

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

30 (2018/3–4)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2020

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyhaztorteneti_vazlatok.html
és honlapunkon: www.heh.hu

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Molnár Antal,
Mózessy Gergely, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Somorjai Ádám,
Szabó Csaba, Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Török József, Várszegi Asztrik,
Zombori István*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Érszegi Márk Aurél, Németh László Imre

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

Lakatos Andor	Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében <i>Science and Art in the Life of Lajos Haynald (1816-1891) Cardinal, Archbishop of Kalocsa</i>	5
CsÍKY Balázs	A Szent Imre Kör <i>The Circle Saint Emeric 1888–1946</i>	35
DUDÁS Róbert Gyula	Magyar katolikus papok Észak-Amerikában <i>Hungarian Catholic pastors in North-America</i>	76

FORRÁSOK – SOURCES

Adam SOMORJAI OSB	Zweihundert Jahre des Archivs der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten des Vatikanischen Staatssekretariats – des Außenministeriums des Vatikans. Charakteristika einer spezifischen Quellenlage mit besonderer Rücksicht auf den Pontifikat Pius XI. (1922-39) <i>Twohundred Years of the Archives of the Section Relations with States of the Vatican Secretary of State The Foreign Office of the Vatican. Specific Aspects of the Research of Sources under the Pontificate of Pius XI (1922-39)</i>	95
-------------------	--	----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

SOMORJAI Ádám OSB	Jánosi Gyula OSB emlékezete (1910–1978)	121
VÁRSZEGI Asztrik OSB	<i>The Memory of Gyula Jánosi OSB (1910–1978)</i>	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

SZAKOLCZAI György–SZABÓ Róbert: <i>Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására.</i> (Ism. Somorjai Ádám OSB)	129
METEM kiadványok (1989–2020)	140

LAKATOS ANDOR

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET HAYNALD LAJOS (1816–1891) BÍBOROS,
KALOCSAI ÉRSEK ÉLETÉBEN¹

KI VOLT HAYNALD?

Bevezetőként többféle megközelítésben is igyekszünk választ adni erre az egyszerű, rövid kérdésre. Az első lehetőség a karrier áttekintése, az évszámok és beosztások felsorolásával, lexikon-szerűen: 1816. október 3-án született Szécsényben, apja Haynald István (házitanító a Forgách grófnál), édesanyja Jüttner Franciska (egy váci polgár leánya). 1824–1833: gimnáziumi tanulmányok (kezdetben a piaristáknál, Vácott és Pesten, majd 1830-tól esztergomi papnövendékként). 1833–1841: teológiai, majd doktori tanulmányok Bécsben (a Pázmáneumban és az Augustineumban). 1841–1842: segédlelkész Pesten és Budán. 1842–1846: szemináriumi tanár Esztergomban, 1846–1848: prímási titkár, 1848–1851: irodaigazgató. 1851–1864: erdélyi püspök, 1865–1867: hivatalnok Rómában, pápai szolgálatban. 1867–1891: kalocsa-bácsi érsek, 1879-től bíboros, az 1880-as évektől több alkalommal az országgyűlés delegációs (közös ügyek tárgyalására kiküldött) bizottságainak elnöke. 1891. július 4-én hunyt el Kalocsán.²

Ki volt Haynald? Még mindig röviden, de „életszerűbben”, a kortársak egy-egy találatával folytatjuk a válaszok keresését. Közismert volt, hogy Andrassy Gyula „a magyar egyház látható fejének” titulálta őt. Hogy miért, azt egy másik korabeli publicista, Beksics Gusztáv (Timoleon) a következőképpen fogalmazta meg a püspöki kar tagjait jellemző-összehasonlító, kritikuss hangvételű politikai vitairatában: „Elmés-ség s a szellem tekintetében is túltesz valamennyi egyházfejedelmén... A Vatikán sima parkettjein, nehéz kőkockáin sohasem járt nála ügyesebb, simulékonyabb bíbornok.”³ Politikusként Richelieuhöz és Talleyrandhoz is hasonlították.⁴ Tudományos, akadémiai munkásságát értékelve, már halála után nevezte őt Fraknoi Vilmos „a szolgálni kívánó

1 A témával kapcsolatos, korábban megjelent írásunk: *Tudomány és művészet egy kiemelkedő 19. századi főpap életében. Haynald Lajos (1816–1891), a tudományok művésze és a művészetek tudósa*. In: *Kalendárszék. Jubileumi tanulmánykötet a Tomori Pál Főiskola fennállásának 15. évfordulója alkalmából*. Tudományos Mozaik 17. Szerk. Dr. FATA Ildikó és Dr. KISSNÉ dr. BUDAI Rita, Budapest, 2019. 48–70. Jelen tanulmányunk az említett írás átdolgozott, bővített változata.

2 A Haynald Lajos életével kapcsolatos, legrészletesebb kronológia doktori disszertációnk mellékleteként készült: LAKATOS Andor: *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891). Biográfia*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2003. (Kézirat) 301–327. A továbbiakban: LAKATOS Andor 2003.

3 Timoleon: *Legújabb politikai divat*. (Második kiadás) Zilahy Sámuel, Budapest, 1884. 65–68.

4 Anti-Timoleon: *A legújabb politikai botrány. Válasz „A legújabb politikai divat”-ra*. Pfeiffer Nándor Bizománya, Budapest, 1884. 46–49.

hierarchia első hírnökének”.⁵ Jelenkorunk egyháztörténésze, Adriányi Gábor pedig munkáiban-előadásában többször említette „a 19. századi Magyarország legnagyobb főpapjaként” Haynaldot.

Politikai és közéleti hatása tehát kétségtelenül jelentős volt, de a karrier után folytassuk a karakterrel, a következőket írták róla 1890-ben: „*Haynald igazi essay alak, néhez röviden megfogni. Pezsgő szellemét, eleven temperamentumát, emelkedett eszméinek üdeségét, szavainak lágy zenéjét és behízselő modorát lehet kiemelni. A kalocsai érsek a legszellemesebb társalgók közé tartozik, mély virágos és szellemes. Minden képessége megvan hozzá: kápráztató szellem, finom, distingvált modor s gyengédségét sugárzó verőfényes kedély. Megnyerő az alakja: magas, kissé hajlott termet, beszédes, nagy, ovál szemek, finom arcvonások. Szőke, piros arca mindig mosolyog, s elegáns könnyűséggel, sima udvariassággal ömlik ajkairól a szó. Zseniális enciklopédista, mindenhez ért valamit. Szereti a virágokat, lelkesül a művészetért, imádja a zenét. Öt-hat nyelven társalog folyékonyan, beutazta egész Európát, otthonosan mozog a királyi és főúri szalonokban. Ott van ő mindenhol s mindenki számára van egy megnyerő mosolya, egy lekötelező szava. Fellépésében van valami vonzó, modorában valami parfümszerű, mely önkénytelen árad szét környezetére.*”⁶

Csatlakozva ez utóbbi jellemzéshez, a karaktert meghatározó, fontos tulajdonságok között a következőket emelnénk ki összegzőképpen:

- eleven temperamentum, jó kedély, humor (gyakran ő a társaság középpontja)
- kezdeményezőképeség, állandó aktivitás, nagy munkabírás (szinte sosem pihen)
- jó kapcsolatteremtő képesség, személyes szolgálatok, szívességek (empátia, figyelmesség, ajándékok, meglepetések, vendégszeretet)
- európai látókör, tájékozottság (rendszeresen öt-hat nyelven olvas, kommunikál)
- botanikus érdeklődés (növénygyűjtő doboza mindenütt vele van), művészetek iránti fogékonyság, művészek társaságának keresése (Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály barátsága), – mecénásként áldozatkészség, bőkezűség.

Bevezetőnk zárásaként jegyezzük meg, hogy főpapként és politikusként sem volt „könnyű dolga”, a hosszú 19. század számos nehézséget, „kihívást” tartogatott az egyházfők számára. Nagy politikai eseményeket, „rendszerátváltásokat” ért meg (reformkor, 1848–49, abszolutizmus, 1867-es kiegyezés, dualizmus), miközben rengeteget változott a társadalom, az intézmények működési keretei és az életkörülmények. Róma központi szerepének erősödését a világegyházban (IX. Pius, I. Vatikáni Zsinat), a pápai állam politikai válsága majd megszűnése kísérte (az olasz egységet követően a pápák már nem Róma urai, hanem a Vatikán „foglyai” lettek). A hazai egyházpolitikában is kibékíthetetlen ellentétek születtek a római elvárások és a magyar politikai igények között (pl. liberalizmus megítélése, állam és egyház elválasztásának szükségessége kapcsán). A városokban jellemzővé vált a szekularizáció, a vallási közömbösség, de a „stólahivatalnokként” emlegetett (anyagiakra, megélhetésre összpontosító) papságot vidéken is sok helyen kritizálták. A katolikus megújulás eredményei, társadalmi hatásai érezhetően inkább csak a század végén jelentkeztek.

5 FRAKNÓI Vilmos: *Haynald Lajos emlékezete (1816–1891)*. In: *Akadémiai Értesítő* 1894. MTA, Budapest, 1894. 5–6. A továbbiakban: FRAKNÓI 1894.

6 HOCK János: *A magyar főpapság*. Singer és Wolfner Könyvkereskedése, Budapest, 1890. 61–63. (A továbbiakban: HOCK 1890.)

A viharos közéleti- és politikai körülmények közepette gyakran hozott lelki békét és megnyugvást Haynald életében a tudomány és a művészet világa, s ennek a kapcsolatnak a nyomai máig is emlékeztetnek, eredményei pedig meghatározóak az utókor számára.

INSPIRÁCIÓK, A SZEMÉLYISÉG FOGÉKONYSÁGA, JELENTŐSÉGE

Haynald már gyermekkorában együtt „botanizált” édesapjával, és nem csak „kötelező” iskolai tanulmányaiban volt eminens, hanem mindvégig jellemzőek voltak rá az önkéntesen vállalt többlet-tevékenységek. 1833–1841 között pl. nyolc fontos évet töltött Bécsben, előbb a Pázmáneumban, majd az Augustineum (Frintaneum) felsőbb papi továbbképző intézetben. A filozófia és a teológia mellett ez idő alatt autodidakta módon, folyamatosan nyelveket tanult (a családból hozott, anyanyelvként használt magyar, német és latin után az olasz, francia, angol és spanyol nyelvek következtek), emellett csilágászati, valamint magyar köz- és magánjogi előadásokat is hallgatott az egyetemen, botanikai tudását fejlesztette a császári növényteni intézetben, és tanulmányozta a süket-némák oktatását, sokoldalú tapasztalatokat szerezve.⁷

1846 tavaszán-nyarán, esztergomi szemináriumi tanárként bejárta szinte egész Nyugat-Európát egy három hónapos tanulmányút keretében. Elsődleges célja a szemináriumi nevelés és a teológia oktatás európai helyzetének áttekintése volt, melyet intézmények, tanárok és tudósok látogatásával, hosszú előkészítés után valósított meg. Az út során két kéziratos naplókötet összesen 240 oldalát írta tele többnyelvű feljegyzéseivel.⁸

Az utazás eredményeként a fiatal tanár „világlátott” (Európában jártos), tájékozott személy lett, aki közvetlenül is találkozott a 19. század legfontosabb szellemi-politikai irányzataival, ill. azok képviselőivel. Figyelme a nevelés, a szemináriumok és a teológia oktatásának ügyén túl kiterjedt egyházkeresztyeni, egyházfegyelmi kérdésekre, liturgikus szokásokra, s a lakosság körében megfigyelhető vallásos viselkedésre is. Mindemellett a modern technikai megoldások (gőzhajózás, vasúthálózat minősége, távíró, gázvilágítás, központi fűtés stb.) is érdekelték. A fontosabb állomások Bécs, Linz, Salzburg, München, Augsburg, Ulm, Stuttgart, Strassburg, Freiburg, Tübingen, Karlsruhe, Heidelberg, Mannheim, Frankfurt, Antwerpen, Brüsszel, Ostende, London, Párizs voltak.

Szinte biztosra vehető ugyanakkor az is, hogy Haynald nem „izmusokat”, nem szellemi-politikai irányzatokat keresett elsősorban, és nem eszerint válogatta-tervezte látogatásait. Elsősorban Nyugat-Európa aktív, tettere kész katolikus elitjére volt kíváncsi, arra az értelmiségre, mely tudományával és közéleti szerepvállalásával a nehéz körülmények között is képes volt hatni környezetére. Híres teológusokat, tudósokat, politikusokat keresett fel (Görres, Hefele, Dupanloup, Stassart, Daniel O’Connell, Montalambert), s a sok látogatás-beszélgetés véleményünk szerint elsősorban Haynald nyitottságát, kíváncsiságát és fáradságot nem kímélő igényességét igazolja, mellyel az említett személyek, a más országokban terjedő megoldások felé fordult. Kétségtelenül szerzett tapasztalatokat a szekularizáció, a nyugati szellemi irányzatok terén, de naplóját figyelembe véve meg-

7 SZITTYAY Dénes S. J.: *Haynald Lajos ifjúkora*. (Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kiadatlan levelek és feljegyzések nyomán.) In: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914–1915. iskolai évről*. Jurcsó Antal Könyvnyomdájában, Kalocsa, 1915. 17–22.

8 Haynald Lajos útinaplója, feljegyzései. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK), Kézirattár, Ms. 169/1–2.

állapítható, hogy nem kész eszmerendszerekkel, nem „receptekkel” tért vissza Magyarországra, hanem fontos élményekkel és emlékekkel, melyek egész élete során elkísérték.

1865–1867 között, címzetes karthágói érsekként Haynald a rendkívüli ügyek kongregációjának titkára volt Rómában, s ez a megbízatás szintén nemzetközi jártasságot, európai rálátást biztosított számára a különféle ügyekben. Szorgalmasan látogatta Róma látványosságait, útikönyvek segítségével kereste Itália nevezetességeit, élvezte a koncerteket és Liszt Ferenc barátságát, akivel közös kirándulásokat is tettek, mindemellett archeológia órákra járt, vagyis „szokásához híven”, további tanulmányokat végzett. Számos szolgálati helye közül talán itt volt a legtöbb szabadideje, így aztán a bíborosi szalonok kedvelt vendégévé vált, akit városszerte csak „a magyar püspökként” (vescovo ungharese) ismertek-emlegettek.⁹

1867-ben, Haynald személyében tehát a tudomány és a művészetek világára nyitott, tapasztalt és fogékony főpap került Kalocsára, akinek jó lehetősége nyílt a kulturális célok támogatására, hiszen egy 85 ezer kat. holdas nagybirtok jövedelmeivel, és széles körű politikai kapcsolatokkal rendelkezett. Hogyan hasznosította a kalocsai érseki birtokok jövedelmét? Erre vonatkozóan Fittler Ferenc uradalmi pénztáros összeírásait tudjuk elemezni aki két kéziratos kötetben összegezte Haynald Lajos érsek közcélú kiadásait és jótékony célú adakozásait, valamint kegyúri, uradalmi és házi hasznos beruházásokra fordított kifizetéseit, melyek 1867–1891 között, összességében meghaladták a hatmillió forintot.¹⁰

A különféle jellegű kifizetési célok fontossági sorrendjének felállítására, ill. a könyvelési értékek és témakörök bizonyos mértékű korrekciójára (pl. a botanikai gyűjtemény értékének beszámításával stb.) az alábbiakban vállalkozunk. Az első helyen Haynald kiadásai között mindenképpen az egyházi jellegű kiadások (plébániák és templomok építése, segélyezése, papi jövedelmek kiegészítése, központi és világegyházi célok) álltak, kb. 32 %-kal. Második helyre a közgazdasági kiadások (hasznos uradalmi és házi beruházások, építkezések) kerültek, kb. 24 %-kal, melyek elsősorban a birtok üzemeltetését szolgálták. Harmadik helyre a tanügyet sorolhatjuk (szerzetesi intézmények alapítványai, iskolák segélyezése, ösztöndíjak-jutalmak), kb. 20 %-kal, megközelítve a közgazdasági célú kiadások értékét. Mivel tanügyi célú kiadásokat részben az egyházi célok is tartalmaztak, ha ezt is figyelembe vesszük, az első három hely eredménye viszonylag kiegyenlített, nagyjából 25–25 %. Ezután a könyvelés számértékei szerint a jótékony-ság következne, figyelembe véve azonban az érsek botanikai tevékenységét, nagy értékű gyűjteményét és könyvtárát, a tudományos, irodalmi, művészeti kiadásokat sorolhatjuk a következő helyre, kb. 13–14 %-os részesedéssel. (Növénygyűjteményét halálakor 500 ezer forintra becsülték, botanikai könyvtárára becslések szerint évente 6–8 ezer forintot költött, s ezek a kiadások nem szerepeltek az uradalmi kifizetéseknél.) A jótékony-sági kiadások aránya ezután 6 %, s végül az utolsó a politikai-közéleti jellegű kiadásoké, kb. 3–4 %-kal.

⁹ Hock 1890. 67.

¹⁰ KFL.I.1.c. Haynald Lajos, Adományok, I. köt. 1867–1886, II. köt. 1867–1891. (Kalocsai Főegyház-megyei Levéltár, Érseki Hivatal iratai, Perszonális iratok) Az első kötet éves részletességgel hozza az adatokat, a második az 1886 előtti adatok összesítőjét, ill. a rákövetkező éveket külön-külön 1891-ig. A kötetekhez iratok is társulnak, az évenként kigyűjtött összegeket tartalmazzák időrendben, ez az iratsor azonban nem teljes. A két kötet anyagáról egy összesített tisztaírat is készült 1893-ban, ld. a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kézirattárában: KFK. Kézirattár, Ms. 700.

Az iskolai, valamint a tudományos, irodalmi és művészeti kiadásokat összesítve, együttesen 35–40%-os kulturális célú támogatást figyelhetünk meg, ami arányát és összegét tekintve is kétségkívül figyelemre méltó, jelentős teljesítmény. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben Haynald személyisége, érdeklődése, hiszen természetesen más arányok is kialakulhattak volna, ezekkel a jövedelmekkel lényegében szabadon gazdálkodott. Hogy csak néhány példát említsünk, halála után volt, hogy „számon kérték” a jótékonyági kiadások kis részeseését, s hogy Haynald a 19. század végére egyre égetőbbé váló szociális problémák kezelése helyett láthatóan a kultúrát preferálta. (Jótékonyági célú kifizetései egyébként elsősorban elemi károk és szerencsétlenségek, pl. tüzesetek, árvíz, kompbaleset stb. kapcsán történtek.) Az utókor gyakran hiányolta az egyházi uradalmak esetében a birtokok kellő modernizálását, a gépesítés és a fejlesztés ui. a fent említett kiadásoknál jóval többet kívánt volna (valójában hitelekre lett volna szükség, azok felvétele viszont a „kötött” egyházi birtokok esetében nem volt lehetséges, mivel nem voltak terhelhetők).

HAYNALD AZ AKADÉMIÁN

A Magyar Tudományos Akadémia a tudományok ápolása mellett a 19. században (is) a közélet egyik fontos fóruma volt. A politikai életből jól ismert nevek „visszaköszönnek” az Akadémia tagsága, tisztségviselői között, és így egyáltalán nem meglepő, hogy a közéletben, a kormányzat tisztségviselői között számos akadémikust találunk. A leginkább reprezentatív példa Eötvös József Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériuma, ahol a nagynak igazán nem mondható apparátusban kb. tíz akadémikus dolgozott, vagyis Eötvös munkatársainak többsége az Akadémia tagja volt.¹¹ Haynald Lajos igazgatótanácsosi tagként, tudományos kutatókat támogató és kutatásokat szervező tevékenységével, valamint beszédeivel ezen a fórumon is jelen volt.

Haynaldot (Horvát Boldizsár igazságügy miniszterrel együtt) az Akadémia 1868. március 17-i ülésén választották tiszteletbeli taggá, s erről szóló értesítésének fogalmazványa a hónap végén, március 31-én kelt.¹² Akkor ez a kinevezés a köztudatban minden bizonnyal a magas állású, tehetséges tudománypártolónak szólt, s talán köszönhető volt Eötvös József ismeretségének is. Haynald taggá választását megköszönő levelében rövid vallomással válaszolt a botanikához fűződő viszonyáról. Azt írta, hogy egész életében üdítő menedéket keresett benne, s most tiszteletbeli taggá választása némileg megzavarta ezt az idilli állapotot. *„De ha az egyik törvénye életünknek, hogy az élvezet mellé álljon mindenütt a kötelesség, s azt tartás renden és értékesítse: elfogadom a megválasztásomban foglalt intést, és, hálámat fejezve ki a lekötendő figyelemért, oda viszem a tudomány szentélyébe, hol eddig csak örömeiket és üdülést kerestem, a komoly munkát, hogy – mennyiben csekély tehetségem és sokirányú elfoglaltságom engedik – a növénytan virányos mezején is hasznos igyekezzem lenni szeretett hazámnak.”*¹³

A későbbiekben igazolta, hogy komolyan gondolta az előbbi sorokat. Az első meglepetést azzal okozta, hogy – noha tiszteletbeli tagként neki nem lett volna kötelező –

11 MANN Miklós: *Kulturpolitikusok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1993. 21–22.

12 MTA, Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL), 240/1400/1868.

13 MTA, RAL. 652/1868. Haynald levele Eötvös Józsefhez az Akadémia elnökéhez. Kalocsa, 1868. ápr. 3.

székfoglaló előadást tartott a szentírás mézgák és gyanták termőnövényeiről. A székfoglaló alkalmából valójában két téma merült föl számára, az egyik a darwinizmus, a másik a Szentírás növényei. Az utóbbi mellett döntött, de időközben ez is óriásinak bizonyult (munkájához Seboth József festő készített szép kivitelű rajzokat), így tovább szűkítette a témát a szentírás mézgakra és gyantákra, s végül nagy sikerrel tartotta meg székfoglalóját 1869. április 16-án a nagygyűlés alkalmával. Előzőleg, április 12-én munkája bővebb változatát ismertette a matematikai és természettudományi osztály ülésén. Vizsgálati anyagát lényegében saját növénygyűjteménye adta.¹⁴ Haynald székfoglaló előadása nagy feltűnést keltett, az eseményekről a sajtó is részletesen beszámolt. A Budapesti Közlöny tudósítása szerint kiemelkedő volt a részvétel, évek óta ez volt a legnépesebb és az egyik legjobban sikerült akadémiai rendezvény. Az akadémikusok számára külön emelvényt készítettek, s az egész teremhez hasonlóan az is megtelt, a karzaton „ékes hölgykoszorú” volt jelen.¹⁵ A Vasárnapi Ujság „az idők jeleként” értékelte az eseményt, amikor „egy érsek nagy és vegyes közönség előtt az akadémia felolvasó asztalához lép és szaktudományos előadást tart, a kasztok válaszfalainak ledöntésének jele.” Kiemelték, hogy Haynald több mint egy órán át lekötötte, sőt időnként mulattatta hallgatóságát, könnyű stílusa időnként emelkedett, sőt költői volt, aztán szeszélyes. Előadását szemléletessé tették a gondosan előkészített, a kiosztott illusztrációk. „Nincs unalmas tárgy többé – összegezték – ezzel egy akadémikus se mentse magát ezután!”¹⁶ Haynald ismertetett dolgozata egyébként tervezett nagyobb munkájának, a biblia növényvilágát ismertető *Flora Biblica*-nak lett volna egy fejezete. Előadása később (1879-ben) megjelent a kolozsvári Növénytan Lapokban, s a kortárs botanikusok dicsérték, kíváncsian várva a folytatást.¹⁷ A teljes művel azonban, sok egyéb teendője közepette, végül sosem készült el az érsek.

1873. december 4-én tájékoztatta Dr. Szabó József bizottsági elnök az Akadémia vezetőségét, hogy a matematikai és természettudományi állandó bizottság az aznapi ülésén a bizottságba „leíró növénytan szakra” Haynald Lajost tagként megválasztotta. Haynald állandó bizottsági tagságát a december 22-i akadémiai ülésen megerősítették.¹⁸ Közel egy év múlva a bizottság elnökévé választotta. Haynald Szabó Józsefhez, a bizottság titkárához írt levelében megjegyezte, hogy a tudást tekintve a bizottság bármely más tagja alkalmasabb lenne ugyan a feladatra, de amennyiben komolyan gondolták megbízatását, igyekezni fog megfelelni elvárásainak.¹⁹

Ezekben az években Haynald általában figyelemmel követte az Akadémia eseményeit, s kezdeményezéseinek, javaslatainak az akadémiai levéltárban számos apró jele fennmaradt. Természettudományi bizottsági elnöksége után ez a kapcsolat némileg átalakult, és Haynald figyelme inkább a botanika szakterületére összpontosult. A bizottsági elnökség jó lehetőséget adott tudományszervezői ambícióihoz, botanikai munkák kiadását segíthette, bizottsága tagjainak bírálatait felhasználva támogatásra érdemes személyeket fedezhetett fel, s az 1876 februárjából ránk maradt levelek szerint időnként az „érzékeny

14 Dr. KANITZ Ágoston: *Haynald Lajos bíbornok mint botanikus*. In: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889*. Szerk.: KÖHALMI-KLIMSTEIN József, kiadja Stampfel Károly, Pozsony–Budapest, 1889. 151–153. A továbbiakban: KANITZ 1889.

15 *Budapesti Közlöny* 1869. április 18. 88. szám, 1143–1144.

16 *Vasárnapi Ujság* 1869. 232. A magyar tud. akadémia ünnepélyes közgyűléséről.

17 OSZK, Kézirattár, Analekta 5964. 284.sz. Tárkányi Béla hagyatékában pár soros megjegyzés.

18 MTA, RAL, 1356/1873. MTA, RAL, 1184/1873.

19 Haynald levele Szabóhoz, 1874. dec. 15.: MTA, RAL, 1407/1874. Szabó József levele Haynaldhoz megválasztásáról, 1874. dec. 4.: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, 1887/1874.

kollégák” közötti békéltetés is a feladatai közé tartozott.²⁰ Titkárával, Szabó Józseffel láthatóan jól együtt tudott működni a hasonló helyzetekben.

Közreműködött külföldi kiadványok beszerzésében-cseréjében, 1877 márciusában pl. Todaro Ágoston, palermói botanikus egyik munkáját szerezte be cserepéldányként az Akadémiának, az eddig hat, összesen azonban 34 füzetből álló munkáért (Hortus Panormitanus) az akadémia természettudományi publikációinak fölös példányait kérte.²¹ 1882 áprilisában pedig Regel Ede, a pétervári botanikus kert igazgatójának munkáit közvetítette.²²

Haynald két alkalommal írt bírálatot a bizottságának, mindkét esetben Borbás Vince kiadásra váró munkáiról (Fray növényteni útleírásának fordítása, majd Magyarország rózsafiórájának ismertetése).²³ Amikor személyesen nem tudott jelen lenni a bizottsági ülésen, alkalmanként Eötvös Lórántot kérte meg javaslatai képviselésére.²⁴

Publikációk írására Haynaldnak valójában nem jutott ideje. A kivételt ezen a téren két kisebb tanulmánya és az akadémia ülésein mondott emlékbeszédei jelentették. 1881. június 17-én egy érdekes új vízinövény-óriáspéldányt fedezett föl érseki kertjének tavában (Ceratophyllum pentacanthum), és terjedelmes latin ismertetéssel mutatta be a tudós világnak. 1881-ben nyomatta ki latin értekezését a szelíd gesztenyefa talajáról, ezzel Ortvay Tivadar kérésének felelt meg, aki tájékoztatást kért a szelíd gesztenye honosságáról hazánkban. Emlékbeszédeket Parlatore Fülöp firenzei (1878. jún. 16.), Fenzl Ede bécsi (1884. okt. 27.) és Boissier Edmund genfi (1888. nov. 25.) botanikusokról tartott.²⁵ Parlatore Fülöpről és Fenzl Edéről mondott emlékbeszédei németül is megjelentek. Haynald a felsorolt botanikusokat egyébként személyesen is jól ismerte.

Fenzl Edével kapcsolatban Haynald értékelésében kiemelte, hogy a kertészet fejlesztése, kultúrájának terjesztése mennyre szívügye volt az elhunytak. Nemcsak kertészeti kiállításokat szervezett, de a kertészet elemeinek és legfőbb gyakorlati fogásainak a népiskolákban való elsajátítását is lehetővé kívánta tenni. Fenzl ezen utóbbi óhajáról, annak teljesítési módjáról és lehetőségeiről a hazai viszonyokra való tekintettel bővebben is nyilatkozott Haynald. Jól összeesengtek ezek a gondolatok Eötvös József népiskolai törekvéseivel.²⁶

A híres genfi botanikus, Boissier Péter Edmund 1885. szept. 25-én halt meg, protestáns vallású volt, és igen egyszerű életet élt. Közel hatezer faj elnevezése ered tőle és közvetlen munkatársaitól. „Napkelet” és Spanyolország flórájának legalaposabb ismerője volt, híres műve a Flora orientalis. Haynald 1868-tól állt vele kapcsolatban, emlékbeszédeiben nemcsak tudósként, de emberként is nagyra értékelte.²⁷

20 Janka-Borbás konfliktusára lásd MTA, RAL, 1342/1876. MTA, RAL, 1359/1876. A történeteket jól kiegészíti a Haynald Herman Ottóval folytatott levelezése 1877–1879 között, ld. MTA, Kézirattár, Ms. 258/329–330.

21 MTA, RAL, 209/1877.

22 MTA, RAL, 417/1882.

23 MTA, RAL, 1342/1876. MTA, RAL, 149/1880.

24 Haynald levelei Eötvös Lóránthoz 1881. ápr. 7-én és 1884. március 5-én: MTA, RAL, 344/1881. MTA, RAL, 83/1884.

25 KANITZ 1889. 154–155. vö. FRAKNÓI 1894. 13–14.

26 Ludwig HAYNALD: *Denkrede auf Dr. Eduard Fenzl auswärtiges Mitglied der Ung. Akademie der Wissenschaften. Gelesen in der Gesamtsitzung der Akademie am 27. October 1884.* Von Dr. Ludwig Haynald Cardinal, Erzbischof v. Kalocsa, Budapest, Budchdruckerei des Franklin-Verein 1885. 15–18.

27 HAYNALD Lajos: *Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund, a M. Tud. Akadémia kültagja felett.* Dr. Haynald Lajos tisz. tagtól. Budapest, MTA, 1889. (Emlékbeszédek V. köt. 7. sz.) 23 pp.

Haynald az Akadémia elnökségének tagjaként is lelkiismeretesen részt vett az elnökségi üléseken, bár egyéb elfoglaltságai miatt ezt nem mindig tudta megtenni (ilyenkor viszont írásban rendszeresen kimentette magát, és igyekezett „felzárkózni”).

1893. október 30-án Fraknói Vilmos mondta az emlékbeszédet Haynaldról az akadémia ülésén, mely alkalommal egyébként az akadémia arcképcsarnokában Munkácsy Mihály Haynald-portróját is leleplezték. Fraknói Haynald akadémiai tagságát jellemezve a következőket mondta: „*Sohasem emlékeztetett minket arra, hogy az egyház fejedelme, az ország magas dignitáriusa van körünkben. Társunk akart ő lenni, a szó szoros értelmében, föllépésének lekötélező igénytelenségével, modorának derült kedélyességével és egyszersmind munkájának komolyságával. Az Akadémia épületében hordozó oszlopnak tekintette magát, nem decoratív részletnek.*”²⁸

Példája nem nagyon talált követőkre. Néhány évtized múlva a sajtóban is megállapították, hogy Haynald (és Fraknói) halála után erősen lecsökkent a főpapi jelenlét, aktivitás az akadémián, sem anyagiakban, sem egyéb módon nem nagyon vettek részt főpapjaink az ottani ügyekben.²⁹

HAYNALD MINT BOTANIKUS

A botanikával valóban életre szóló volt a kapcsolata. Gyermekkorától végigkísérte a növények szeretete s ehhez életének szinte minden korszakában, minden helyszínén megfelelő alkalmat és társakat is keresett. Haynald botanikai gyűjtését tíz éves korában kezdte, akkor még a Magyar Fűvész Könyv³⁰ segítségével dolgozott, amelyet Linné rendszere szerint készítették. Bécsben ismerkedett meg Endlicher István László udvari könyvtárőr munkáival, aki egyébként pozsonyi születésű volt, és a növénytan terén az ún. „természetes rendszer” számára egyengette az utat, s ebben a szellemben írt nagy munkáját (*Genera plantarum*) majdnem fél évszázadon át használták, szinte kizárólagosan. Haynald bécsi teológiai szigorlatai idején gyakran ellátogatott a közeli cs. és kir. udvari természeti-tár növénytan osztályába, ahol megismerkedett Fenzl Ede őrséggel (Fenzl később a bécsi egyetem tanára lett). Haynald beszámolója szerint neki köszönhető Endlicher István *Genera plantarum*-jának felfedezését, s az abban kifejtett természetes rendszer megismerését. Korábbi, 14 évi munkásságát ezután visszaemlékezéseiben botanikus dilettantizmusnak nevezte. Fenzlrel egyébként évtizedeken át jó kapcsolatban maradt, és tőle még nagyon sok fontos tanácsot kapott (pl. kalocsai üvegházépítéssel, gyűjtemények vásárlásával kapcsolatban). Igen nagy volt a korban a cserekapcsolatok jelentősége. A kortárs Kanitz Ágoston visszaemlékezése szerint Haynald ezt jótékony-sággal fűszerezve üzte, s a bécsi növénycsere-egylet vezetőjének Erdélyből, pl. ezres nagyságrendben küldött növénypéldányokat ajándékba, hogy ott minél többen hozzájuthassanak a ritka növényekhez. Cserepartnerei szinte mindig többet kaptak mint adtak, igyekezett minden módon gyarapítani a növénytan barátainak táborát, s az ebben elért sikerek lelki örömeire szolgáltak.³¹

28 FRAKNÓI 1894. 9.

29 Magyarország, 1922. május 25. 118. szám, 4. Méhely Lajos és Richter Aladár megjegyzése a zsidóság előretörése kapcsán.

30 Megjelent Debrecenben, 1807–1812, írták Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály

31 KANITZ 1889. 141–144. vö. Dr. SZUJKÓ-LACZA Júlia: *Haynald Lajos (1816–1891) botanikai hagyatéka a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában*. In: *Haynald biboros emlékezete. Halálának cente-*

Pesti káplánsága idején bizonyos Dornerral együtt gyűjtött a Budai hegyekben, később Erdélyben hol titkárával, hol kísérő nélkül töltött számos éjszakát fenn a havasokban egy-egy gyűjtőúttja során. Itáliai útjait, s az ott töltött másfél évet is természetesen ebből a szempontból is hasznosan töltötte, s gyönyörű mediterrán részleggel lett gazdagabb gyűjteménye. 1863 óta tagja volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulatlaknak, s a társulat pesti könyvtárát is használta.³²

Erdélyi botanikai gyűjtései kapcsán beszámoltak róla, hogy kocsiját gyakran előre küldte, ő maga pedig sziklás hegyek között, járatlan ösvényeken gyalog kereste fel az érdekesebb helyeket, s növényeket gyűjtögetve a természetben találta örömét. A havasokba is felment alkalmanként, éjszakánként magával vitt kis sátrába vonult vissza, ilyenkor a breviárium befejezése után az éj legnagyobb részét botanikai beszélgetésekkel töltötte. 1857-ben megvásárolta Heuffel János Krassó megyei főorvos országos hírnévű botanikai gyűjteményét, a gyulafehérvári gimnázium részére pedig egy szebeni Bilcz nevű, természettudományokkal foglalkozó hivatalnoktól megvette ásvány-, növény- és állattani gyűjteményét 600 ezüst forintért.³³

Haynald a növénytan szeretetét, a növényekkel kapcsolatos ismereteket az iskolákban is igyekezett terjeszteni. Még esztergomi szolgálatának idején, 1851-ben köszönőlevelet kapott, pl. Majer Istvántól, a pesti városi egyetemes reál- és elemi iskolák igazgatójától, a pesti reáltanoda számára küldött „fa neműekért”. Az igazgató köszönete mellett azt is megjegyezte, hogy továbbra is szívesen fogadja Haynald gyűjteményének felesleges darabjait.³⁴

Igen jelentős volt a csíksomlyói főgimnáziumnak ajándékozott gyűjteménye, mely összesen 230 ívből állt, s Csík megye (Balán feletti Nagyhagymás mészkővonulat) ritkaságain kívül, pl. 61 példány osztrák-svájci területről származó példányt is tartalmazott (míg az előbbieket maga Haynald gyűjtötte, utóbbiakat nyilván csere-vásárlás útján szerezte be).³⁵

Haynaldnak igen intenzívek voltak itáliai botanikai kapcsolatai, melyek emlékéért egyébként az olasz botanikai szakirodalom is számon tartja. Itáliai utazásai során bőségesen volt alkalma a gyűjtésre-ismerkedésre. Az érsek éppen Parlatore kapcsán szólt a hit és a tudomány kapcsolatáról, 1879-es emlékbeszédében³⁶: „*a komoly kutatással szerzett tudomány hitében koldussá nem tette, (...) egyet a másikért áruba bocsátani nem kényszerült.*” Haynald és Parlatore mélységesen vallásosak voltak, és bár hittek a folyamatos fejlődésben, elvetették az életnek egyszerű, szervnélküli szervezetekből való kiindulását, és nem fogadták el Darwin és Haeckel tanait. Haynald ezt így fogalmazza meg kissé tréfásan emlékbeszédében: Parlatore „*szívesen másokra bízta, hogy az állatkertek majomketreibe atyafiságos örömmel nézzék a kifejlődésben kissé hátrább maradt rokonokat.*” A tudomány politikafeletti kapcsolatokat biztosított Haynald számára, példa

náriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekiség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 58–59. A továbbiakban: SZUJKÓ-LACZA 1991.

32 *Természettudományi Közlöny*, 1892. december, 280. füzet, 642–43.

33 SZITTYAY Dénes S. J.: *Haynald mint erdélyi püspök*. In: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1916–1917. iskolai évről*. Kalocsa, 1917. Nyomatott Jurecs Antal Könyvnyomdájában. 9–10.

34 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), P 873. 35–36. p.

35 MIKLÓSSY V. Vilmos: *Haynald Lajos és a Csíkszeredai Múzeumban őrzött herbáriuma*. In: ALUTA 1976–1977, Muzeul Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 205–206. A továbbiakban: MIKLÓSSY 1976–1977.

36 A Parlatore-emlékbeszéd előkészítésének levéltári agyaga egy csomóban: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, sz.n. 1870-es évek

erre, hogy az olasz egységmozgalom lelkes híveinek számító „forradalmár” tudósokkal is jó kapcsolatban volt, és tagja volt Rómában mind a pápai, mind pedig a királyi akadémiának. Haynaldnak elsősorban növényföldrajzi érdeklődése volt, s ebben találkozott Parlatoressal, kapcsolatuk így nemcsak kuriózumokat gyűjtő, rutin exsiccata-cserékre redukálódott.³⁷ Hitvallásszerűek voltak mondatai a Parlatoressal beszéd végén: „*Velem együtt tapasztalatból tanulják meg önök is – hogy midőn talán a hivatásszerű nehéz munkában lankad az Önök ereje, (...) midőn szeretetlenség zavarja lelök nyugalma: igéző virágok szemlélésében, vizsgálásában találjanak üdülést, vidámságot, feledjék gondjaikat (...) és az élet őszhajak jelezte alkonyán is megőrizték az életfrissességet, a kedélyderültséget és legbájosabb teremtményeiben bámulják s örvendő dicsőítsék a Teremtőt.*”³⁸

Haynald már az 1870-es években elhatározta, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum rosszszul fölszerelt növénytani osztályát saját gyűjteményével fogja gyarapítani, s e szándékának megfelelően végrendelkezett. Szinte egy egész botanikusnemzedék támogatásán, kinevelésén túl (Janka, Fuss, Borbás, Kanitz, Knapp, Sintenis, Sodiro, Menyhárt) könyvajánlataival-könyvköleszvéseivel, és főleg nemzetközi kapcsolataival hozott új szintet a hazai botanikában. Ő volt az első Európát járó botanikusunk.³⁹ Nemzetközi kongresszusokon vett részt: 1874-ben Firenzében kertészeti kongresszuson, 1876-ban Brüsszelben közegészségügyi kongresszuson, majd ugyanebben az évben, amikor Budapest adott otthont a nemzetközi statisztikai kongresszusnak, azon ő elnökölt. Az itt kötött ismeret-ségek (s itt hosszasan sorolhatnánk a neveket és Európa nagyvárosait) és misszionárius papok révén gyűjtőterülete nemcsak Európára, hanem más földrészekre is kiterjedt.

Haynald érintett volt a korszak egyik „legádázabbnak” nevezett vitájában, mely a lelkes darwinista etnográfus, nyelvész, antropológus Herman Ottó és a Darwint opponáló botanizáló Kalocsai érsek között keletkezett. Haynald egyik előadásában, 1878-ban, az Akadémia nagygyűlésén Darwin nézeteit szappanbuborékként kipukkadó bizonyítatlan hipotézisnek nevezte, mely a mély alapú, ősi igazságot ássa alá. Herman Ottó ezután írásban ítélte el Haynald álláspontját a természetrajzi füzetekben, kifejtve, hogy a tanok tiszteletreméltósága nem az ősiségben, hanem az igazságban gyökerezik (azaz ne hivatkozzon az érsek tiszteletreméltó, ősi tanokra). Herman ugyanakkor megnyilatkozásaival az akadémiát is sértette, mintegy a céhrendszer maradványának tekintve a testületet, hiányolva a haladást, a vizsgálódás és a vélemény szabadságát. „A vértanúk fanatizmusával” kereste az igazságot, úgy vélte, hogy ezzel a magyar tudományosságot oltalmazza. A vita nyomán azonban, Trefort kultuszminiszter nyomására Hermannak végül el kellett hagynia múzeumőri állását a Nemzeti Múzeum természeti tárában (pályafutását 1879-től országgyűlési képviselőként folytatta ellenzékben, a Függetlenségi Párt tagjaként).⁴⁰ Haynaldnak egyébként korábban, az 1870-es években nagyon jó szakmai kapcsolata volt Herman Ottóval, egész évtizeden át tartó levelezésükből látható, hogy Kalocsán is vendégül látta, és botanikai gyűjteményét a rendelkezésére bocsátotta.⁴¹

37 UBRIZSY SAVOIA Andrea: *Haynald és Itália*. In: *Szécsényi Honismereti Híradó* 1993. 14–16. sz. 50–55.

38 HAYNALD Lajos: *Parlatore Fülöp. Emlékbeszéd, melyet írt s a Magyar Tudományos Akadémia 1878. június 16-ki közülésében kivonatossan fölolvastott Dr. Haynald Lajos kalocsai és bácsi érsek, a Magyar Tudományos Akadémia igazgató és tiszteletbeli tagja*. Különlenyomat a Magyar Növénytani Lapok II. évfolyamából. Kolozsvárt, Nyomatott K. Papp Miklósnál, MDCCCLXXVIII. 46.

39 JÁVORKA S.: *Haynald Lajos*. In: *Botanikai Közlemények*, 1916. dec. 31. 5–6. füzet, 127–129.

40 PALLÓ Gábor: *Darwin utazása Magyarországon*. In: *Magyar Tudomány*, 2009/6. sz. 716. és MÉHELY Lajos: *Herman Ottó emlékezete*. In: *Természettudományi Közlöny* 1915. 47. évf. 619–620. füzet, 82–83.

41 Haynald 1871–1879 közötti levelei Herman Ottóhoz: MTA, Kézirattár, Ms. 258/322–330.

A „HERBARIUM HAYNALDIANUM” GYŰJTEMÉNYE

Haynald igazán nagy növénygyűjtő korszaka 1855-ben kezdődött, és ez a tevékenysége több mint egy évtizeden át, kalocsai érsekségének kezdetéig intenzív maradt. 1867-től viszont, sokasodó elfoglaltságai és megbízatásai közepette, személyesen már egyre kevesebbszer vállalkozhatott gyűjtőutakra, ezután a vásárlás, a levelezés és a csere lehetősége dominált.

A bécsi „iskola” modern floristát és gyűjtőt nevelt Haynaldból, Erdélyben volt a legaktívabb ezirányú tevékenysége, a csúcst az 1859–1860-as évek jelentették. Püspökként kapcsolatban állt Erdély szinte valamennyi jeles botanikusával, Brassai Sámuellel, Czetz Antallal, Fuss Mihállyal, Heuffel Jánossal, Janka Viktorral és Kanitz Ágosttal. Közülük Heuffel János (1800–1857) Krassó-Szörény és Hunyad megyékben gyűjtött, de cserekapcsolatban állt angol, francia, orosz és svéd botanikusokkal. Haynald 1857-ben vásárolta meg Heuffel gyűjteményét. Janka Viktor (1837–1890) katonatiszt volt Erdélyben, Haynaldal jó kapcsolata volt, 1870-ben ő lett az első botanikus múzeumőr a Nemzeti Múzeumban (Haynald közreműködésének, alapítványának köszönhetően), majd 1872-ben együtt gyűjtöttek Bánátban (valószínűleg utoljára). Haynald segítségével sikerült elérni, hogy a Nemzeti Múzeumban a növénygyűjtemény kezelését leválasszák az állattani és ásványtani anyagtól, s az állás mellé adott 12.000. aranykoronás alapítvány pedig segítette a gyűjtemény és a szakkönyvtár gyarapítását.⁴² Az érsek a Nemzeti Múzeum botanikai tevékenységét az említett alapítvány után is figyelemmel kísérte, s így az 1870-es évek végén már a feladatát nem egészen lelkiismeretes módon végző Janka utódlásáról igyekezett gondoskodni, „*hogy a gyalázatosan elhagyagolt, s még alapítványi jövedelmiben is megrövidített muzeum bot.(anikai gyűjteménye) gondosabb kezekre bízassék.*”⁴³

A nagy gyűjtemények gyakran gazdagodnak vásárlás útján, Haynald gyűjteménye négy nagyobb vásárolt gyűjteményt tartalmazott: Heuffel, Kotschy, Schott és Sodiro herbáriumait. A fentebb már említett elsőt még erdélyi püspökként, a többi már kalocsai érsekként vásárolta. Feldolgozásuk gyakran évekig eltartott számára, 1857-es szerzeményének bizonyos részét, pl. csak évekkel később, erdélyi püspöki lemondása után dolgozta fel. Kotschy Theodor (1813–1866) botanikus-utazó gyűjteményét, majd Heinrich Wilhelm Schott (1794–1865) braziliai gyűjteményét Fenzl tanácsára vásárolta meg Haynald, később megvette a jezsuita Louis Sodiro (1836–1909) equadori gyűjteményének egy részét is, és számottevően gyarapította a gyűjteményt egyéb, kisebb cserék útján is. Mindezek eredményeként a Herbarium Haynaldianum korának egyik legjelentősebb magángyűjteménye volt Európában.⁴⁴ Az említetteken túl, a bécsi, müncheni, párizsi növénytani múzeumokon kívül több mint kétszáz magánszemélytől voltak még növények Haynald növénygyűjteményében. Személyesen, sajátkezüleg gyűjtött Erdélyben püspöksége idején, Itáliában egészen Szicíliáig, egy utazás alkalmával (1859), Rómában és környékén, az Apenninekben, Németországban, Svájcban, Csehországban és a Kárpátokon (1865–1867 között, római szolgálatának idején), később Magyarországon, Ausztriában Csehországban, Német- és Franciaországban (1867 után folyamatosan), a Pireneusokban (1878–1879), Luxemburg nagyhercegségben (1882). Herbáriumának európai osztá-

42 SZUJKÓ-LACZA 1991. 59–61.

43 MTA, Kézirattár, Ms. 258/330. Haynald Lajos Herman Ottóhoz, Budapest, 1879. dec. 9.

44 SZUJKÓ-LACZA 1991. 62–65.

lya majdnem az összes akkor ismert fajt, egzotikus osztálya pedig az ismeretes genusok nagy részét tartalmazta. A teljes gyűjtemény közel háromszáz botanikustól származik, háromnegyed részük a szakirodalomból ismert személy. Haynald gyűjteménye Kalocsán a lakosztálya mellett öt szobát foglalt el, feketére fényezett, üveges, magas szekrényekben. Gyűjteményét maga rendezgette, feliratozta, és szívesen rendelkezésre bocsátotta más kutatóknak is. A herbárium értéke egyébként így tovább emelkedett, vendégei, a neves kutatók (magyarok és külföldiek egyaránt) ugyanis gyakran otthagyták kézjegyüket, észrevételeiket a lapokon. Mintegy háromezer kötetes botanikai szakkönyvtárának Kanitz megállapítása szerint nem volt párja az országban. A botanizálás kikapcsolódást, szellemi örömet, ha kellett, nyugalmat, vigasztalódást jelentett Haynald számára, aki járhatott bármerre, életének elmaradhatatlan kísérői voltak a növények és a növénytani könyvek.⁴⁵

Haynald fiatal korától jó növényismerő volt, s a botanikusok 20. századi értékelései szerint herbáriumi gyűjtései bármely korabeli floristával felveszik a versenyt. Hagyatéka, több mint százezer lapos növénygyűjteménye és szakkönyvtára (tároló szekrényekkel, főszerelésével együtt) új korszakot nyitott a Magyar Nemzeti Múzeum növénytára történetében. Óriási gyűjteménye kb. 20 %-át gyűjtötte saját kezűleg, a többi „csupán” rendezte-rendszerezte. A gyűjtemény nagyságrendjét jól jelzi, hogy a mai Természettudományi Múzeum több mint egymillió lapos növénytárának még mindig kb. 10 %-át jelenti a Herbarium Haynaldianum. Alig akadt korában magyar botanikus, aki ne élvezte volna vendégszeretetét és ne használta volna föl tanulmányaihoz páratlan növénykincseit. Talán részben ennek köszönhető, hogy barátai-tisztelői munkássága révén Haynald nevét közel félszáz növényfaj viseli. A korabeli tudományos világ elismerését jelzi, hogy számos akadémia és tudományos társaság is tiszteletbeli tagjául választotta.⁴⁶

Haynald természettudományos hagyatékát a múzeumban mindig is nagyra értékelték, s a főpap emlékét is őrizték. A Haynald-hagyatékra utalva írta Filarszky Nándor, a növénytani osztály igazgatója a 20. század elején, hogy „a növénytani osztály történetében a legnevezetesebb volt az 1892. év.” Joggal, hiszen Haynald növénygyűjteménye Európa egyik legnagyobb magánherbáriumaként megduplázta az addigi múzeumi kollekción. Méreteire jellemző, hogy csak 1898-ban készültek el a gyűjtemények hivatalos leltárával, és több évig tartott, mire elhelyezését megfelelően biztosítani tudták. A gyűjtemény múzeumi elhelyezésének köszönhetően ma is kutatott, egyes darabjait tudományos munkákban idézik-használják.⁴⁷ Nem véletlen, hogy a Magyar Természettudományi Múzeum 2016-ban nagyszabású kiállítással emlékezett meg Haynald Lajos születésének 200. évfordulójáról, s az esemény kapcsán egy szép kiállítású, tartalmas könyv is megjelent.⁴⁸

45 KANITZ 1889. 144–150.

46 SZUKÓ-LACZA 1991. 66–67. 1992. 199–200, MIKLÓSSY 1976–1977. 204–205.

47 BAUER Norbert – BAJZÁTH Judit: „*éigző virágok szemlélésében*” – Haynald Lajos természetrajzi hagyatéka. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2016. 71, 74–75.

48 Bibliográfiai adatait ld. az előző lábjegyzetben. A gazdagon illusztrált könyv alapos áttekintést, hiánypótló összegzést ad Haynald szerteágazó botanikai tevékenységéről, és természetesen a kiállításnak is emléket állít. A kiállítást rendezte: Bajzáth Judit, a szakmai rendező Bauer Norbert volt.

CSILLAGÁSZAT, HAYNALD-OBSZERVATÓRIUM KALOCSÁN

Haynald kapcsolata a csillagászzal ugyancsak gyermekkorában kezdődött. Később komolyabb eszközökhöz is hozzájutott, pl. erdélyi püspökként is vásárolt, hogy kedvtelésképpen az égboltot vizsgálja, végül ezeket a műszereket a Batthyáneumnak ajándékozta.⁴⁹ A 18. századi alapítású, Gyulafehérváron működő Batthyáneum csillagvizsgálójának felszerelését egyébként közvetlenül is támogatta, 1859 áprilisában, pl. 430 forintot adományozott egy új távcső-optika beszerzéséhez.⁵⁰

Kalocsán később ő maga alapított csillagdát, tervével kapcsolatban 1877. február 24-én érkezett meg Konkoly Thege Miklós válasza. Az érsek nem sokkal azelőtt kereshette meg a csillagászt, kérve közreműködését, és feltehetően vázolta is valamilyen szinten elképzeléseit. Konkoly-Thege elutasította azt az ötletet, hogy az új obszervatóriumot használt műszerekkel szereljék fel. De közreműködést örömmel vállalt a szervezésben, és ennek megfelelően fel is gyorsultak az események. 1877. március 10-én kelt levelében Konkoly már a megvalósítás részleteiről írt, s egy március 5-én kelt nyugta tanúsága szerint 1.300 forintot, azaz jelentős előleget is kapott a műszerek beszerzéséhez. Haynald még márciusban közölte Henning Alajos jezsuita igazgatóval, valamint Trefort Ágoston miniszterrel is az obszervatórium alapításának tervét, mindkét helyről pozitív választ kapott. Az érsek ugyanis intézetét a jezsuiták által vezetett kalocsai gimnáziumában kívánta elhelyezni, s a csillagdát az oktatás kiegészítéseként is szerette volna hasznosítani.⁵¹

Márciusban Tomsich Mátyás uradalmi mérnök a csillagda elhelyezésére a gimnázium lépcsőházának tetejét ajánlotta, időközben azonban újabb ötletek is születtek. Az érseki palota parkjának dombja, esetleg a gimnázium udvara is szóba került, külön csillagdának szánt épületek-tornyok számára. Az egyeztetésekben ekkor már részt vett Schenzl Guidó meteorológus, s időközben P. Braun Károly S. J. atyával, az intézmény későbbi vezetőjével is megkezdődött a levelezés. Év végére pedig véglegessé vált az elhelyezés is: elhatározták, hogy a csillagdát a gimnázium lépcsőházának tetején építik.⁵²

1877. június 3-án írta alá Haynald Lajos érsek a csillagda alapító levelét, s a terv igen rövid idő alatt valósággá vált: 1878. július 1-jén Konkoly Thege minden általa rendelt, illetve készített eszköz elkészültéről adott hírt, 1878. október 8-án pedig felvették az első leltárt, addigra lényegében minden műszer meg is érkezett. (Az építési munkálatok 1878 nyarán-őszén folytak.) Konkoly a minőség követelményeiből nem engedett, de vásárlásaival kapcsolatban vádak is érték, miszerint az általa már nem használt régebbi eszközöket ajánlotta fel újként. Konkoly igen határozott és kemény hangon utasította el az ellene felhozott vádakot, de hangja az érsekkel szemben mindvégig igen tiszteletteljes maradt.⁵³

49 BARTHA Lajos: *A kalocsai Haynald-Obszervatórium és csillagászainak jelentősége a tudománytörténetben*. In: *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 18. A továbbiakban: Bartha 1991.

50 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GyÉL) Cat.4. 1366/1859. (502. doboz) Haynald 1859. ápr. 5-én kelt levele Andrási István örkanonok-csillagászhoz.

51 MOJZES Imre: *A kalocsai Haynald Obszervatórium története*. Budapest, 1986. 48–49. A továbbiakban: MOJZES 1986.

52 MOJZES 1986. 50–52.

53 VARGHA Domokosné: *Konkoly Thege Miklós magyar nyelvű írásai*. In: *Magyar Tudomány*, 2001/7. Internetes, html-változatban: www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html (letöltés dátuma: 2019.03.16.) A továbbiakban: VARGHA 2001.

A Haynald-obszervatórium alapításának terve 1877-ben országos visszhangot keltett. A tervről a Vasárnapi Újság is beszámolt, kiemelve, hogy a kezdeményezést Trefort Ágoston miniszter külön levélben köszöntötte. A lelkesedés érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon akkoriban a szabadságharc óta nem volt korszerű állami csillagvizsgáló intézet. Néhány évvel korábban létesítette magán-obszervatóriumát Konkoly-Thege Miklós Ógyallán, ennek sorsa azonban értelemszerűen az adott személy vagyonától, anyagi lehetőségeitől függött. Ezért volt jelentős Kalocsán egy olyan obszervatórium alapítása, amely ha nem is állami intézmény, de folyamatos működése feltehetően hosszútávon biztosítható. Haynald alapítási szándékában határozottan jelen volt, hogy az intézményt oktatási célokra is hasznosítsák. A jezsuiták gimnáziuma révén ez lehetségesnek tűnt, s ez így már valóban újdonságot jelentett, hiszen iskolai csillagvizsgálók építésére korábban is volt példa, használatuk azonban általában nem épült be szervesen az oktatásba. A személyi feltételek is ideálisak voltak, Konkoly-Thege Miklós megalapozottan, a kor színvonalának megfelelően rendelte meg a csillagda berendezéseit (a két kupolát Ógyallán készítették, és 1878-ban hajóval hozták Kalocsára, közben Merz müncheni és Cooke yorki műhelyében elkészültek a műszerek), páter Braun Károly S. J. (1831–1907) és Hüninger Adolf S. J. (1849–1911) személye pedig biztosítékot jelentett a színvonalas működés tekintetében. Az obszervatóriumot 1884-ig Braun, 1884–85-ben Hüninger, majd 1885-től 1913-ig Fényi Gyula S.J. vezette.⁵⁴

Voltak, akik érdekes párhuzamot vontak az alapítás kapcsán. Az 1770-es években Hell Miksa, a kor jelentős magyar csillagásza közreműködésével, Esterházy Károly egri püspök adományaként épült meg az egri Lyceum csillagásztornya, amely az évtized végeére Európa egyik legkorszerűbb, legjobban felszerelt tudományos intézményévé vált. A 19. sz. második felében, Kalocsán Hell Miksa szerepét Konkoly-Thege Miklós vette át, a tehetséges támogató Esterházy helyébe pedig Haynald lépett, még az évszámok is stimmelnek, 1778-ban végezték az első észleléseket Egerben, azután száz év múlva, 1878-ban kezdték meg a munkát Kalocsán...⁵⁵

Konkoly-Thege 1878. november 11-én kelt leveléből derül ki számunkra, hogy a feszültséget az ő tevékenységével kapcsolatban mi okozta. Míg a csillagda terveit ő készítette, s a szükséges eszközök beszerzésével is őt bízta meg az érsek, a jezsuita rend részéről kijelölt intézményvezetőnek, Braun Károly S. J. atyának mások voltak az elképzelései a felszereléssel kapcsolatban. Konkoly-Thege azonban kitarzott a modern eszközök, pl. a távíró „morsekészülék” beszerzésének szükségessége mellett. 1878 november 26-án kelt levelében újra szóvá tette, hogy P. Braun mindenben hibát keres. Év végére az uradalmi mérnök jelentést írt az építkezés befejezéséről, az elszámolás szerint az építés 10 ezer, a műszerek beszerzése 16.400 forintba került.⁵⁶

A Haynald-obszervatórium létesítése a csillagvizsgáló alapítások nagy fellendülésének kezdetére esik. Berendezésének idején a közepes nagyságú obszervatóriumok közé tartozott, ekkoriban nem egy híres külföldi egyetem is csak jóval szerényebb csillagvizsgálóval rendelkezett. A kalocsai csillagvizsgáló azonban nemzetközi hírért nem a felszerelésének, hanem csillagászai szorgalmának köszönhetette. Ha figyelembe vesszük,

54 BARTHA 1991. 17–19.

55 PONORI THEWREWK Aurél: *A Haynald-csillagda alapításának előzményei*. In: *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsek-ség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 13.

56 MOJZES 1986. 53.

hogy az intézményben elsősorban a Nap vizsgálatával foglalkoztak, akkor a Haynald-obszervatórium a napészlelő állomások középmezőnyébe tartozott felszereltség tekintetében. De ennél előkelőbb helyet biztosított számára az itt végzett rendszeres protuberancia észlelés. Az alapítás időszakában ui. a Haynald-obszervatórium olyan munkát végzett, amely akkoriban csak kevés csillagvizsgáló munkatervében szerepelt. Így a 19. század utolsó negyedében, sőt még a 20. század elején is nemzetközi jelentőségű volt a Kalocsán végzett csillagászati tevékenység.⁵⁷

Később maga Fényi Gyula S. J. (1845–1927), a világhírűvé vált jezsuita csillagász (1885-től az intézmény igazgatója) tett érdekes megjegyzéseket a csillagda alapításával kapcsolatosan. Fényi úgy vélte, hogy a csillagászat és a gimnáziumi oktatás összekötésének tervével Haynald valójában megelőzte korát. A gyakorlatban nem is valósult meg igazán szándéka, mivel a csillagvizsgáló a későbbi működése során önálló intézetté nőtte ki magát, mely a gimnáziummal csak külsőleg maradt összekötöttségben, s helyzeténél fogva az ifjúság látogatásai körülményesek-nehézkések voltak. Fényi az alapítás kapcsán párhuzamként megemlítette a római Specula Vaticana-t, a pápai csillagvizsgálót, amelynek őse az olasz állam kezére került, de IX. Pius és XIII. Leó pápák fontosnak tartották egy külön vatikáni intézmény fenntartását. A kalocsai és a vatikáni intézmény Fényi szerint színvonalában ugyan nem, de létrehozását tekintve mégiscsak összehasonlítható. Haynald eredetileg nem gondolt külön szakszemélyzetre, a tanárookra szerette volna bízni a csillagdat, de miután a jezsuita rend P. Braunt, egy asszisztentst, valamint még egy laikus testvért is rendelt a működtetésére, az intézmény fenntartását az érsek évenkénti segéllyel támogatta. A költségek egyébként az alapítással nem értek véget, a hozzáértő személyzet munkája újabb kiadásokat, beszerzéseket, közlési-kiadási díjakat eredményezett, de az érsek ezeket is örömmel fedezte. Haynald életében a csillagvizsgáló költségei 1889-ig összesen 45 ezer forintot tettek ki. Ebből 25 ezer forintot az építkezés és a csillagászati eszközök beszerzése jelentett, másik húszezret pedig a későbbi megrendelések, könyvtári, nyomtatási költségek, javítások, éves segélyezési díjak. Végül, halála előtt Haynald a csillagda hosszú távú működését is biztosította egy nagyobb alapítvánnyal, melynek összege végül az első világháborúig biztosította az intézmény működését, utána sajnos értékét veszítette. Haynald érsek tevékenységes és alapítványa összességében 40 éven át lehetővé tette, hogy a kalocsai csillagda a nemzetközileg elismert tudományos intézmények között szerepeljen.⁵⁸

Konkoly Thege egyébként később is kapcsolatban maradt Kalocsával, 1881 júniusában pl. arra kérte az érseket, hogy egy kollégájának megmutathassa az obszervatóriumot. 1885. január 12-én, Haynaldhoz írt utolsó leveléből pedig az is kiderül, hogy a csillagászati munkálatokat is szemmel tartotta, s az Akadémia III. osztályának ülésén készült a kalocsai megfigyelések eredményeit közölni.⁵⁹

Bár Haynald eredeti alapítói szándéka, az elsősorban a gimnáziumi oktatás céljait szolgáló csillagda nem valósult meg, a csillagvizsgáló „irányváltását”, tudományos intézménnyé válását maga az érsek még életében tudomásul vette, sőt támogatta. A csillagda igazi hőskorát, nemzetközi hírnevét Haynald már nem érte meg, a napfoltevékeny-

57 BARTHA 1991. 17, 21.

58 FÉNYI Gyula S. J.: *A Haynald-obszervatórium. Alapítása, leírása, tevékenysége*. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1896. (Különlenyomat a Katholikus Szemléből) 5–11, 17–19.

59 VARGHA 2001. <http://www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html> A letöltés dátuma: 2019.03.16. (A tanulmányban egyébként megtalálhatóak az említett Konkoly-Thege levelek közlései.)

ség, a protuberanciák kutatása azonban még az ő életében megkezdődött. Később ezek a vizsgálatok, Fényi Gyula évtizedeken át, nagy szorgalommal lejegyzett megfigyelései tették híressé a csillagászok között Kalocsát, a megfigyelések helyszínét, s a megfigyeléseket végző Fényi Gyula pedig a nemzetközi szakirodalomban az egyik legtöbbet idézett magyar csillagásszá vált.

ARCHEOLÓGIA, TÖRTÉNETI ÉRDEKLŐDÉS

Haynald érdeklődése, figyelme a botanikán és csillagászaton túl kiterjedt az archeológiára és a történettudományra is. Erdélyi püspökként egy verespataki bányában, 1855-ben előkerült ókori leletet juttatott el a Nemzeti Múzeum számára, s ez a figyelmesség és adakozókedv később is jellemző maradt rá. 1862-ben egy gyulafehérvári magánházban talált kő feliratát küldte el Theodor Mommsennek, a híres tudóssal még 1857-ben ismerkedett meg, amikor Mommsen egy magyarországi és erdélyi utazás alkalmával ókori római feliratok maradványait kutatta.⁶⁰ Mommsen levelei, feljegyzései tükrében Haynald volt az egyetlen olyan ember, aki erdélyi útja során komoly benyomást tett rá, róla ugyanis többször is megemlékezett. Kiemelte szeretetreméltóságát, nyelvtudását, botanikai tudását. Mommsen egyébként első magyarországi útja során mindössze két személyiségről fogalmazott meg pozitív véleményt: Eötvös Józsefről és Haynaldról.⁶¹

A műemlékek-régiségek iránt érdeklődő kortársak elsősorban a gyulafehérvári székesegyház helyreállítását köszönték Haynald püspöknek. A templom tetőzete még 1849-ben megsérült, a javítási munkák így tulajdonképpen elkerülhetetlenek voltak. Haynald a „kármentő” munkálatokat követően megtisztíttatta a templom belső falait a meszelési rétegektől, majd kiegészítették a hiányzó részeket az épen maradt régiek mintájára, s így a székesegyház kőfaragói és szobrászati díszítése egészen tisztán, eredeti színvilágában jelent meg. Több mint két évtizeddel később, 1876-ban jelent meg Henszlmann Imre templomot ismertető írása, melyben Haynald eljárását dicsérte, kívánatosnak tartva, hogy ezt a „józan és tartózkodó restauratiót” a templom-külsőn is folytassák.⁶² A gyulafehérvári templomfelújítás egyébként Pannonhalmára is hatással volt, Kruesz Krizosztom, későbbi főapát a 1850-es években látta, és naplójegyzetei szerint ez az élmény adta számára az első ösztönzést a pannonhalmi templom helyreállítására.⁶³

Római tartózkodása idején, 1866-ban Haynald archeológia órákat látogatott s nagy szenvedéllyel tanulmányozta a régiségeket.⁶⁴ Kalocsai érsekként anyagi támogatásával lehetővé tette a kalocsai és bácsi középkori székesegyházak falainak föltárását. 1869. október 18-án Henszlmann Imre az akadémia tagsága előtt ismertette a kalocsai ásatások eredményeit. Az előadás után elismerően szólt Haynald áldozatkészségéről és buzgalmáról, kiemelte, hogy az ásatásokat Haynald érsek „*saját nemes tudomány szomja által*

60 DR. CSERNY Béla: *Alsófehér vármegye története a római korban III. Vármegyénk területén talált római maradványok és leletek leírása és statisztikája*. In: HERPEY Károly – DR. CSERNY Béla: *Alsófehér vármegye monográfiája II/1. Alsófehér vármegye őskora*. 1901. 508.

61 SZILÁGYI Márton: *Theodor Mommsen és Eötvös József ismeretsége*. In: *Aetas* 2005. 20. évf. 3. szám, 131–132.

62 *Archeológiai Értesítő*, 1876. X. kötet, 2. sz. 40, 43. HENSZLMANN Imre: *A gyula-fehérvári székes-egyház*.

63 LEVÁRDY Ferenc: *Pannonhalma építéstörténete IV*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 11. évf. (1962) 1. szám, 16.

64 *Archeológiai Értesítő*, 1870. III. évf. 1. sz. 31. (Haynald Lajos mint régész.)

ösztönözve”, azaz kérés-felszólítás nélkül, maga kezdeményezte, a feladat elvégzésére szakembert kért fel, és minden költséget bőkezűen viselt. Ezért elhatározták, hogy jegyzőkönyvileg is kifejezik az Akadémia tiszteletét Haynald iránt. Eötvös József elnök levélben tett eleget a megbízásnak, csatlakozva a köszönet kifejezéséhez.⁶⁵ A munkák 1872-ig folytatódtak, s a rákövetkező évben Henszlmann az egyházmegyében végzett ásatásainak eredményeit egy német nyelvű könyvben közölte. A kötetben közel hetven oldal terjedelemben tárgyalta a kalocsai két középkori (11. és 13. századi) székesegyházak feltárt emlékeit, majd folytatta a bátmonostori bencés apátság romjainak ismertetésével kb. 40 oldal terjedelemben, végül a középkori másik székhely, Bács várának, ferences templomának, székesegyházának s egy őrtornyának és kápolnájának emlékei kerültek sorra több mint ötven oldal terjedelemben.⁶⁶ Az ásatások teljes költsége egyébként (Henszlmann tiszteletdíjával, a közlések nyomtatási költségeivel együtt) összesen 7.533 forint volt.⁶⁷

Első látásra talán túlzónak is tűnhet a sok dicséret, de figyelembe kell vennünk, hogy Haynald vállalkozását ekkor „első fecskéként” üdvözölték, folytatásra várva. Később szomorúan állapították meg, hogy követőkre alig talált, hasonló szerepben Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapátot említették még 1876-ban, majd Ipolyi Arnold püspököt Besztercebánya egyházi emlékei kapcsán, 1878-ban.⁶⁸ Jóval később, 1912-ben Lyka Károly a német múzeumok kiadványait ismertetve, azok támogatottsága kapcsán sajnálattal állapította meg, hogy Magyarországon a hasonló magatartás lényegében hiányzik: „Nálunk sajnós, az ily direkt támogatás, a mecénás e típusa Haynald érsek óta nem jelent meg, ő volt az utolsó bőkezű, minden fenntartás nélkül vagyont áldozó tudománybarát.”⁶⁹

A feltárt, jelentősebb régészeti leleteket egyébként elsősorban a Nemzeti Múzeumnak adományozta az érsek. Neve így az 1870-es években rendszeresen szerepelt az adományozók listáin, az Archeológiai Értesítőben. Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy alkalommal érseki pecsétnyomókat (1875), majd az 1792-es királykoronázás alkalmával használt lószerszámokat (1882) is ajándékozott, gyarapítva a Nemzeti Múzeum régisegtárát.

1878-ban Haynaldot a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága kültagjává választották Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapáttal együtt.⁷⁰ 1880-tól ezen kívül tagja volt a Vallásalap működését ellenőrző vegyes bizottságnak, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel konzultálva véleményt nyilvánított nagyszabású templom-felújítási és restaurációs munkálatokban. A kormányzati kezelésű, de katolikus jellegű Vallásalap ui. ezekre a célokra jelentős összegeket költött, 1884 végén pl. öt év adatait összegezve a következő templomokat említik: budavári templom (500 ezer forint), pesti lipótvárosi templom (400 ezer), kassai templom (200 ezer), bártfai templom (50 ezer). A püspöki kar véleménye egyébként ezekkel kapcsolatban az volt, hogy a Vallásalap ne költsön

65 MTA, RAL 542/1400/1869.

66 HENSZLMANN Imre: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald*. Geleitet, Gezeichnet und Erklärt von Dr. Emrich Henszlmann, Leipzig, in Commission bei C. A. Haendel, 1873.

67 Fittler Ferenc uradalmi pénztáros által 1881. okt. 18-án kelt kimutatás: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, 2444/1881. sz.

68 *Budapesti Szemle* 1878. 33–34. szám, 170. Henszlmann Imre értesítője IPOLYI Arnold: *A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása* c. munkájáról.

69 *Magyar Figyelő* 1912/3. 66.o. LYKA Károly: *A mi múzeumaink* c. írásában.

70 *Archeológiai Értesítő* 1879/1. füzet, 1.

„monumentalis épületekre”, hiszen így néhány „nagyberuházás” lényegében a teljes vagyont lekötötte.⁷¹

1880-ban, amikor XIII. Leó megnyitotta a kutatások előtt a Vatikáni Levéltárat, Haynald volt az első, aki a római magyar vonatkozású anyagok föltárására és közlésére (a Monumenta Vaticana sorozatára) nagyobb összeget ajánlott, majd ő kérte az ország többi főpapjának támogatását.⁷² (Ebben a tevékenységében nyilván fontos szerepe volt Fraknói Vilmos kezdeményezésének, ill. Haynald és Fraknói jó kapcsolatának.) Haynald tíz éven át évi 500 forintot ajánlott, azzal a kikötéssel, hogy a szerkesztés és a nyomtatás Magyarországon történjék. Levélben kereste meg Jacobini bíboros államtitkárt, közreműködését kérve, és találkozót szervezett a hazai támogatók számára 1882. június 4-re, a Szent István Társulat üléstermébe. Hamarosan mintegy 70 ezer forintnyi felajánlás érkezett, a pénz kezelésével a Szent István Társulatot bízták meg.⁷³

A vatikáni levéltárból, még annak „zárt korszakából” egyébként Haynaldnak is voltak személyes tapasztalatai, néhány alkalommal személyesen is járt ott. 1862. június 14-én jegyezte le útírtára, Lönhart Ferenc Rómában, hogy Haynald püspökkel együtt látogatást tett Theinernél a vatikáni könyvtár-levéltár igazgatójánál, akinek szobájából gyönyörű kilátás nyílt Rómára. Theiner megörvendezettte őket néhány oklevéllel, megmutatott néhány aranybullás példányt „Béla és Mátyás királyainktól”, kiemelve a magyar királyi kancellária okleveleinek szépségét.⁷⁴ Később, 1864–1865 fordulóján Fabj apát jelezte neki egy levélben, hogy római barátai a vatikáni levéltári igazgatói megbízatást szeretnék kieszközölni számára (ehelyett végül a rendkívüli ügyek kongregációjához került).

Az érsek nemcsak Fraknói Vilmos római kutatásait-törekvéseit segítette, számos magyar kutató-történész számára közvetített, adott ajánlólevelet a külföldi kutatásokhoz. Otthonában is szívesen fogadta őket, Marczali Henriket pl. 1883-ban várta Kalocsára, ahol – Haynald szóhasználatával élve – kedve szerint „búvárkodhatott” a levéltárban az érsek vendégeként.⁷⁵ 1885 decemberében Thallóczy Lajos köszönte Haynald ajánlásait a római és brüsszeli jezsuita generálisokhoz, melyek Fraknói közvetítésével jutottak el hozzá Rómába.⁷⁶

1870–1891 között, csaknem minden esztendőben terjedelmes történeti tanulmányok jelentek meg a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye sematizmusaiban Henszlmann Imre, Fraknói Vilmos, Városey Gyula és Wieser Frigyes S. J. szerzőktől, általában középkori témákban, latin nyelven. Összesen 20 hasonló egyháztörténeti tanulmány jelent meg Haynald érseksége idején, s az ő hatását-igényességét jelzi, hogy előtte nem volt példa hasonló publikációkra, s az írások az érsek halála után is elmaradtak az egyházmegyei évkönyvekből.⁷⁷

71 KFL.I.1.c. Haynald, Politika, szám nélkül, 1884.

72 FRAKNÓI 1894.16–17.

73 *Magyar Sion* (Uj Magyar Sion) 13. évf. 1882. 446, 515–517, 521. I. *Értekezések: Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia – Fraknói Vilmos jelentése.*

74 LÖNHART Ferencz: *Olasz-úti jegyzetek.* In: *Gyulafehérvári füzetek* II. Szerk. Veszely Károly. Kolozsvárt, a rom. kath. lyceum betűivel, 1862. 243. A továbbiakban: LÖNHART 1862.

75 MTA, Kézirattár, Ms. 5041/22. Haynald levele Marczali Henrikhez 1883. márc. 10.

76 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL), C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek, Thallóczy Haynaldhoz, 1885. dec. 15.

77 *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923.* Szerk.: LAKATOS Andor. Kalocsa, 2002. 8. A tanulmányok felsorolását ld. a sematizmusok bibliográfiai leírásánál: 420–422.

HAYNALD ÉS A ZENE: LISZT FERENC BARÁTSÁGA, HATÁSA

Haynald gimnazista korában tanult zongorázni, szívesen játszott, de később nincs említés arról, hogy ezt a képességét rendszeresen gyakorolta-fejlesztette volna. Az ifjúkori „zongorázás” azonban mégis meghatározó lehetett zenei ízlésének fejlődésére, ugyanis élete valamennyi helyszínén kereste a kapcsolatot a zenével, szívesen járt koncertekre, s ha tehetette, az operába is ellátogatott. Tagja volt a római Szent Cecília Akadémiának, idehaza hosszú évekig elnöke a Filharmóniai Társaságnak. Haynald és a zene kapcsolata mégis egy személyes ismeretségben, Liszt Ferenzhez fűződő barátságában vált leginkább jellemzővé, „megfoghatóvá” az utókor számára.

Liszt és Haynald 1856. szept. 1-jén, az esztergomi bazilika felszentelésének másnapján találkoztak először, az ebédnél, ahol egyébként Haynald püspök első látásra egy német filozófia tanárnak vélte a zongoraművészt. Előző nap Liszt maga vezényelte a bazilikában koronázási miséjét, s az említett ebédnél Haynald mellett ült. Az esti hajóval együtt utaztak Pestre, és útközben összebarátkoztak.⁷⁸

Az első találkozás meghatározó és feltételezhetően mindkettőjük számára emlékezetes lehetett, mert amikor 1862-ben Haynald Rómában járt – Lönhart Ferenc, Haynald útitársának naplója szerint – Liszt értesülve Haynald római tartózkodásáról azonnal felkereste, és ismerősként üdvözölte, Haynald pedig később viszonzta a látogatást, és egy Ave Maria-t kapott tőle zongorán. Június 7-én újra Lisztnél jártak, aki egy nagyobb társaságának koncertet rögtönzött, s közreműködését ígerte Haynaldnak erdélyi egyházi ünnepeken akár zeneszerzőként, akár személyesen.⁷⁹

Haynald politikai okokból történt lemondása után, 1864–1867 között c. karthágói érsekként, a rendkívüli ügyek kongregációjában dolgozott Rómában. Ekkoriban többet volt alkalmuk találkozni, időnként együtt kirándultak. Haynald 1864. június 22-én, Rómából édesanyjához írt levelében említette, hogy éppen több napos kirándulásra indul Liszttel a Szabin hegyek közé, ebben az időszakban mélyülhetett el a barátságuk.

Haynald érseksége idején Liszt Ferenc több alkalommal is megjelent Kalocsán. 1870-es, 1874-es és 1876-os látogatásainak hírért vitte a korabeli sajtó, emlékéit a helytörténeti irodalom is megőrizte. Általában más művészek társaságában érkezett, s a rögtönzött, koncerteket jó hangulatú, könnyed „örömszene” jellemezte (alkalmi kompozíciókkal, időnként helyi közreműködőkkel, a város életének „felpezsdülésével”).⁸⁰

Idővel úgy alakult, hogy Liszt elsősorban nagybőjti időben, nagyhét, ill. húsvét táján jött Kalocsára, s egyre inkább csak szűkebb körben, a zárdában, a szemináriumban, a jezsuitáknál vagy éppen Sztára József székesegyházi karnagynál játszott.⁸¹

Liszt és Haynald természetesen nem csak Kalocsán találkoztak, az érsek sokat tartózkodott Budapesten, ahol egyébként Liszt tiszteletére időnként vacsorákat is adott, és

78 FUCHS Ferenc: *Haynald nagy barátja: Liszt Ferenc*. In: *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 78. A továbbiakban: FUCHS 1991. vö. TÍMÁR Kálmán: *Liszt Ferenc és Kalocsa. Adatok Kalocsa zenetörténetéhez*. Kalocsa, 1936. Árpád Rt. Könyvnyomdája. (Különlenyomat a kalocsai Róm. kat. Tanítóképző-intézet 1935–36. évi Értesítőjéből.) 3. A továbbiakban: TÍMÁR 1936.

79 LÖNHART 1862. 205, 215–216.

80 Liszt kalocsai látogatásainak, Haynald és Liszt barátságának részletesebb ismertetését ld. korábbi tanulmányunkban: LAKATOS Andor: *Liszt Ferenc és Haynald Lajos – egy 19. századi barátság emlékei Kalocsán*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2011/1–2. 101–112.

81 TÍMÁR 1936. 4–5.

nyári külföldi utazásaikat-pihenésüket is szívesen egyeztetették, a fürdőutak alkalmával tehát időnként Magyarországtól távoli helyeken is találkoztak.

Liszt Ferenc elégedetlen volt korának egyházzenei színvonalával, s ezt Haynaldhoz írott leveleiben is kifejezte. 1880. április 23-án, pl. a következőket írta Weimarból: „*Nem ismeretlen előttem a római szokványos egyházzene quodlibet-vircsafija.* (azaz, hogy össze-vissza játszanak egymástól és a hely szellemétől tökéletesen idegen zenéket, pl. operaráriákra aplikálnak szent szövegeket) *Ha a budapesti egyházzeneire vonatkozó szerény javaslataimat magasabb helyen jóváhagyják és egy csekély pénzösszeggel támogatják, akkor ott és Magyarország más városaiban méltó, a katolikus kultuszhoz illő, épületes teljesítmények fognak bekövetkezni.*”⁸² A maga eszközeivel Haynald támogatni próbálta Liszt erőfeszítéseit. 1873 tavaszán meghívást kapott Trefort Ágostontól a zeneakadémia szervezésével kapcsolatos tanácskozásokra. Hamarosan megérett benne az elhatározás, hogy az egyházi zene támogatására alapítványt tesz. Május 25-én már határozott szándékkal kereste meg levelében Trefort minisztert: kétezer forintos alapítványt tett, rendelkezése szerint az összeg „*évi kamatai egy vagy több egyházi zenészerzésben legjelesebben kitűnt intézeti tanoncoknak adassanak jutalomdíjúl oly módon és fölosztással, mint azt a zeneakadémiai elüljáróság tekintve a kitűzött czélt legjobbnak és leghasznosabbnak ítélendi.*”⁸³

A zene- és énekművészet előmozdítására még az 1870-es években létrejött a Liszt-Egylet, melynek elnöki tisztét hamarosan – Liszt személyes kérésére – Haynald töltötte be. Az egyesület tagdíjai a folyamatos működési költségeket fedezték, Haynald viszont alapítványi tőkétet is felajánlott kisebb-nagyobb összegekben a társulat céljaira. 1886-ban Haynald a megszűnő Liszt-Egylet vagyonát Liszt-Egyleti Alapítvánnyá alakította át, melynek évi jövedelmét szegény budapesti zenetanárok segélyezésére és zeneművészeti tanulók ösztöndíjazására fordították. Haynald alapító levelében egy kuratóriumot is kijelölt, általában zenei intézmények és egyesületek vezetőiből, akiknek feladata volt évente a díjazásra érdemeseket megítélni. Ez az alapítvány-level összesen 3240 forintról szólt, Haynald Colpachban, Munkácsy Mihály kastélyában írta alá 1886. július 7-én. A két tanú Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály volt.⁸⁴

A kalocsai főszékese gyház új nagyorgonáját 1876-ban rendelte meg Haynald Lajos érsek a pécsi Angster Józseftől. A három manuális, 46 regiszteres, franciás megjelenésű, kiváló hangszer 1877-re készült el, Liszt Ferenc maga is játszott rajta, és hangjával nagyon meg volt elégedve. Haynald érsek világos célja volt, hogy az ország egyik legjobb orgonáját építsék meg Kalocsán, s vállalkozáshoz ideális háttérrel adott zenei igényessége, Liszt barátsága-tekintélye, a főgyházmege jó anyagi kondíciói és nem utolsósorban az ambiciózus, fiatal Angster József tehetsége. Angster korábban Franciaországban, Párizsban is tanult orgonaépítést, a kalocsai hangszer is tükrözi ezt az ízlésvilágot, méreteivel és rangos helyével mindenképpen fontos lehetőség volt az orgonaépítő karrierjében. A kalocsai munkáért Angster megkapta Haynaldtól a „kalocsa-egyházmegeyi orgonaépítő címet”, s a cég a következő két évtizedben több mint száz orgonát épített országszerte.⁸⁵

82 FUCHS Ferenc: *Liszt Ferenc és Kalocsa*. Petőfi Nyomda, Kalocsa, 1986. 6.

83 KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, sz.n. 1873. („Alapítvány” gyűjtőaktában elhelyezve 1663/1882 sz. alatt.)

84 Az eredeti alapítólevél: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, zenei, sz.n. 1886.

85 *Néptanítók Lapja* 64. (1886.05.19.) 40. szám, 317. ANGSTER József: *Az orgona története, lényege és szerkezete* c. könyvének ismertetőjében.

Liszt Ferenc 1882. április 9-én tartotta utolsó nyilvános hangversenyét Kalocsán. Egyébként szokás szerint nagyhétre érkezett, nagyszerdától kezdődően egy hetet töltött a városban. Részt vett valamennyi nagyheti szertartáson, nagycsütörtökön együtt szolgált Haynaldal a lábmosásnál, húsvét vasárnapján pedig fél ötkor az érseki kastély nagytermében zongorázott. A koncerten mintegy néhányszáz városi meghívott vett részt.⁸⁶

Ezzel az úttal kapcsolatosan egy érdekes „előkészítő” levél is fennmaradt. Liszt kalocsai útját megelőzően ugyanis, 1882. február 24-én báró August Imre levelet írt Rómából, és Haynald segítségét kérte Liszttel kapcsolatban. August Imre atya és Liszt barátságának örököseként (August Antal ekkor már meghalt) a nagy művész sorsa miatt aggódott. Tudomására jutott, hogy Liszt a nyáron Bayreuth-ba készül, ahol részt akar venni Wagner Parsifal bemutatóján. Rómában Liszt barátai több dolog miatt is aggódtak. Az egyik, hogy a Parsifal szövegei, előadása több helyütt „*nehezen összeegyeztethető Liszt egyházi állásával*”, az egyházat gúnyoló (pl. az oltáriszentség, keresztség karikatúrája) részek vannak benne. Ha Lisztnek tetszik a darab, és tapsol, ellenfelei ezt felhasználhatják ellene. Ha nem nyilvánít tetszést, abból lehet baj. Liszt azonban lelkesedik Wagnerért, és mindenképpen menni akar. Másik félelmük, hogy Liszt idegrendszere nem elég erős, Bayreuthban nem ő volna az ünnepe, nem lenne a középpontban, pedig Lisztnél mostanában „*kevés ok is elég arra, hogy csekély külső izgatás által azon szomorú állapotban találtsák, mely már is túlzottan szerte híreszteltetett és ellenségei által mindenkor támadásra felhasználtatni fog.*” Mindezek alapján kérte Haynaldot, hogy bölcsességével találja meg a módját annak, hogy Liszt útját megakadályozhassák, bízik az érsek ügyességében, hogy más, megkapóbb ajánlattal sikerül Lisztet terve megváltoztatására bírnia.⁸⁷ A levél tanúsága szerint a Liszt közvetlen környezetében élők is képesnek tartották Haynaldot arra, hogy a világhírű művész programját, terveit befolyásolja. A levélben említett rosszakarók, a Liszt viselkedését figyelő árgus szemek egyébként nem a képzelet szüleményei, valós tapasztalatokon alapultak. Időnként Haynald is foglalkozott a különféle vádakkal, ill. Liszt védelmével, pl. szabadkőműves múltja, kapcsolatai miatt.⁸⁸

1885. áprilisában, ugyancsak nagyhétén érkezett Liszt utolsó alkalommal Kalocsára. Nagyszombatban este az érseki kastélyban, húsvét hétfőn Sztára József lakásán, délután pedig a Nagyszemináriumban játszott, ahol Almásy Miklós növendékpapot (Liszt tanítványa, Haynald bérmafia) látogatta meg elutazása előtt. Búcsúzását Haynaldtól Sztára József karnagy írta le: „*Liszt élete vége felé még szolgálatkézsőbb, még kedvesebb akart lenni. Búcsúzás közben a zongorához ült és átszellemülten eljátszotta Mozart Ave verumját. A bíboros hangos zokogásban tört ki, odasietett a mesterhez, megölelte, megcsókolta. Emlék Rómából, a Sixtinából! – mondta.*” Liszt hétfőn este utazott el Sipos Antal zongoraművész és Sztára József kíséretében.⁸⁹

Liszt Ferencet egyébként több személyes ismeretség is Kalocsához kötötte. Itt volt pl. unokaöccse, P. Hennig Alajos S. J. a jezsuita kollégium rektora éveken át, egyébként maga is egyházzenesz. Liszt tartotta a kapcsolatot vele, kalocsai tartózkodásai alkalmával rendszerint nála gyónt. Ugyancsak Kalocsán, a Nagyszemináriumban tanult

86 TÍMÁR 1936. 6.

87 RL, C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

88 Ld. levelezés Sayn-Wittgenstein hercegnővel Pulszky Ferenc állításáról, miszerint Liszt nem volt szabadkőműves. KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, zenei, sz.n. 1887.

89 TÍMÁR 1936. 6–7.

Liszt egyik kedves tanítványa, Almásy Miklós zongoraművész, aki Haynald bérmafia volt. 1886-ban, Liszt halálának évében szentelték pappá. 1879-től működött Kalocsán karnagyként Sztára József, akit Liszt ugyancsak a bizalmába fogadott. Liszt kalocsai napjairól számos anekdotát őriznek, ezeket általában Sztára József őrizte meg az utókor-nak. Haynald állítólag értett hozzá, hogy Lisztet játékra bírja. Jól tudta, hogy a mester a határozott kérésekre gyakran kitérő választ ad, így cselhez folyamodott: vagy lezárta a zongorát, amit azután Liszt mindig kinyitott, vagy áthívta a szemináriumból Almásy Miklós papnövendéket, és játékát módfelett dicsérte. Ez Lisztet minden alkalommal arra ösztökölte, hogy megmutassa, még belőle sem halt ki a régi virtus, és mindjárt hangversenyt rögtönzött.⁹⁰

Haynald és Liszt utoljára 1886. július első napjaiban találkoztak Colpachban, ahol a Munkácsy-házaspár látta őket vendégül. Miután Liszt aláírta a Haynald-alapítványt, amely a magyar egyházi muzsika fejlesztését célozta, este elbúcsúzott Haynald a társaságtól, mivel másnap, július 8-án korán indult a vonata. Másnap hajnalban aztán, szürkületkor, amikor végigment a kastélyon, a szalon mellett elhaladva legnagyobb meglepetésére megszólalt a zongora: Liszt a Rákóczi indulóval búcsúztatta...⁹¹

Haynald Liszt-Egyleti Alapítványában egy kuratóriumot is kijelölt, általában budapesti zenei intézmények és egyesületek vezetőiből, akiknek feladata volt évente a díjazásra érdemeseket előterjeszteni (a testület elnöke az Országos Zeneakadémia igazgatója volt). A díjak adományozásának jogát Haynald Liszt Ferencnek tartotta fenn, Liszt halála után ezt a jogot is a kuratórium gyakorolta. Az alapítvány-levél összesen 3240 forintról szólt, melyből 1.200 forint évi kamata szolgált a szegény zenetanárok segélyezését, kétezer forint kamata pedig a tehetséges növendékek ösztöndíjazását.⁹² A Haynaldhoz köthető zenei ösztöndíjak későbbi történetét nem dolgozták fel, írott forrásai egykor talán a Zeneakadémián gyűlhettek, sorsukról nincs tudomásunk. Az ösztöndíjak meghirdetését, elnyerését viszont a korabeli sajtó is figyelemmel kísérte, így az újságközlések segítségével a következő ösztöndíjas névsort sikerült összeállítanunk: Bella János (zenetanár, Körmöcbánya, 1881), Bogisich Mihály (budavári plébános, 1880), Farkas Ödön (kolozsvári zeneigazgató, 1882), Harmat Artúr (Te Deum művével, 1912), Kálmán Imre (év ismeretlen, egy 1985-ös visszaemlékezés szerint kétszer is elnyerte), Kesztler Lőrinc (zeneszerző, év ismeretlen), Király-König Péter (Te Deum, 1901), Molnár Antal (C-dúr Missa Brevis, 1910), Pogatschnig Guido (Sub tuum... 1891, később kalocsai főszékes-egyházi karnagy), Szantner Zsigmond (Bp-belvárosi karnagy, 1892), Vavrincz Mór (budavári karnagy, 1892), Weiner Leó (év ismeretlen, egy 1985-ös visszaemlékezésben említve).⁹³

Az erőfeszítések több szinten is folytak, egy kalocsai példa: 1885-ben, Sztára József karnagy, zenetanár javaslatára Haynald érsek elrendelte, hogy a heti 14 zenei óra számát tízzel emeljék a tanítóképzőben. A cél a színvonalas kántori munkára kész tanítók képzése volt, a 3–4. években gyakorlati órákkal, a végén külön kántori oklevéllel. Kalocsán így 1985-ben ünnepelték a kántorképzés 100 éves jubileumát, s a kezdeményezés később más helyeken is követőkre talált.⁹⁴

90 TÍMÁR 1936. 7–8.

91 FUCHS 1991. 77–78.

92 KFL.I.1.c. Haynald, személyes iratok/Tudományos, zenei, 1886.07.07.

93 A sajtó kutatásához az Arcanum Adatbázis Kft. ADT internetes tartalomszolgáltatását használtuk: <https://adtplus.arcanum.hu>

94 *Új Ember* 1985.04.21. 41. évf. 16. szám, 4. Százéves a kántorképzés. Jubileumi ünnepség Kalocsán.

Liszt halála után Haynald egyike volt azoknak, akik 1887-ben országgyűlési indítvánnyal kívánták megvalósítani a mester végrendeletében szereplő akaratát, hogy Budapesten temessék el a ferencesek szerzetesi ruhájában. Ismeretes, hogy Tisza Kálmán a kéréstől kormányzati szinten elzárkózott, így hivatalosan nem kereste meg Magyarország Liszt Ferenc lányát a temetés ügyében. Haynald egyébként maga is gyűjtötte a személyenkénti öt forintokat a hazaszállítás költségeire (s aztán természetesen sorban adhatta vissza a Bayreuth-i temetés után).⁹⁵

KÉPZŐMŰVÉSZETEK: BIZOTTSÁGOK, KIÁLLÍTÁSOK, KEZDEMÉNYEZÉSEK

Haynald képzőművészetekhez is köthető, első „hivatalos megbízatása” 1872-ben történt, amikor Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte az országos műgyűjtemények (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Esterházy-Képtár, Kézrajz- és Rézmetszetgyűjtemény) megvizsgálására kiküldött bizottság tagjává. A Bizottságot gróf Mikó Imre vezette, Haynald a kinevezést 1872. szeptember 10-én, Pesten kelt levelében elfogadta.⁹⁶ 1873 nyarán az MTA igazgatótanácsának javaslatára a nagyterem freskó-képekkel való díszítése ügyében kinevezett bizottság tagja lett.⁹⁷ Később, 1874 júniusában az Országos Képzőművészeti Társulat igazgató-választmánya kérésére a műcsarnoki országos bizottsági tagságot is elfogadta.⁹⁸ A püspökök közül a hasonló fórumokon általában Ipolyi Arnold volt még ott mellette, vele álláspontját általában egyeztetette. Az érsek bízott Ipolyi szakértelmében és véleményében, melyhez szükség esetén tekintélyét-befolyását „kölesönözte”.

Haynald 1875-ben ezer forintos alapítványával támogatta a Műcsarnok létrehozását, majd 1880-ban 6 ezer forintos alapítványt tett „az egyházi festészet emelésére”, ugyanekkor a Vallásalapból évi 5 ezer forintot ígértek a kiállított festmények verseny útján történő díjazására. Az 1877-ben, nagy ünnepélyességgel megnyílt Műcsarnok kapcsán egyébként néhány éven belül anyagi problémákról, adósságokról is beszámoltak, a kiállítások bevétele nem volt elegendő a működés finanszírozásához, a különféle felajánlások mellett állami támogatást sürgettek, francia példákra hivatkozva.⁹⁹

Haynaldnak a képzőművészetek terén nem volt „gyűjtőszenvedélye”. A templomok számára vásárolt festményeken, tárgyakon kívül összesen egy nagyobb összegű vásárlásáról tudunk 1876-ból, ekkor egy itáliai szobrász márványból készült munkáját vette meg, a szobor Dante Beatrice-jét ábrázolta.¹⁰⁰ Érseki székhelyének műértékeit ugyanakkor kiállításokon is szívesen bemutatta, ill. restauráltatta. Magánkézében

95 KFL.I.1.c. Haynald, Tudományos, zenei, sz.n. 1887. Tisza Kálmán elzárkózása kapcsán megjegyezték: Ha Lisztet hazahozatja, a nemzet Rákóczit, s egykor talán még Kossuthot is követelni fogja... Más vélemények szerint Liszt kedvezőtlen politikai megítélésének magyarázata az volt, hogy az 1848–49-es szabadságharc után nem állt ki határozottan a magyarok mellett, nem tüntetett magatartásával (mint pl. Reményi Ede hegedűművész), hanem lényegében hallgatag maradt. Sokan úgy vélték, hogy a kiegyezés után, öreg korára már egy sikeres országba tért vissza, a nehéz időkben nem vállalt sorsközösséget. Ld. *Budapesti Szemle* 1937. 75. évf. 710. szám, 8. HORÁNSZKY Lajos: *Liszt Ferenc és a politika* c. írását.

96 KFL.I.1.c. Haynald, Politika, sz.n. 1872.

97 *Budapesti Közlöny* 1873.07.04. 152. szám, 1255.

98 *Budapesti Közlöny* 1874.06.25. 143. szám, 1154.

99 *Vasárnapi Újság* 1875.05.07. 275. és 1880.03.21. 12. szám, 189.

100 A szobor talapzatán Fabj Altini véset szerepel, ez a név feltehetően Haynald római ágensére, Fabj apátra utal, aki a vásárlás közvetítője, esetleg a szobor előző tulajdonosa lehetett.

ereklyékkel díszített „házi oltárkája”, az Angyali üdvözet oltárképével pl. számos kiállításon szerepelt. A házi oltárkát egykor Mária Terézia adományozta Patachich Ádám érseknek, korábban az uralkodóház kincstárának szakrális emlékeket őrző részéhez, az ún. Geistliche Schatzkammerhez tartozott, melynek 1758-as inventáriumában leírása még szerepelt. A Michelangelo angyalrajzainak hatását tükröző oltárképet a leírás szerint Federico Barocci (1528–1612) római festő készítette. Az ajándékozás részletei nem ismertek, s később az említett leírás is feledésbe merült, így a 19. században téves feltételezések születtek a kép alkotójára vonatkozóan, előbb Raffaellónak, később Hans von Aachennek tulajdonították. Ez utóbbi, téves attribúció először 1868-ban, az Archeológiai Értesítőben jelent meg, mely beszámolt az Archeológiai Bizottság október 6-ki üléséről. Ekkor Rómer Flóris „Aacheni János”, Rudolf császár udvari festője műveként mutatta be a házi oltárkát, melyet „Haynald Lajos kalocsai érsek palotája kápolnájában találván, megújítottat.” A becses darabra a Magyar Képzőművészeti Társaság 1867-es kiállítása kapcsán figyeltek fel. Feltehetően ekkor kérhette Haynald Lajos érsek Eduard Freiherr von Sacken (1825–1883) régész, művészettörténész szakvéleményét a becses darabbal kapcsolatban. Sacken 1854-től a Császári Érem- és Régiséggyűjtemény őre volt, részletes elemzésében a házi oltár oltárképének készítőjeként Johann von Aachent nevezte meg, a készítését pedig a 17. századra datálta. A kalocsai házi oltárka később több kiállításon is szerepelt: az 1873-as bécsi világkiállításon, az árvízkárosultak javára rendezett 1876-os műipari és történelmi emlékkiállításon, az 1884-es országos történelmi ötvösműkiállításon, az 1887-es bécsi egyházművészeti kiállításon és az 1896-os millenniumi kiállításon is.¹⁰¹

HAYNALD ÉS MUNKÁCSY

Munkácsy Mihály első alkalommal feltehetően 1874 nyarán találkozott Haynaldal, s mint az egyházművészetek támogatójával, tervezett egyházi témájú óriáskép-sorozatról beszélgettek. A festő ekkor – nászútja részeként – az érseknél is vendégeskedett, feleségével, Cécile-lel pár gondtalan, nyugodt hetet tölthettek el Kalocsán. Haynald később gyűjtést indított az első, majd a második Munkácsy kép megszerzésére (Krisztus Pilátus előtt 1881, Golgota 1884), mely nem járt sok sikerrel. Ha akkor, az 1880-as évek közepén sikerül az akció, Munkácsy feltehetően még ereje teljében megfestette volna a feltámadást, melyre utalt is egy 1884-es, budapesti sajtónyilatkozatában. Ahogy telt az idő egyre betegbb, fáradtabb, keserűbb lett, népszerűsége hanyatlott. Amikor a hármaskép befejezésére biztatták, a bibliai történet szempontjából „visszalépett”, s a feltámadás helyett az Ecce Homo-ba (1896) sűrítette saját életének kudarcát is, mintegy Ernest Renan hatását tükrözve (az ő Jézus életéről szóló művében nincsenek csodák, elmarad a feltámadás). Munkácsy életrajzi írója, Sz. Kürti Katalin szerint Haynald Lajos haladó szellemű, művelt főpapként és megértő emberként is mély benyomást tett Munkácsyra, nem

101 A házi oltárkával kapcsolatos kutatási eredményeket kéziratban, Lakatos Adél bocsátotta rendelkezésünkre, segítségét ezúton is köszönjük. Publikált változatban ld. LAKATOS Adél: *Patachich Ádám (1716–1784) tudomány- és művészetpártoló tevékenysége nagyváradai püspöksége és kalocsai érseksége idején* c. tanulmányban.

tulzás, ha azt állítjuk, hogy az ő személyes törődésének, tanácsainak nagy jelentősége volt Munkácsy biblikus témájú képeinek születésénél, alakulásánál.¹⁰²

Munkácsy Mihály és felesége többször is vendégül látták Haynaldot kedvenc luxemburgi kastélyukban, Colpachban. 1883. aug. 11-én, pl. gróf Szapáry István leányának házasságkötése alkalmából, Colpachból együtt táviratozott-gratulált Haynald és Munkácsyék.¹⁰³ 1886. július 7-én pedig Liszt Ferencsel együtt jártak ott.

Haynald portréját Munkácsy 1884-ben készítette. Ebben az évben ősszel Kalocsán is járt, a városban nagy ünnepélyességgel fogadták. Nem sokkal később, 1884. november elején jelentkezett Haynald portréjával a Műcsarnok kiállításán.¹⁰⁴ A portré Ferenc József érdeklődését is felkeltette, november 15-i látogatása alkalmával „nagy figyelemmel” nézte, s a sajtó beszámolója szerint összesen csak két-három kiállított mű kapcsán mutatott hasonló érdeklődést.¹⁰⁵ A kép ezután még szerepelt néhány kiállításon, maga Munkácsy is nagyra becsülte, az 1889-es párizsi világkiállítás alkalmával, a magyar küldöttség látogatása kapcsán pl. kiemelték, hogy Haynald portréja a művész párizsi lakásán, Munkácsy íróasztala felett függött.¹⁰⁶ 1890-ben viszont már egy brüsszeli kiállításon vett részt. Haynald halála után, 1893-ban került ajándékképpen az akadémia arcképcsarnokába, fél éves egyeztetést követően. A festmény Császska György kalocsa-bácsi érsek tájékoztatása szerint az érsekség fundus instructusához (azaz törzsvagyonához) tartozott, s ezért átengedéséhez be kellett szereznie a káptalan, valamint a kultuszminisztérium engedélyét is. A kép akadémiai bemutatását egybekötötték Fraknoi emlékbeszédével (1893. okt. 30-án). Az akadémiáról 1907-ben került át (a tulajdonjog fenntartása mellett, azaz letétként) a Szépművészeti Múzeum Munkácsy-gyűjteményébe.¹⁰⁷ Az áthelyezést kérelmező levelében Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter hiánypótlónak nevezte a festményt (Munkácsyt a múzeum egyik legnagyobb vonzóerejének nevezve), s Haynald arcképét a mester és egyben a 19. század legkiválóbb portréi közé sorolta. (A festmény helyváltoztatásai kapcsán egyébként két másolat is készült, az egyik Kalocsán, Hanula József közreműködésével, Császska érsek megbízásából, a másikat Borúth Andor festette az akadémia megrendelésére.)¹⁰⁸

Az áthelyezés előzményeként említhető, hogy már a millenniumi ezredéves tárlat ismertetésében is kitüntetett szerepet kapott Munkácsy, és hangsúlyos volt portréinak méltatása, Pulitzer úrnő és Haynald arcképét kiemelve.¹⁰⁹ Néhány évtized múlva Liszt és Haynald portréja kapott kiemelt szerepet Malcolm Vaughan amerikai képzőművészeti kritikus cikksorozatában, mely a Hearst-lapokban jelet meg. Vaughan írásai 18 nagy amerikai lapban jelentek meg egyszerre, Munkácsyért elsősorban portréi miatt lelkesedett.¹¹⁰

102 Sz. KÜRTI Katalin: *Munkácsy Mihály élete és kultusza*. Szerk.: NAGYNÉ VARGA ÉVA, SZATMÁRI Imre. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2004. 9–10.

103 KFL.I.1.c. Haynald, Vegyes iratok, 2200/1883.

104 *Vasárnapi Ujság* 1884. 39. szám, 629. és 42. szám, 676.

105 *Vasárnapi Ujság* 1884. 47. szám, 756.

106 *Vasárnapi Ujság* 1900. 20. szám, 325.

107 KFL.I.1.c. Haynald, Vegyes iratok, 3874/1893.

108 *Akadémiai Értesítő* 1907. máj. 2. 18. kötet 476–477. Borúth másolatáról uo. 1913. 24. kötet 537.

109 KELETI Gusztáv: *Festészet és szobrászat*. In: Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 9. kötet. Művészet. Budapest, 1898. 249.

110 *Az Est* 1930. október 1. 222. szám, 6. Rajongó tanulmány Munkácsyról 18 Hearst-lapban.

1944-ből Voinovich Géza: Munkácsy mint psychologus c. írását idézzük: „Haynald Lajos képe az egyházfejedelemé. Lényre csupa biztonság, előkelő nyugalom, a rang és kiváltság nyugalma. Arcvonásait megtisztította a hit, de még nem szakadt el a világtól, szemében érdeklődés csillog minden iránt; mosolyában némi felülemelkedés lappang, egy sokat látott bölcs mosolya ez. Kedveli a pompát, mert szépség; ez ábrázoláson, mondja az életíró, a selyem és csipke is élnek – sőt mintegy hozzátartoznak az egyéniséghez.”¹¹¹

A kép ismertségére jellemző, hogy ekkoriban már nem csak szakmai-kritikus körökben, hanem az ismeretterjesztő irodalomban is megjelent. Dr. Pipics Zoltán, a Múcsarnok titkára „Így nézd a szépet!” c. munkájában „ifjú műbarátoknak” írt ismertetőt-bevezetőt a művészet történetéhez, 100 képpel. A szerző a festészet műfajait tárgyaló fejezetben, az arckép ismertetését Munkácsy Haynald-portréjával szemléltette.¹¹² 1944-re tehát a portré a tudományos- és ismeretterjesztő irodalomban egyaránt jelen volt, a század második felében viszont, a II. világháborút követő politikai változások után lényegesen csökkent az ismertsége, és néhány évtized múlva szinte feledésbe merült.

KÍSÉRLET A TÖRTÉNETI- ÉS EGYHÁZI FESTÉSZET MEGÚJÍTÁSÁRA, ESZMÉK ÉS ESZMÉNYEK

Haynald 1880-ban tett egyházfestészeti alapítványának a kalocsai levéltári iratok között 1885-ből vannak először nyomai. Az ösztöndíjat ez alkalommal Benczúr Gyula egyik tanítványa, Kimnach László nyerte el. Az alapítvány kamataiból három éven át fizettek évi 350 forintot a díjazottaknak, az elbírálást az Országos Képzőművészeti Társulat művészi bizottságának szakértői végezték. Az ösztöndíjakat később szobrászok is elnyerhették, és egészen az első világháborúig adományozták.¹¹³

A korabeli sajtó segítségével gyűjthető még néhány információ a díjazottakról:

Kardos Gyula festő, 1888. (1889?) 300 Ft, három évre. Kardos Benczúr Gyula tanítványa volt, az ösztöndíjat egy Jób ábrázolással nyerte, és olaszországi tanulmányújtára használta fel. (Közölve: Művészi Ipar, 1889.) Roskovics Ignác festő 1881-ben háromévi ösztöndíjat kapott egy összegben, segítségével Münchenben tanult 1881–1882-ben, majd 1883-ban Itáliába utazott. Trefort miniszter támogatta, ő ajánlotta, hogy egyházi festészetre váltson, és üvegfestészetet is tanuljon Kratzmann Edénél. (Közölve: Vasárnapi Ujság, 1895). Spissák Imre szobrász nevét 1892-ben említik, ő akkor 350 ft-os egyház-művészeti ösztöndíjat kapott (Közölve: Religio 1892)¹¹⁴

Az ösztöndíj kapcsán időnként megjegyezték, hogy a 300–350 Ft-os éves összeg kevésnek bizonyult a külföldi tanulmányok fedezésére, ezért fordult elő, hogy háromévi ösztöndíjat ítéltek oda egy összegben. Nehézséget azonban nem csak az anyagiak jelentettek, a „szórt adatok” a támogatható pályázatok hiányát is jelenthetik, és valószínűleg jelentik is a valóságban. Előfordult ugyanis, hogy a történelmi festészet fellendítésére alapított Ipolyi-díjat sem adták ki tíz éven keresztül, mivel nem érkezett be megfele-

111 *Budapesti Szemle* 1944. 266. kötet, 797–799.

112 Dr. PIPICS Zoltán: *Így nézd a szépet!* A szerző kiadása, Budapest, év nélkül (1944) 218 o. A könyvet a Nevelésügyi Szemlében Gábor Jenő ismertette, és ajánlotta oktatási célú használatát. 1944. 8. évf. 1–2. szám, 42.

113 KFL.I.1.c. Haynald, Tudományos, Haynald festészeti és szobrászati ösztöndíj 1885–1909.

114 A sajtó kutatásához az Arcanum Adatbázis Kft. ADT internetes tartalomszolgáltatását használtuk: <https://adtplus.arcanum.hu>

lő pályamű. Ipolyi Arnold, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke a követelmények kapcsán a következőket fogalmazta meg: művészetünk legyen jó, szép és korrekt rajzban és színben, nemes a felfogásban, bájos a kivitelben, s ezen felül magyar legyen kifejezésben és alakításban. A témának lehetőleg magasabb szellemi, történeti, erkölcsi, vallási stb. felfogásában és előadásában adjon méltó alakot. Ezzel szemben „A HÉT” c. folyóiratban (a későbbi Nyugat irányába mutató, „haladó szellemiségű polgárság” lapjában) a következőket írták 1898-ban: „*A mi időnk nem kedvez a históriás festészetnek. S bebizonyult, ami előre látható volt, hogy pusztán pénzzel nem lehet feltámasztani egy nagyon tiszteleltre méltó műfajt, mely azonban már nem a mi időnké.*” Ennek ellenére a Társulat vezetősége fokozott figyelmet fordított arra, hogy a Műcsarnokban rendezett tavaszi és őszi kiállításokon elsősorban történelmi és egyházi témájú festményeket mutassanak be.¹¹⁵

Ipolyihoz hasonló módon nyilatkozott a művészetek hivatásáról Haynald 1872 februárjában, amikor Liszt Ferencsel együtt a színi képezdében járt, és megtekintette a növendékek előadását. „*Nálunk a művészeteknek és így a színművészetnek is saját célján kívül nemzeti célja is van, s a nemzet életében, annak nagyságához csak úgy válhatik tényezővé, ha megvetve a divatos és léha irányt, magasabb színvonalra tör, s az életnek méltó iskolája lesz.*”¹¹⁶ Az érsek hasonló okokból értékelt nagyra pl. Blaha Lujzát, és írta róla Lisztnek egy levelében: „*Soha művész, vagy művelt ember nem volt, kinek minden szavában, minden mozdulatában annyi magyarság nyilatkozzék meg, mint őbenne.*” – a magyar báj, a magyar lélek kifejezője minden időkre Blaháné marad, és magyarsága mellett mégis abszolút művésznő, sikeres Bécsben és Párizsban is.¹¹⁷

Természetesen elmarasztaló megítélésre is volt példa, Zichy Antal 1871. május 1-jén kelt levelében tudatta Zichy Mihállyal, hogy Haynald, Ipolyi és az egész klérus felháborodott képei láttára. A hivatalos pesti kritika is lesújtóan nyilatkozott róla, kérték, hagyjon fel tendenciózus képeivel. A komoly, drámai-kritikus ábrázolásmód, ünnepélyesség-cicoma nélkül sokakat sértett, Zichy viszont az embert kereste a maga történeti valóságában. Nem csupán egyházi kérdésről-megítélésről volt szó, hasonló helyzetekben a politikai elit „összezárt”, s a kormány is módszeresen kerülte, hogy bármivel megbizva...¹¹⁸ Zichy megítélésén a későbbiekben „könnyített” Ferenc József tekintélye, a király ui. hosszasan nézte a művész XV. századbeli orgiáját, és az eretnekek égetését ábrázoló festményeit a Műcsarnok 1877-es megnyitóján. Ezen kívül megjegyzték, hogy korábban a Nemzeti Múzeumba látogatva Ferenc József elsősorban Zichy képére volt kíváncsi (Erzsébet királyné Deák ravatalánál).¹¹⁹

A historizáló, nemzeti művészet dominanciájára számos példát hozhatnánk, és főpapjaink természetesen jelen voltak a nagyszabású, országos vállalkozásokban, melyekben Haynald érsek általában kiemelt részt vállalt (rajta kívül, a püspökök közül még Ipolyi Arnold, Kruesz Krizosztom, Császka György és Schlauch Lőrinc mutattak nagyobb érdeklődést). A megvalósítás nem volt mentes a konfliktusoktól sem, Haynald pl. a Má-

115 GERGELY Attiláné BAKTAI Julianna: *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a művészeti élet irányító intézménye (1880–1900)*. In: *Ars Hungarica* 1979. 7. évf. 2. szám, 48–50.

116 *Budapesti Közlöny* 1872.02.04. 27. szám, 215.

117 *Színházi Élet* 1926/4. szám, címlapon: Blaha Lujza

118 LYKA Károly: *Egy fölösleges művész. Zichy Mihály hetvenötödik születésnapján*. In: *Új Idők*, 1902. 8. évf. 55. LYKA Károly: *Zichy Mihály emlékezete*. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam*, 57. (1927–1928) IV. 128–129.

119 *Vasárnapi Ujság* 1877. 713.

tyás-templom déli oldalán, a kereszthajó nagy üvegablakának kivitelezését kifogásolta annak ríktó színei miatt. A Szent Margit életének jeleneteit ábrázoló üvegablak kivitelezője Kratzmann Ede volt, a figurális ábrázolást Lotz Károly és Székely Bertalan, az ornamentális részeket Schulek Frigyes tervezték, s a vázlatokhoz képest tényleg változott a színek tónusa.¹²⁰ Haynald halála után, 1897-ben a Mátyás-templom kapcsán a Vasárnapi Ujságban úgy fogalmaztak, hogy a felújítás idején a főpapság Haynald kivételével nem mutatott kellő (illő) érdeklődést az ország koronázási templomának helyreállítása iránt, melyhez a főváros mint kegyúr jelentős összeggel járult hozzá.¹²¹ (Vagyis a kifogásolt érdeklődés itt elsősorban az anyagiakra vonatkozik, ebben a tekintetben volt kiemelkedő Haynald közreműködése.)

Haynald részt vett egy másik nagy vállalkozás, a bécsi fogadalmi templom (Votivkirche) üvegablakainak létrehozásában is, ahol az általa finanszírozott ablak témája nemzeti-történelmi volt: Asztrik, az első kalocsai érsek adta át a pápától hozott koronát Szent Istvánnak. A templom az uralkodói párhoz kötődött, átadása Ferenc József és Erzsébet ezüstlakodalmanak alkalmából, 1879-ben történt, s az épületet a király elleni 1853-as, Libényi János nevéhez fűződő sikertelen merénylet után, hálából-fogadalomból építették. Az üvegablak a II. világháborúban megsemmisült, de Rieser Mihály tervei alapján a képi ábrázolás máig fennmaradt, s a korabeli sajtó is részletesen ismertette. Érdekessége, hogy itt Haynald érsek és szülei arcvonásai is megjelentek, az érsek az Asztrik mögött álló, keresztet tartó alak személyében, míg szülei a másik oldalon, magyaros öltözetben voltak felismerhetők. A kor szellemiségére jellemző, hogy a hasonló ábrázolás az egységes politikai nemzet jegyében a valós származástól-nemzetiségtől független volt, így pl. Haynald német anyanyelvű, sváb származású édesanyja teljesen természetes módon szerepel „ősmagyar alakként” a képen.¹²²

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZABADSÁGA – ELMÉLET ÉS GYAKORLAT VÁLTOZÁSAI

A 19. század lelkesedett a tudományért, a művészetekért, és küzdött azok szabadságáért. A szabadelvűség jegyében igyekeztek e javakat megosztani, az ezzel kapcsolatos kiváltságokat leépíteni, és az így születő nagyobb kultúrközösséget, a nemzetet fejleszteni. Haynald és kortársai feltétlen bizalommal, a társadalom emelőiként tekintettek tudományra és művészetre, és ennek megfelelően igyekeztek felépíteni azok intézményes hátterét, támogatták szervezeteiket egy átalakuló, polgári társadalom keretei között.

A kiegyezés utáni politikai elit szerepvállalása kapcsán sokszor megfogalmazták, hogy az 1848-as eszmékhez képest, a gyakorlatban végül számos kompromisszumot kötött, sokszor visszalépett. Ez a politikai elit gyakran aktívan részt vett a tudományos- és művészvilág életében, meghatározó szerepet játszott annak intézményrendszerében, és

120 SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: *A Mátyás templom dekóruma: a nemzeti iskola formálói, a politika és a tudomány*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25. (1996) 186, 196. és FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A Mátyás-templom üvegablakai*. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus. Szerk.: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ Deklava Lilla, MÁTÉFFY Balázs et al. Budapesti Történelmi Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, Budapest, 2015. 402–404.

121 *Vasárnapi Ujság* 1897.08.11. 34. szám, 551.

122 Czobor Béla ismertetője a rajzok közlésével: *Vasárnapi Ujság* 1879. 17. szám, 272–273. Lásd még: *Religio* 1878. 2. félév, 3. szám, 24.

céljainak megfelelő, komoly elvárásokat is megfogalmazott mindezzel kapcsolatban. Így történhetett, hogy a tudományok és művészetek „demokratizálódása” mellett, a század utolsó harmadában egyre többször emlegettek bizonyos fékeket, ellenőrzöttséget. Persze nem annyira hivatalos fórumokon, inkább csak a privát érintkezésekben. Az egyre határozottabb kormányzati szándékok (irányítjuk, ill. támogatjuk, amennyiben céljainknak megfelel), a politikai elit és az egyházfők találkozása (a történelmi-nemzeti szempontok, ill. a szabadelvű kormányzati politika támogatása mentén), valamint a civil háttér gyengesége együttesen vezettek ahhoz a furcsa helyzethez, amikor párhuzamosan, ill. váltakozva volt jelen a fejlődés öröme, valamint a szabadság hiányának fojtogató érzése a kortársakban.

Véleményünk szerint erre a helyzetre jellemző Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde, melyet néhány hónappal a halála előtt, 1888. május 9-én mondott az MTA újraválasztott elnökeként, a testület ülésén. Trefort megnyitó beszédét a filozófiai szellem szükségességének hangsúlyozásával kezdte, és megemlítette, hogy egykor többen látogatták az akadémia termeit, s most azt mondják, az akadémia ülése monoton, egyhangú szokott lenni. Az egyhangúság oka a miniszter szerint az, hogy *„nálunk nincs szellemi szabadság, vagyis nem lehet akként beszélni, mint a párizsi, berlini vagy müncheni akadémiákban, hol leplezetlenül kimondják az egyéni igazságot, meghallgatják fölháborodás nélkül, fontolóra veszik s nem vetik anathema alá. A mi társadalmunk konvencionális és felekezeti felfogások keretébe annyira le van szögezve, hogy magasb álláspontra emelkedni nem akar s kevesebb filozófiai szellemmel bír, mint e század első felében. A filozófiai szellem az, mely nem elégszik meg a szánkba rakott igazsággal, hanem kutatja, hogy valóban igaz-e az, a mit igaznak árulnak. Tehát törekvés az igaz után, szabad kutatás az ész minden régiójában. E szellem nélkül nincs műveltség, nincs tudomány, nincs szabadság.”* További beszédében kiállt a kis nemzetek esélyei mellett (nem csak a nagy államoknak van lehetősége minőségi kultúrára), és kérte a filozófiai szellem fölébresztését.¹²³

Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszterként (1872–1888), az MTA igazgatójaként (1874-től) majd elnökeként (1885–1888) sokat tett az intézményes keretekért, és felelős volt azokért a viszonyokért, melyek között az akadémia működött. Idézett beszéde ennek ellenére nem „politikus sikertörténet”, őszinte és kritikus hangvételű, talán nem véletlen, hogy halála előtt nem sokkal hangzott el.

Haynald és Trefort jól ismerték egymást, a miniszter számára az érsek volt a kapcsolattartó személy a főpapság felé. Reggelente, útban a képviselőházba, Trefort szívesen benézett Haynaldhoz a Nemzeti Szállóba, ahol egy-egy kávé mellett megbeszélték az ügyeket (volt, hogy indulatos viták, veszekedések is előfordultak ilyenkor). Az érsek emberként is becsülte, időnként segítette a minisztert, máskor „hivatalból”, egyházi szempontokat védve opponált javaslataival szemben. Minden bizonnyal ismerős volt számára a fentebb említett kettős érzés, hiszen nehéz közvetítő szerep hárult rá is (egyház és állam kapcsolatában-ügyeiben), feladata sokszor reménytelennek tűnt, és számos konfliktust, sok-sok kompromisszumot eredményezett. Haynald idejét és erejét nem kímélve, áldozatos módon vett részt a politikában és a közéletben, ahol minden előkelő társaság, csillogás, hírnév ellenére főpapi jelmondata élete végéig aktuális maradt számára: *Patiendo mereri* – Szenvedéssel, türelemmel kiérdemelni és méltóvá válni. Címerében

123 *Vasárnapi Ujság* 1888. 20. szám, 326.

békésen egybefonódott a tövis és a babér, s ezek a koszorúk egész életén át együtt jártak vele, mindvégig elkísérték.

ANDOR LAKATOS

SCIENCE AND ART IN THE LIFE OF LAJOS HAYNALD (1816-1891)
CARDINAL, ARCHBISHOP OF KALOCSA

Cardinal Lajos Haynald, Archbishop of Kalocsa was one of the most famous high priest of the 19th century Hungary, and he was called the „visible head” of the Hungarian Church by Gyula Andrassy. He played an important political-public role in the parliament and in the bishopric, and even in social life: he was a popular and regular guest of the most famous Budapest salons and aristocratic circles. He was a passionate botanist and was very active at the Academy of Sciences. He was a friend of famous hungarian artist (Ferenc Liszt, Mihály Munkácsy etc.) The „life artist” Haynald was an artist of sciences and a scientist of arts... Following his life, the study explores the role of the sciences and the arts in the life of a 19th-century high priest. How did the influential public figures of the 19th century think about science and art and how did they affect their era?

Szerkesztőségi megjegyzés

A Szent Imre Kör c. írást Szerző halála után, a Szerző örököseinek beleegyezésével adjuk közre. Bár az első témához többször is hozzányúlt, annak publikálására csak szűkített terjedelemben volt lehetősége.* Szerkesztőségünk úgy véli, hogy a teljes írás közreadása még mindig gazdagítja a kérdéssel kapcsolatos ismereteinket.**

CSÍKY BALÁZS

A SZENT IMRE KÖR

POLITIKAI ÉS EGYHÁZPOLITIKAI HELYZET A KÖR MEGALKULÁSÁNAK IDEJÉN

A 19. század utolsó évtizedeinek fontos politikai eseménye volt a kultúrharc megindulása Magyarországon is. A kultúrharc 1890-ben robbant ki, előzményei, az „elkeresztelésekkel” kapcsolatos viták azonban már az 1870-es évek végén elkezdődtek. Ezen kívül a nemzetközi példák, mindenekelőtt a német Kulturkampf is befolyásolták a magyar politikát.¹ A magyar kultúrharc központi kérdései 1890-től kezdve a polgári házasság, az állami anyakönyvezés bevezetése és a szabad vallásgyakorlás voltak. Az egyházpolitikai harcokból vesztesen kikerülő katolikus egyház belső megújulási folyamatát felerősítették ezek a küzdelmek. A megújulás a templomépítés és igehirdetés mellett kiterjedt az egyház társadalomszervező, egyesületi és ifjúságnevelő tevékenységére is. Sorra alakultak meg a katolikus egyesületek, és ennek a folyamatnak egyik első jele volt a Szent Imre Kör, illetve akkori nevén a Szent Imre Önképző Egylet megalakulása.²

* Csíky Balázs: *A Szent Imre Kör 1888–1946*. In: *Kút* 2003/3–4. 130–141; Uő: *Az első felekezeti egyetemi diákegyesület a Budapesti Tudományegyetemen*. In: *Pro Scientia Aranyérmesek VI. Konferenciája, Miskolc, 2003. november 28–30. Előadások*. Szerk. PÁSZTORI Bernadett, SZATMÁRI Alexandra. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Budapest 2004. 38–43; Uő: *A Szent Imre Kör*. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. KERNY Terézia, a szerkesztő munkatársa: SMOHAY András. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár 2007. 145–151.

** Csíky Balázs méltatását lásd folyóiratunkban: MARCHUT Réka: *In memoriam Csíky Balázs*, In: *MEV* 28 (2016/1–4) 220–222; ill. SOMORJAI Ádám OSB: *Csíky Balázs 1978–2016 publikációi és kéziratos írásai*. In: 223–230. (bibliográfia).

1 A Szent Imre Kör 1888-ban alakult, így mégis hatással voltak rá a magyar kultúrharc hazai és nemzetközi előzményei.

2 SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. 2. köt. Ecclesia, Bp., [1988], 492–506. p. (a továbbiakban: SZÁNTÓ 1988)

A katolikus megújulás központi alakja Zichy Nándor gróf volt. Felismerte, hogy a megváltozott körülmények között a katolikus értékek és érdekek érvényesítése a vallásos emberek mozgósításával, a katolikus tömegek támogatásával képzelhető csak el. Legismertebb alkotása az 1895-ben létrehozott Katolikus Néppárt, amely a politika terén vállalkozott az egyházi érdekek megjelenítésére, de híve volt a katolikus egyesületek alakításának is, mert „az egyleti élet tömöríti az erőket, szítja a lelkesedést, kitartásra serkent, növeli a katolikus öntudatot, s a katolikus társadalom újjászületésének útját egyengeti” – fogalmazta meg.³ Részt vett a katolikus körök megalakításában, amelyekből 1895 májusában már 200 volt, és a Katolikus Egyesületek Országos Szövetségének létrehozásában is. Ott volt a karitatív célú Szent Vince Egylet megalapításánál, a vadházasságok rendezésére létrejött Regis Szent Ferenc Egylet és a romániai katolikus magyarok kulturális és vallási egyesületének, a Szent László Társulatnak az alapításánál is. Különösen hangsúlyozta az ifjúság keresztény nevelését, és így részt vett a Szent Imre Kör megalapításában is, de a később létrejövő Szent Imre Kollégiumokat és a Regnum Marianumot, valamint a középiskolások számára létrehozott Mária kongregációkat is támogatta.⁴

A Szent Imre Kör alapításánál nyilvánvalóan azért gondoltak rá, mert a katolikus közélet ismert személyisége volt. Zichy Nándor azonban nemcsak a nevét adta az egyesülethez, hanem részt vett annak felolvasó ülésein és maga is tartott ott előadásokat. Anyagilag támogatta például a kör 1891 őszi szervezett római zarándoklatát, amelyen részt is vett.⁵ Az egyesülethez fűződő bensőségesebb kapcsolata abból is adódott, hogy a kör tagja volt fia, Zichy Aladár és unokaöccse, Zichy János is. „Mindaz, amit szeretett hazánkban Isten dicsőségére és az ő egyháza szolgálatában nevelni és érvényesíteni törekedtem, Isten kegyelméből ott (ti. az együletben – a szerző) termi legnemesebb gyümölcsseit” – írta a kör emlékkönyvébe.⁶ Az egyesület halála után is ápolta emlékét. Minden évben megkoszorúzták adonyi sírját.⁷

A KÖR MEGALAKULÁSA

A kör, akkori nevén a Szent Imre Önképző Egylet első gyűlését 1888. január 28-án tartották meg Budapesten. Az egylet alapítói egyházi részről Steiner Fülöp, a Szent István Társulat alelnöke és Breznay Béla egyetemi tanár, a világiak közül pedig Zichy Nándor, Szápáry László és Pálffy Sándor grófok voltak. Az egylet elnevezése szinte magától adódott a katolikus fiatalok számára, mivel Szent Imre herceg a magyar ifjúság védőszentje. A gyűlésen Nádasdy Tamás gróft választották meg ideiglenes elnökké. Ő és Pálffy Sándor bérelték ki az első helyiséget az egylet számára, ahonnan azonban hamarosan elköltöztek, mert a Szent István Társulat felajánlotta gyűléstermét a heti ülések megtartására. Az áprilisban kiküldött ötös bizottság májusra el is készült az alapszabály kidolgozásával, amelyet felterjesztettek megerősítésre a belügyminiszternek. A májusban záródó első félév alatt kilenc felolvasó ülést tartottak, ahol a hitéletről és az azzal kapcsolatos tudományos kérdésekről Zichy Nándor, Steiner Fülöp, Breznay Béla, Menyhárt

3 Idézi: CSAPODI Csaba: *Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828–1911)*. METEM, Bp., 1993, 104. p.

4 Uo. 105–107. p.

5 BONITZ Ferenc: *Gróf Zichy Nándor*. Szent István Társulat, Bp., 1912, 193. p.

6 *A Szent Imre Önképző-egylet almanachja. 1900/901*. Bp., 1901, 14. p. (a továbbiakban: *Almanach 1901*)

7 *Vox Academica*, 2 (1927–1928), 120. p.

László és mások tartottak előadásokat. 1888. október 17-én tartották meg az ideiglenes alakuló közgyűlést, ahol Nádasdy lemondása után Széchenyi Lajost választották elnöké. Formai hibák miatt a belügyminisztérium nem erősítette meg az alapszabályokat, így az országos tagtoborzás nem indulhatott meg. Az alapszabályokat végül 1889. március 9-én erősítették meg, így április 6-án meg lehetett tartani az alakuló közgyűlést. Simor János hercegprimás, amikor értesítették a megalakulásról, áldását küldte és 200 forintot az egylet céljaira. Ekkor a taglétszám 49 fő volt. Az alapszabályok jóváhagyása után végre megindulhatott a tagtoborzás. Levelet küldtek a gimnáziumi hittantanároknak, hogy a budapesti egyetemre készülő diákjaikat ösztönözzék az egyletbe való belépésre. Hamarosan az egylet állandó otthont szerzett a Kecskeméti utcában.⁸

Az egylet első tiszteletbeli elnöke Steiner Fülöp, a Szent István Társulat alelnöke volt, akit bár tudta nélkül választottak meg, de Zichy Nándor kérésére elfogadta a választást. Egy év múlva azonban székesfehérvári püspök lett, így le kellett mondania. Utódja Kisfaludy Á. Béla egyetemi tanár, aki a Szent István Társulat alelnöki posztján is követte.⁹ Az alelnök volt a társulatban az egyházi vezető. Steiner 1886-tól töltötte be ezt a tisztséget. Ő és Károlyi Sándor, a Szent István Társulat elnöke közbenjárására tarthatta meg az egylet heti összejöveteleit a társulat gyűléstermében. Károlyi utódja az elnöki székben Zichy Nándor volt. A Szent István Társulat szerepe az egylet megalakulása körül a személyi kapcsolatokon túl összefügghet azzal, hogy éppen ezekben az években határozták el, hogy a társulat ne csupán könyvkiadó, hanem katolikus szellemi műhely is legyen. 1887-ben ezért alakították meg a Tudományos és Irodalmi Osztályt, amelynek alakuló ülésén Steiner Fülöp ugyanarról tartott előadást, mint egy évvel később az egylet ideiglenes alakuló közgyűlésén: a tudományok és az egyház tanítása közötti összhangról.¹⁰

A Szent Imre Önképző Egylet célja a katolikus vallás gyakorlása és elmélyítése mellett éppen annak bizonyítása volt, abban a szellemben való önképzés, hogy a tudomány megállapításai és a vallás tanai, az egyház tanítása nem ellenkeznek egymással. Ellensúlyozni akarták azokat a törekvéseket, „melyek oda irányulnak, hogy a tudás és a hit közt egy betölthetetlen űrt teremtsenek, s ez által két külön csoportra osszák a társadalmat, melyek közül: az egyik a felvilágosultak, a másik a sötétség szellemétől elfogult tudatlanok csoportja, mely a tudományok fejlesztésétől – a hitélet fenntartása érdekében – idegenkedő maradiakból áll” – írta Zichy János elnök. „A szellem fegyelmességé hiányzik a modern társadalomban – folytatta –, s ez leginkább abban nyilvánul, hogy midőn a tudomány látszólag ellenmondásba jő a keresztény hit örök érvényű tanaival, ez utóbbiak áldoztatnak fel ahelyett, hogy a tudományos kérdések fejtegetésénél éppen az igazság kiderítése érdekében a kettő közötti összhang létrehozására tételnék kísérlet. (...) A tudomány és a kath[olikus] hit egymást megközelítő fogalmak, melyek közül az utóbbi fejlettebb az előbbinél, mert az igazságot már megtalálta, amaz pedig az igazságot folyton keresi. (...) A természetes és egészséges fejlődés tehát nem a mai, mely mindinkább távolodni akar a kath[olikus] hit tanaitól – vagyis az igazságtól –, hanem a valódi

8 LENGYEL Zoltán: *Az egylet múltjáról*. In: *A Szent Imre Önképző Egylet almanachja 1894/95. évről*. Bp., 1895, 20–24. p. (a továbbiakban: *Almanach 1895*); lásd még: HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A hitudományi kar története 1635–1935*. Bp., 1938, 470. p.

9 Primási Levéltár, Esztergom (a továbbiakban: EPL) Simor Cat. 25. 118. d. 55. Societas Academica S. Emerici, 2456, 2458, 2600/1889., 1780/1890.

10 MÉSZÁROS István: *A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998*. Szent István Társulat, Bp., 1998, 87, 94–95, 98. p.

haladás az, mely karöltve a hittel és annak tanaival, a hit igazságainak fényével ragyogtatja be e tudás minden nemét.”¹¹

Steiner Fülöp az ideiglenes alakuló közgyűlésen elmondott beszédében ezt a gondolatmenetet fejtette ki. Kijelentette, hogy igazi civilizáció nem létezik a keresztény erkölcsök gyakorlati alkalmazása nélkül. A tudományos felfedezések nem ingatták meg az isteni igazságot. „Ki az igazság érdekében munkálkodik, az szent tanaink érdekében dolgozik s minden kincs, melyet elmeél vagy emberi szorgalom kiemel a tudományok aknáiból, új dicsőség a mi szent tanainkra, újra bizonyítja szent voltukat, isteni igazságukat; s az nem is lehet másként, mert minden igazi tudomány, minden igazság forrása az, aki szent tanainkat kinyilatkoztatta: Isten.” Ennek ellenére harcot indítottak az egyház tanai ellen. „Minden meg van támadva, minden eszme, melyen szent törvényeink, erkölcsünk alapulnak, veszélyesnek, károsnak van kikiáltva; minden dogmánkkal szemben áll egy-egy iskola, egy természettudós, egy bölcész, egy physiolog. Ezzel szemben minékünk Krisztus szent tanai fényénél meg kell világítanunk a tudományok minden terét, s ki kell mutatnunk azt, hogy minden igazság Isten adománya, minden igazság Istenhez vezet s minden valódi igazság a legszebb összhangban van szent tanainkkal, sőt azok kiváló ékességét képezi” – mondta Steiner Fülöp.¹²

Az egylet alapításának okai között felsorolták azt is, hogy bár a Budapesti Tudományegyetem katolikus alapítású, az egyetem a hitet magánügynek tekinti és nem tesz semmit ébrentartására, így az ifjúság külső támasz nélkül marad hitében.¹³

Az egylet jelszava tömören fejezi ki, hogy a már említett két cél mellett a nemzeti érzés erősítését is fontosnak tartották: „Vallás – Haza – Tudomány”.

A KÖR TAGJAI

Az egylet első tizenhat rendes és egy pártoló tagja között egy orvostanhallgató, egy műegyetemi hallgató, egy festő akadémiai hallgató, két bölcész- és öt jogszhallgató volt, a többiek már állásban lévő, végzett fiatalok voltak. Az egy pártoló tag gimnazista volt.¹⁴ Mindannyian férfiak, bár az alapszabály nem kötötte ki, hogy a tagok csak férfiak lehetnek. Közülük heten voltak grófok vagy bárók, ami az arisztokraták erős felülreprezentáltságát mutatja, hiszen éppen ebben az időben kezdtek egyre nagyobb számban megjelenni az egyetemisták között a középosztálybeliek. Mutatja ez továbbá azt is, hogy az egylet kezdetben szűk körű, exkluzív társaság volt. Ennek oka valószínűleg az, hogy az alapszabályok megerősítése körüli huzavona miatt csak egy évvel a megalakulás után kezdhették meg az országos tagtoborzást.

Az egyleten belül a családi kapcsolatoknak egész hálójára bukkanunk. Bár a legelső tagok között nem olvashatjuk Zichy Aladár és Zichy János nevét, Zichy János 1889-től több éven keresztül az egylet elnöke volt. Előbbi Zichy Nándor fia, utóbbi pedig unokaöccse volt, amint már korábban említettem.¹⁵ Az egylet védnöke volt Majláth Gusztáv

11 *Almanach 1895*, 3–5. p.

12 *Almanach 1895*, 8–11. p.

13 Uo. 17–20. p.

14 PACSÉRY Károly: *A Szent-Imre-Önképző-Egyelet alakulásának vázlatos története*. Bp., 1889, 7. p. (a továbbiakban: PACSÉRY 1889)

15 A családi kapcsolatokra lásd: GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. 4. köt. Bp., 1998, 344–346. p.

Károly erdélyi püspök, akinek testvére Zichy Nándor leányát vette feleségül. Az egylet tagjai között később is több Zichy szerepelt.

Az első tagok közül többen jelentős karriert futottak be. Ebben inkább összekötéseik segíthették őket, mint az egyletben való tagságuk, bár például Zichy János számára az elnöki pozíció felkészülési lehetőséget jelentett az országos politikához. Az alapítók közül már 1888-ban kilépett a rendes tagok sorából Pálffy Sándor és Szapáry László. Előbbit a diplomáciai szolgálat Bécsbe, utóbbit pedig a londoni osztrák–magyar követségre szolgáltatta.¹⁶ Szapáry László (Perkáta, 1864 – Bécs, 1939) Szapáry Géza fiúmei kormányzó fia és Szapáry Pál, ugyancsak fiúmei kormányzó fivére volt. 1892-től országgyűlési képviselő, 1897 és 1903 között pedig fiúmei és magyar-horvát tengerparti kormányzó és a fiúmei tengerészeti hatóság elnöke volt. Ebben az időszakban volt pályája csúcán. Az első világháború után 1922 és 1924 között londoni követként szolgált.¹⁷

Zichy Aladár (Nagyláng, 1864 – Budapest, 1937) politikai pályája is főként a dualizmus időszakára esik. 1903–1918-ig a Katolikus Néppárt elnöke volt, 1906–1910 között a király személye körüli miniszter, 1917-ben pedig horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter. Az első világháború után 1925-től a Szent István Társulat elnöke, 1925–1934-ig a Hangya szövetkezet elnöke volt.

Mindegyikük közül Zichy János (Nagyláng, 1868 – Budapest, 1944) futotta be a legfényesebb karriert, hiszen ő az első világháború előtt és azt követően is fontos politikus volt. 1909-ben dezinált miniszterelnök, 1910–1913 között és 1918-ban vallás- és közoktatásügyi miniszter. A világháború után 1923-tól a Keresztény Gazdasági Párt, majd a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, végül az Egyesült Kereszténypárt elnöke volt haláláig. 1925-től a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tagja, 1934-től az aranygyapjas rend lovagja.¹⁸ Emellett a katolikus közélet számos pozícióját tartotta kezében, mint a dualizmus idején nagybátyja, Zichy Nándor. Az Országos Katolikus Szövetség elnöke volt. Mindezek mellett természetesen gazdasági pozíciókat is birtokolt, így a Magyar Földhitel Intézet felügyelőbizottságának tagja volt.¹⁹ A két világháború közötti politikai szereplésére az alábbiakban még vissza fogunk térni.

A KÖR MŰKÖDÉSE AZ ELSŐ ÉVEKBEN

Az első években a munka a felolvasó üléseken folyt. Már az 1889/90-es tanévben összesen 20 felolvasó ülést tartottak, ahol mindenki hozzászólt a tárgyhöz. A témák igen változatosak voltak. Szóba került többek között állam és egyház viszonya, a pápai tévedhetetlenség dogmája, a materializmus, a szocializmus vagy a „modern” közigazgatási jog. Az előadók között az alapítókön kívül egyetemi tanárokat, a kör tagjait és két jezsuita atyát találunk.²⁰ A Kör a nyilvánosság előtt először 1889. december 17-én jelent meg, amikor a Szent László Társulat közgyűlésének rendezője volt. Jelentős esemény volt az 1891-ben, Szent Alajos halálának 300 éves évfordulójára rendezett nemzetközi római zarándoklat. 15 tagot az egylet saját költségén küldött Rómába. Az örök város mély benyomást tett a fiata-

16 PACSÉRY 1889, 8. p.

17 BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1992*. 4. bőv. jav. kiad. Akadémiai, Bp., 1992, 486. p.

18 Uo. 418–419. p.

19 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 2. jav. kiad. Pannonica Kiadó, [Bp., 1999], 125, 300. p.

20 PACSÉRY 1889, 7–10. p.

lokra és sok egyetemi hallgató ekkor ismerkedett meg az egylettel és lépett tagjai sorába. A pápa a Szent Péter bazilikában megáldotta az egyletet. A vallásos élet elmélyítését szolgálta, hogy az egész résztvevő küldöttség Szent Alajos sírjánál meggyónt és megáldozott.

A tagok száma folyamatosan emelkedett. Az 1891/92-es tanévben 112 fő volt, a következő évben pedig már 166. A tagság növekedésével kicsivé vált az egyleti helyiség, így a Ferenciek terén béreltek ki két termet, egy hivatalos szobát, előszobát és egy cselédlakást. A két terem közül az egyik, a könyvtárterem az önképzés céljait szolgálta, míg a játéktér a két biliárdasztallal a szórakozásra nyújtott lehetőséget.

Kezdetben általában évente 10-20 felolvasó ülést tartottak. Az előadók között találjuk Nyulászy Jánost, Lubrich Ágostot, Kisfaludy Á. Bélát és másokat. Az előadások mellett minden évben egy-két kötetlenebb összejövetelt is tartottak.²¹ Az estélyek és ünnepélyek rendezésére, a társas élet élénkítésére 1892-ben külön rendezőbizottságot alakítottak. Ebben az évben rendezték meg először az azután minden év novemberében megismétlődő Szent Imre ünnepélyt. 1894-ben az első katolikus nagygyűlés rendezésében is részt vett az egylet. A tagok vallásos életének gyakorlását a vasárnapi közös misehallgatás és a nagyböjti lelkigyakorlat segítették. A szentmisét az egyházi elnök celebrálta az egyetemi templomban.

1896-ban, hét év után lemondott az egylet elnöki posztjáról Zichy János. Ezután néhány évi hanyatlás következett, mivel az Egyetemi Körben is az egylethez hasonló nézeteket valló csoport szerezte meg a vezetést és ezért sokan oda mentek át. A tagok számának megfogyatkozása mellett anyagi gondok is jelentkeztek, mert sokan nem fizették a tagdíjat. A felolvasó estek száma évről-évre csökkent. A hullámvölgyből az új egyházi elnök, Glattfelder Gyula megválasztása vitte ki az egyletet 1899-ben.²² Glattfelder az anyagi helyzetet is helyreállította. Felülvizsgálták a tagnévsort és törölték belőle azokat, akik már régóta nem fizettek tagdíjat és nem vettek részt az egylet életében vagy csak kaszinót láttak benne és nem a keresztyén erkölcsi elvek szerint éltek. Újra megközelítette a 20-at a felolvasó ülések száma, a kötetlenebb összejöveteleken Zichy Nándor és Majláth Gusztáv erdélyi püspök is megjelentek. Az egylet képviseltette magát a katolikus körök és olvasóegyletek, valamint a keresztyén szövetségek 1900. novemberi kongresszusain. 1900. november 4-én országos ünnepség keretében szentelték fel az egylet zászlaját. Az ünnepségen a katolikus közélet egyházi és világi vezetői képviseltették magukat, de részt vettek az egyetemi egyesületek, segélyegyletek képviselői is. A szentelést a hercegprímás nevében Császka György kalocsai érsek végezte, az ünnepi beszédet Apponyi Albert mondta.²³

1903 és 1908 között jelent meg az akkor már Szent Imre Körnek nevezett budapesti egyesület lapja, a Keresztyén Magyar Ifjúság. A lapot a kolozsvári Szent Imre Egyesület is hivatalos lapjává választotta. Az egyetemi és körüli élet hírein kívül a tárcarovatban és az irodalom és művészet rovatban irodalmi alkotásokat és azok elemzéseit közölték. Külön rovatot alkottak a külföld hírei, a hetedik számtól kezdve a sport is. A szerkesztői üzenetek mellett hirdetések is közölt a lap. Az újság az után került szorult anyagi helyzetbe, hogy beleolvadt a növekedékpapság lapja, az „Ébredünk”, és ezzel együtt át kellett vállalnia annak adósságát is.²⁴

21 *Almanach 1895*, 25–33. p.

22 EPL Cat. 25. 4850/1899.

23 HELVEY Lajos: *Tizenhárom esztendő*. In: *A Szent Imre Önképző-egylet almanachja. 1900/901*. Bp., 1901, 134–163. p. (a továbbiakban: *Almanach 1901*)

24 EPL Cat. 44. 712/1906.

1902-ben a Szent Imre Önképző Egylet új alapszabályt fogadott el. Ekkor lett az egyesület neve Szent Imre Kör. Megalakították a különböző szakosztályokat. Elsőként a természettudományi szakosztály jött létre 1903 januárjában. Vezetője előbb Damián János, majd Komárik István jezsuita szerzetes volt. A szakosztályban tartott előadások között az útleírások mellett szó volt például Bolyai-féle geometriáról, a víz közgazdasági hasznáról, a gyomor falának szövettanáról vagy a növények színeiről. Gál Sándor az elektromos távollátásról szóló dolgozatában azokat a módszereket tárgyalta, amelyekkel a térben történt események távoli helyeken elektromos átvitelrel láthatóvá tehetők. Különösen aktív volt az előadások megtartásában és az azokat követő vitákban Pinkert Ede és Kerékgyártó Árpád. Az előadások közül több szaktudományos folyóiratokban is megjelent. A szakosztály járatta a Természettudományi Közlönyt, a Prometheust és a Matematikai és Természettudományi Értesítőt. Az előadások mellett az ismeretterjesztő kirándulások segítették az önképzést. Ellátogattak többek között az óbudai hajógyárba, a ferencvárosi gázgyárba vagy a közvágóhídra. A Kör helyiségeiben 1904-ben egy dobozt helyeztek ki, és az abba bedobott kérdésekről vitafórumokat tartottak. Ezzel is igyekeztek megélni a Kör tudományos életét.²⁵

A természettudományi szakosztály mellett szociális, filológiai-szépirodalmi és jogi-történelmi szakosztály is alakult, de ezekben nem folyt olyan aktív tevékenység mint a természettudományi szakosztályban. A filológiai szakosztályban például 1904-ben Freyler József Munkácsi Mihály Krisztus Pilátus előtt című festményét elemezte. Az előadást Parák József bírálta. A tagok verseit és novelláit a Kör lapja, a Keresztény Magyar Ifjúság közölte, melyről alább még lesz szó. A jogi-történelmi szakosztályban ugyancsak 1904-ben például Miklós Alajos a török háborúk kezdeti éveiről, Nándorfehérvár és Szabács elfoglalásáról tartott előadást.²⁶ A társas életet a Kör januárban szokásos, a Katolikus Kör nagytermében megtartott, hangversennyel egybekötött táncestélyei vagy az előadásokkal színezett teadélutánok tették változatossá. Az egyik teadélutánon a protestáns Bethlen Gábor Kör képviselője is megjelent.²⁷ Egyházi ünnepeken is rendeztek ünnepségeket. Így például 1906-ban Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásának ünnepén rendeztek ünnepséget, amelyek a Kör zenekara lépett fel. A filológiai és szépirodalmi szakosztály vezetését Négyesy László egyetemi tanár vállalta el. Négyesy 1893-ban lett a Budapesti Tudományegyetem magántanára és majd 1911-től nevezik ki az irodalomtörténet tanárává, végül 1923-tól az esztétika tanára lesz. Stílusgyakorlati szemináriumait olyan, később híressé vált írók és költők látogatták, mint Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Karinthy Frigyes, Horváth János, Balázs Béla.²⁸

A Kör 1905-ben felvetette egy Szent Imre templom felépítésének és egy Szent Imre szobor felállításának ügyét is, amelynek előkészítésére bizottságot alakítottak.²⁹

1908. november 22-én alakult meg a Galilei Kör a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének fiókszervezeteként. Létrejötték az egyetemistákhoz intézett felhívásában megállapította: „A felekezeti oltára fennen lobog, katolikus, protestáns és

25 *A Szent Imre Kör Természettudományi Szakosztályának almanachja az 1902/03–1904/05. évekre.* Szerk.: P. KOMÁRIK István S. J. elnök felügyeletével PINKERT Ede és KERÉKGYÁRTÓ Árpád. Veszprém, 1905, 11–22. p. (A Szent Imre Kör Természettudományi Szakosztályának munkái. I. kötet. Almanach.)

26 *Keresztény Magyar Ifjúság*, 1904/2., 10. p.

27 *Keresztény Magyar Ifjúság*, 1904/3., 5. p.

28 *Új magyar irodalmi lexikon.* H-Ö. 2. jav., bőv. kiad. Főszerk.: PÉTER László. Akadémiai, Bp., 2000, 1587. p.

29 *A Budapesti Szent Imre Kör értesítője 1906/907-ik évről.* Bp., 1907, 27, 33, 39. p. (a továbbiakban: *Almanach 1907*)

zsidó ifjúsági egyesületek versengve ápolják a visszavonás és türelmetlenség szellemét. (...) Ezen súlyos viszonyok között alakult meg a »Galilei Kör«, hogy felvegye a harcot diákéletünk tudományos közönye, a terpeszkedő klerikalizmus és felekezeti szellem ellen az önképzés és ismeretterjesztés, a tanulás és tanítás eszközével.»³⁰ A kiáltvány nagy felháborodást keltett és ellene az Egyetemi Kör a Szent Imre Körrel közösen nagygyűlést szervezett, ahol hazaárulóknak nevezték a Galilei Kör tagjait. A galileisták erre a nagygyűlésre válaszulva fogalmazták meg első röplapjukat. Ebben az ellenségeskedés okát Harkányi Edének a körükben tartott előadásában lelték meg, amelyben az előadó kimutatta az egyháznak a szabad szellemi fejlődést akadályozó szerepét a történelem folyamán. „A klerikalizmus volt az, amely találva érezte magát. (...) A Rómából irányított internacionalista egyház arra vetemedett, hogy a hazaárulás vádjával harcoljon ellenünk. (...) Hogy a klerikalizmussal, az emberiség haladásának ősellenségével találkozunk szemben munkánkban, csak azt bizonyítja, hogy helyes úton járunk!”³¹ Ez a programadó kiáltvánnyal együtt hadüzenetet jelentett a vallásos egyetemista szervezetek ellen. A kibékíthetetlen ellentét miatt küzdelem alakult ki a Galilei Kör és a Szent Imre Kör között. Az 1910-es évek első felében a két szervezet igyekezett megnyerni a hallgatók többségét kitevő közömböseket.³² A katolikus diákok megzavarták a Galilei Kör ünnepéyeit, igyekeztek hallgatóságukat elhódítani, „antigalileista” gyűléseket tartottak. Az Apponyi Albert elnökletével megtartott III. Országos Katolikus Főiskolai Diákgyűlés küzdelmet hirdetett a „destruktív és hazafiatlan” irányzatok ellen és követelte a Galilei Kör betiltását.³³ A katolikus egyetemi hallgatókhoz körlevelet írtak, amelyben a Galilei Körnek a szabadkőművesekhez fűződő kapcsolatára is utalva óvták őket a szabadgondolkodó diákoktól.³⁴ Amit a körlevél is megfogalmazott, valóban két tábor állt egymással szemben ekkor a budapesti egyetemen. A „hivatalos” egyetemi szervezetek, az Egyetemi Kör és a segélyegyletek válságban voltak. A meghatározó szerepet a felekezeti, főként a katolikus, valamint ezek mellett a szabadgondolkodó diákok egyesületei játszották. Meg kell azonban jegyezni, hogy 1908-ban, a Galilei Kör megalakulásakor a Galilei Kör és a Szent Imre Kör együttes taglétszáma a budapesti egyetemi hallgatók létszámának még a 10%-át sem érte el, tehát az egyetemi ifjúság ebben az időszakban is eléggé passzív volt a szervezkedés terén.³⁵

30 Idézi: TÖMÖRY Márta: Új vizeken járok. (A Galilei Kör története.) Gondolat, Bp., 1960, 241. p. (a továbbiakban: TÖMÖRY 1960)

31 Uo. 241–243. p.

32 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985.* Szerk.: SINKOVICS István. Bp., 1985, 255. p.

33 LADÁNYI Andor: *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében.* Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Bp., 1969, 248. p. (Felsőoktatás-történeti kiadványok 1) (a továbbiakban: LADÁNYI 1969)

34 TÖMÖRY 1960, 208–209. p. 147. jgyz.

35 A Galilei Körnek 1908-ban 256 tagja volt, a Szent Imre Körnek az 1906/1907-es tanévben pedig 343 (sajnos 1908-as adatot nem ismerünk), a Budapesti Tudományegyetemre az 1908/1909-es tanévben 7048 hallgató iratkozott be, a Műegyetemre pedig 1492, tehát a budapesti egyetemi hallgatók létszáma ebben a tanévben 8540 fő volt; ezek alapján a két egyesület taglétszáma a budapesti egyetemi hallgatók létszámának 7%-át tette ki. (LADÁNYI 1969, 12, 242. p. és *Almanach 1907*)

A SZENT IMRE KOLLÉGIUM

A katolikus főiskolai internátus gondolatát az egylet 1900. májusi bizottsági ülésén vetette fel Glattfelder Gyula. Már az ülésen többen kijelentették, hogy a készülő internátus tagjai lesznek, és később az egyletből mások is hasonlóképpen nyilatkoztak. Ez megerősítette Glattfelderben az elhatározást, hogy a következő, az 1900/1901-es tanév elején megnyitja az internátust. Először csak a saját költségén és a saját maga kockázatára, 9-10 fővel, majd ha ez sikeres lesz, egyesületet szervez, „mely a magyar katolicizmus áldozatából létesítené a nagyszabású Szent Imre-otthont, hol a magyar katolikus főiskolai ifjúság magva nevelkednék s hol a bármily jellegű egyetem káros tanítását a keresztény katolikus élet és szellem ellensúlyozná” – emlékezett vissza két évtizeddel később.³⁶ A Budapest IV. kerületi Irányi utca 20. szám alatt bérelt ki két lakást, ahol 10 fiatal számára rendezte be a kollégiumot. Ugyanebben az épületben működött a Szent Imre Kör is. A tíz fiatal mind a kör tagja volt.³⁷ A kollégium iránt olyan nagy érdeklődés mutatkozott, hogy Glattfelder a következő tanévben újabb két lakást bérelt ki, ahol már összesen 24 fiatal tudott elhelyezni, és melléjük adta prefektusnak Fieber Henrik esztergomi egyházmegyei papot. Az egyetemisták mellett szüleik véleményét is kikérte, akik szintén szükségesnek tartották a kollégiumot. Az intézet fenntartására Zichy Jánossal, a Szent Imre Kör volt elnökével, aki már akkoriban a társadalmi és politikai életben ismert személyiség volt, megalakította a Katolikus Főiskolai Internátus Egyesületet, amely később a Szent Imre Főiskolai Internátus Egyesület nevet vette fel. Az egyesület feladata volt a kollégiumok kiépítése és az, hogy támogatást szerezzen a szegény diákoknak tanulmányaik befejezéséhez. Egy év alatt 150 alapító és több száz rendes és pártoló tagja lett a szervezetnek. 1902-ben avatták fel az új kollégiumi épületet a VIII. kerület Üllői út 22. szám alatt. Az új épületben helyet kapott a Szent Imre Kör is, ahol apológiai, bölcseleti, társadalmi, művészettörténeti, politikai és egyházpolitikai kérdésekről tartottak előadásokat. A kollégium ifjúsága a Szent Imre Körben élte egyesületi életét egészen az első világháborúig. Miután a kollégium új, budai háza távol épült a Körtől, a kollégisták saját egyesületeket alapítottak. 1918 őszén alakult a Budai Szent Imre Kollégiumi Klub és 1921-ben a Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör.³⁸

A Szent Imre Kollégiumok a két világháború közötti időszakban is az Eötvös Kollégium mellett a legtöbb szolgáltatást és legjobb tanulási feltételeket biztosító kollégiumok voltak.³⁹

36 GLATTFELDER Gyula: *A Szent Imre Collegium. Az 1900–1911. terjedő idő.* In: *Szent Imre Collegium 1900–1925*, h. n., é. n., 3. p. (a továbbiakban: GLATTFELDER)

37 Az első tíz lakó: Miklós Alajos, Horváth Gyula, Lakatos Géza, Peidl Imre, Szinek Jenő, Hauschka Márton, Császár Mihály, König József, Ovenden Sándor és Ribarik János voltak.

38 GLATTFELDER 4–9. p.

39 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985.* Szerk.: SINKOVICS István. Bp., 1985, 306. p.

POLITIKAI MEGNYILVÁNULÁSOK

Az 1901-es egyetemi kereszt-mozgalom

1900-ban avatták fel a budapesti tudományegyetem új központi épületét. A május 25-ről 26-ra virradó éjszaka ismeretlen tettesek letördelték a lépcsőházban lévő címerekről a keresztet. Május 28-án a Katolikus Néppárt második emberének számító Molnár János kanonok interpellációt intézett a képviselőházban a kultuszminiszterhez. Azt mondta, hogy három egyetemi hallgató írt neki levelet, amelyben az állt, hogy a tettesek zsidó hallgatók voltak, akik a kereszt helyére Dávid-csillagot rajzoltak. Ezt a levélírók a terjedő pánjudeizmus bizonyítékának tartották.

A korban több felekezet sérelmezte, hogy az államcímeren a katolikusok jelvénye, a kereszt van, és felmerült, hogy az egyes felekezetek saját jelvényeiket tehessék a helyébe. Schüick Mayer ónódi rabbi ezt meg is tette 1900-ban. A címergyalázás vádja alól a fellebbviteli bíróság felmentette.

Molnár elismerte, hogy nem látott Dávid-csillagot a letört kereszt helyén. Egy diákgyűlés azonban azt állította, hogy a Dávid-csillagokat papnövendékek letörölték. Wlassics kultuszminiszter Molnár interpellációjára adott válaszában kijelentette, hogy nincs bizonyíték arra, hogy épelméjű volt a tettes, de arra sem, hogy egyáltalán egyetemista lett volna. Az ügynek jelentéktelen volt a sajtóvisszhangja, a liberális sajtó szándékos provokációról cikkezett. Az Egyetemi Kör vezetését ekkor a konzervatív, a Néppárthoz kötődő Nemzeti Párt tartotta kezében. Vezetőinek javaslatára május 31-én tiltakozó gyűlést tartottak, amelyen hatpontos határozati javaslatot fogadtak el. Ez lett a kereszt-memorandum. Követelték, hogy ha a tettes egyetemista, zárják ki az ország összes egyeteméről, a keresztet ünnepélyesen helyezték vissza és végül, hogy helyezzenek el keresztet az egyetem összes tantermében. Ez utóbbi követelés az egyetem katolikus jellegének kifejezését jelentette volna. Molnár János interpellációjában is középponti téma volt ez, hiszen a Néppárt már évek óta harcot folytatott a budapesti egyetem katolikus jellegének megőrzéséért, arra hivatkozva, hogy azt katolikus főpap alapította. A kereszt-memorandumot 1900 májusában tárgyalta meg az egyetemi karokon. A jogi kar előadója, Concha Győző kompromisszumos megoldást javasolt, amely szerint nem mindenhol, csak a reprezentatív helyiségekben, az aulában és a tanácsteremben helyeznék el a keresztet.⁴⁰ Az egyes karok, végül pedig az egyetemi tanács is elutasította mind a diákok javaslatát, mind pedig a jogi kari kompromisszumos javaslatot is. Közben azonban a sajtóban a Néppárt és a Függetlenségi párt konzervatív szárnya, diákok és professzorok támogatták a kereszt kihelyezését az egyetem termeiben.⁴¹ A kérelmet a kultuszminiszter is elutasította. Erre Zsembery István vezetésével 104 hallgató megszállta az egyetemet és kítűzte a keresztet.⁴² A keresztet kihelyező diákok plakátjukon minden párttól és fele-

40 Concha Győzőnek fellépéséért „A magyar keresztény ifjúság” egy aláírásokkal teli emlékkönyvet ajándékozott. Az első aláíró Bernolák Nándor joghallgató volt. Az ország különböző felsőoktatási intézményeiből való hallgatók írták alá a könyvet: növendékpapok, a tudományegyetem hallgatói, jogakadémisták, műegyetemisták, pázmáneumi növendékek, egyetemi oktatók, pisai, athéni, jénai, lipcei egyetemekre járó magyar hallgatók. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Könyvtára, 26.746)

41 SZABÓ Miklós: *Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”*. (Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez.) In: *Történelmi Szemle*, 13 (1970), 483–491. p. (a továbbiakban: SZABÓ 1970)

42 NYISZTOR Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújodása*. OMC, Bécs, 1962, 27–28. p. (a továbbiakban: NYISZTOR 1962)

kezettől függetlennek állították magukat. Minden felekezeti hallgatót felszólítottak cselekedetük támogatására. Magukat „a magyar közéletet és közérzelmet pókhálójával bevonó hazug és veszedelmes (...) erkölcstelen, kozmopolita szellem által el nem vakított, meg nem szédített, magyar keresztény egyetemi” ifjúságként jellemezték. Állításuk szerint nem akartak senkit jogaiban vagy érületében megsérteni, de aki a kereszt ellen támad, „önmagára vessen, ha a támadás önnön fejére visszahull”.⁴³ A szakirodalom azonban feltárta a diákok összeköttetéseit a Néppárttal.⁴⁴ A rektor eltávolította a keresztet és fegyelmi eljárást indított az akcióban résztvevő diákok ellen. Az ügynek két vonulatát lehet elkülöníteni. Az egyik kétségkívül az antiszemita jelleg. Emellett azonban egy már korábban felmerülő igény megfogalmazása is volt az akció. A budapesti egyetem keresztény jellegének visszaállítását követelték az egyetemisták, amit mutat az, hogy a keresztmemorandumban az egyetemi hitszónoki állás megszervezése és a keresztény bölcséleti tanszék felállítása is szerepelt.⁴⁵

Kérdés az, hogy a Szent Imre Körnek milyen és mekkora szerepe volt az ügyben. A szakirodalom álláspontja eltér ebben a kérdésben.⁴⁶ A korabeli liberális sajtó többször támadta meg a Kört azzal, hogy irányító szerepe volt az akcióban. A Kör saját lapjában, a *Keresztény Magyar Ifjúságban* visszautasította ezt, arra hivatkozva, hogy nem folytattak politikai tevékenységet és 1900–1901-ben még nem volt olyan jelentős, hogy irányíthatta volna a mozgalmat. Elismerte ugyanakkor azt, hogy a Kör tagjai részt vettek az akcióban.⁴⁷ A kereszt-mozgalom két meghatározó alakja, Bernolák Nándor és Zsembery István valóban a Kör tagjai voltak. Ezen kívül tudjuk azt is, hogy a mozgalom nem ért véget 1901-ben, és éppen a Szent Imre Kör vitte tovább, hiszen 1906-ban Németh Sándor elnöknek sikerült tárgyalásos úton elérnie azt, amit az egyetemet elfoglaló diákoknak 1901-ben nem sikerült. Több tanteremben kifüggesztették a keresztet, az orvostanhallgatók gyakorlatain kívül vasárnap nem tartottak órákat és az őszi doktoravatáson az új doktorok már a kereszt előtt tették le az esküt.⁴⁸

A Kör és a keresztényszocializmus

Lakatos Géza, a Kör tagja 1900. február 10-én a szokásos felolvasó est keretében a keresztényszocializmusról tartott előadást. A felolvasáson részt vett a Kör védnöke, Majláth Gusztáv erdélyi püspök is, aki felszólalt az előadást követő vitában és az előadót megjutalmazta.⁴⁹ A jelenlévő hallgatókból egy kis csoport alakult, amely elkezdte tanulmányozni a keresztényszocializmus elveit.⁵⁰ Az elmélet mellett azonban tevékenységet is kifejtettek. A karitatív célú Szent Vince Egyesület három fővárosi konferenciájában (csoportjában), különösen a józsefvárosiban dolgoztak. Hamarosan sikerült másokat is

43 EPL Cat. 41. 1953/1901.

44 L. SZABÓ 1970, 483. skk.

45 NYISZTOR 1962, 28. p.

46 Szabó Miklós nem tartja jelentősnek a Kör szerepét (SZABÓ 1970), Gergely Jenő azonban igen (GERGELY 1977).

47 *Keresztény Magyar Ifjúság*, 1904/9., 6–7. p.

48 NYISZTOR 1962, 28. p. és *Almanach 1907*, 34. p.

49 *Religio*, 59 (1900), I. félév, 138. p. Az előadást közli: *Almanach 1901*, 177–202. p.

50 GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Akadémiai, Bp., 1977, 16. p. (a továbbiakban: GERGELY 1977)

beszervezniük, így már annyian lettek, hogy a Kör tagjai önálló „egyetemi konferenciát” alakíthattak 1901. május 4-én, 20-25 taggal. Tevékenységük „a keresztény felebaráti szeretet gyakorlásából” állt. Hetente tartották gyűléseiket, amelyeken kiosztották a természetbeni segélyre szóló utalványokat, és azokat a tagok a hét folyamán elvitték a gondozott szegények lakására. A Szent Vince Egyesület különösen az ún. „házi szegényeket” gondozta, akik nem koldultak, abból kiindulva, hogy ők sokszor rosszabb helyzetben voltak azoknál, akik kimentek az utcára koldulni.

A Szent Imre Kör 1901. április 27-én „A szociális kérdés és az ifjúság” címmel rendezett vitaestet. A jelenlévők elhatározták, hogy a munkásokat tanítani fogják az angol egyetemen működő „University Extension” mintájára. A fővárosi és környékbeli katolikus népkörök, munkásegyletek, legényegyletek és táncotthonok tagjai számára kívántak előadásokat tartani.⁵¹ A Kör szociális szakosztálya a századfordulótól a keresztényszocializmus ideológiai műhelyévé vált.

A magyarországi keresztényszocialista mozgalom 1903-ban indult. A szervezkedés második hulláma a fővárosban volt. Az 1903. augusztus 2-i értekezleten, amelyet Huszár Károly és Haller István vezettek, keresztényszocialista munkásegyletek alakítását határozták el. A budapesti szervezkedésben döntő szerepe volt a Lakatos Géza által vezetett Szent Imre körös egyetemistáknak, akik a mozgalom szellemi irányítói lettek. Az egyesületek alakítása gyorsan haladt előre. Szeptember 20-án Pécsen, 22-én Faddon, majd Pápán és Kecskeméten alakítottak egyesületet. Október 1-jén jött létre kb. 500 taggal a Budapesti Keresztény Munkásegylet. A mozgalom vezetését az év végén vette át Giesswein Sándor. Lakatos későbbi visszaemlékezésében abban látta a szervezkedés okait, hogy az agrárszocializmus és a szociáldemokrata párt támadóan lépett fel, és így szükségessé vált a munkásság keresztény elvi alapokon való megszervezése.⁵²

A Szent Imre Kör a mozgalom értelmiségi utánpótlásának, kéaderképzésének fontos tényezője volt, gondoljunk itt elsősorban Lakatos Gézára. Ezt a szerepet az első világháború után az 1919 szeptemberében alakult Centrum, a Keresztény Szocialista Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége igyekezett betölteni.⁵³ 1920. június 5-én azonban ez a szerveződés az ifjúság gazdasági szervezetévé, fogyasztási szövetkezetté alakult.⁵⁴

Lakatos Géza (1879-1930) kitüntetéssel végezte el a jogot, a Szent Imre Kollégium első növendékei között volt. Budapesten nyitott ügyvédi irodát. 1903-13 között a Keresztényszocialista Párt ügyvezető alelnöke, kidolgozta annak első programját. 1905-11 között a keresztényszocialista Igaz Szó főszerkesztője. Az első világháború után, 1925-től haláláig a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja.⁵⁵

A Szent Imre Körből a politikai katolicizmus két irányzatának meghatározó képviselői kerültek ki. Zichy János és Zichy Aladár politikai pályáját már dolgozatomban korábbi részében felvázoltam, Lakatos Gézát pedig fentebb olvashatjuk. A két Zichy a konzervatív, arisztokrata irányzat, Lakatos pedig a keresztényszocialista csoport meghatározó személyisége volt. Zichy János pályája igazából a két világháború közötti időszakban

51 *Almanach 1901*, 130, 268. p.

52 GERGELY 1977, 30. p.

53 Uo. 268. Gergely Jenő szerint a Centrum a Szent Imre Körből nőtt ki.

54 UJVÁRY Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk” társadalomban. (A Foederatio Americana története és a két világháború közötti egyetemi és főiskolai egyesületek.) Kézirat. é. n. Egyetemi Könyvtár, Bp., 23. p. (a továbbiakban: UJVÁRY)

55 VICZIÁN János: *Lakatos Géza*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. 7. köt. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Bp., 2002, 622. p.

teljesedett ki. Bethlen Istvánhoz hasonló politikai karriert futott be, amennyiben munkapárti tradíciókat hordozott és próbált egyesíteni a politikai katolicizmussal, a két forradalom alatt pedig passzív volt, kivárt. 1922-ben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja elemeire hullott. Kiderült, hogy Bethlen a kisgazdapártra támaszkodó Egységes Pártot használja fel hatalmi eszközeként. A jelentéktelenné váló kereszténypárti frakcióktól nagyrészt függetlenül jelent meg a politikában Zichy János, hogy ezután egészen haláláig a Horthy-korszak különböző keresztény pártjainak vezetője legyen. Körülötte gyülekeztek azok az arisztokraták, akik 1919 óta tartózkodtak a politikától. A Nemzeti Összetartozás Társasköre tömörítette őket. Zichy elnyerte a katolikus püspöki kar támogatását egy új párt alapításához, amely a konzervatív, legitimista, nagybirtokos katolikus politikusokból állt. Leszámoltak a szélsőségekkel, a radikalizmussal, a szociális demagógiával és az antiszemitizmussal. 1923. december 18-án volt a zászlóbontása a Zichy János vezette, kormánytámogató, konzervatív katolikus parlamenti párt, amely a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt nevet vette fel.

A keresztényszocialisták már az előkészületek idején megértették, hogy az alakuló párttól semmit sem várhatnak, politikai elképzeléseik eltérnek egymástól, ezért 1923. május 20-21-én megtartották az Országos Keresztényszocialista Párt újjászervező kongresszusát. Az ellenzéki párt programját Lakatos Géza ismertette. A párt elnöke Haller István lett. A vezetőség többször változott, de Lakatos mindig a tagja maradt. A két keresztény párt, a két irányzat különállása nem tartott sokáig. Már 1924-ben megállapodást kötöttek egymással az együttműködésről, de a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt kormánytámogató, a keresztényszocialista párt pedig ellenzéki maradt.⁵⁶ 1925 decemberében azonban a keresztényszocialisták beolvadtak a kormánytámogató keresztény pártba. Az új párt neve Keresztény Gazdasági és Szociális Párt lett, programját 1926. április 17-én fogadták el. Így néhány éves megszakítás után újra egy pártban egyesültek a politikai katolicizmus különböző irányzatai. 1927 tavaszán vette át a párt vezetését Zichy János. Az új pártot a legitimista szellemű, nagybirtokos katolikus arisztokrácia uralta. A szervezet ellenzéki pozícióban kormánytámogató volt.

Évekkel később, amikor Gömbös Gyula hatalomra kerülésével a keresztény párt válságba került, a válságból a különböző katolikus politikai csoportok összefogásával igyekeztek kilábalni. Az 1937. január 26-án létrejött Egyesült Keresztény Párt elnöke is Zichy János lett. Zichy az egész korszakban, 1944-ben bekövetkezett haláláig, a katolikus klérus által támogatott irányvonal vezetője volt. Az általa képviselt irányzat nem azonosult a diktatúrával, sőt szembeszállt a náciizmussal és a nyilasokkal, a fajelmélettel. Az alkotmányvédelem alapján egyszerre állt szemben a kommunista és a demokratikus, liberális irányzatokkal.⁵⁷

Lakatos Géza 1925-től haláláig a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja volt. Budapest autonómiáját 1919-ben felfüggesztették, és az újjászervezéséről rendelkező törvényt csak 1924-ben fogadták el. Az ennek alapján 1925. június 17-én megrendezett titkos választáson Lakatos több keresztény politikussal, így Ernst Sándorral, Fröhvirth Mátyással, Mihalovics Zsigmonddal együtt bekerült a bizottságba. Ugyancsak 1925-ben alakult újjá a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetsége. A március 12-i alakuló

56 GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. Typovent Kiadó, Bp., 1993, 15–17, 20, 29. p. (a továbbiakban: GERGELY 1993)

57 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Pannonica, Bp., 1999, 108, 111. p.

közgyűlésen részt vett Lakatos Géza is. Elnökké Ernst Sándort választották.⁵⁸ Lakatos tehát a Horthy-korszakban is a keresztényszociális irányzat meghatározó politikusa volt, bár a „hivatalos”, a klérus és sokáig a kormány által is támogatott politikai irányzatot vezető Zichy János mellett inkább másodvonalbeli politikus maradt.

HASONLÓ KEZDEMÉNYEZÉSEK A 20. SZÁZAD ELEJÉN

Szent Imre körök Kolozsváron és Kassán

Az 1900-ban tartott katolikus nagygyűlés megbízta a budapesti Szent Imre Kört, hogy segítse elő a vidéki főiskolákon is hasonló szervezetek létrejöttét. Ugyanabban az évben alakult meg a kolozsvári Szent József Nevelőintézetben lakó egyetemisták önképzőköre, amely azonban még nem volt alapszabályokkal rendelkező, hivatalosan jóváhagyott egyesület. Az önképzőkör elnöke Antalffy Endre volt.⁵⁹ A szerveződés ötletét a budapesti egyet mintájára már 1898-ban felvetette Pál István apátkanonok az intézet igazgatójához írt nyílt levelében. Az önképzőkörből 1903-ban jött létre a kolozsvári Szent Imre Egyesület. Az egyesület elnöke Gyárfás Elemér lett. A budapesti egyet elnökét, ifjabb Majláth György gróftot társelnökké választották. A tagok száma 143 fő volt és 1906-ra már 274 főre emelkedett.⁶⁰ Gyárfás később a romániai magyar politikai élet egyik meghatározó személyisége lett a két világháború közötti korszakban.⁶¹

A kolozsvári egyesület tehát helyi kezdeményezésre jött létre, nem a budapesti egyet „tagszervezeteként”, de összekötötték az egyesületeket az azonos elvek és célkitűzések.

Kassán Fischer-Colbrie Ágost püspök alapította meg a Szent Imre Kört. A kör vezetése részletes programot dolgozott ki az ifjúság önképzésére. Az egyetben Mária kongregáció, társadalomtudományi szakosztály, zenekar és énekkar működött. Havonta öt összejövetelt tartottak.⁶² 1906-ban a budapesti kör 12 tagja részt vesz a kassai Szt. Imre Kör zászlószentelő ünnepélyén, decemberben pedig Budapest vendége volt a kassai püspök.⁶³

[Szerkesztői megjegyzés: A kézirat következő alfejezete itt: „A Szent Margit Kör.” Első mondata így hangzik: „Az 1906-ban alakult Szent Margit Kört a Szent Imre Kör mintájára alakították meg egyetemista nők számára.” Ezt követi négy oldalnyi leírás a kéziratban. Tekintettel arra, hogy a témához Szerző újból hozzányúlt és 2004-ben háromszoros terjedelemben dolgozta fel, ezt a négy oldalt itt kihagyjuk és a kibővített tanulmányt következő számunkban önállóan közöljük.]

58 GERGELY 1993, 28, 53. p.

59 ALMANACH 1901, 161, 266. p.

60 *A kolozsvári Szent-Imre Egyesület almanachja 1903–1904*. Kolozsvár, 1904. és *A kolozsvári Szent Imre Egyesület évkönyve 1905–1906*. Összeáll.: GYÁRFÁS Elemér, POLLÁK Vilmos. Kolozsvár, 1906.

61 *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1. köt. 3. kiad. Főszerk.: KENYERES Ágnes. Akadémiai, Bp., 1981, 635. p.

62 *Alkotmány*, 1906. nov. 21., 10. p.

63 *Almanach 1907*, 34–35. p.

A SZENT IMRE KÖR 1918–19-BEN

A polgári demokratikus forradalom idején, sőt azt megelőzően, és a tanácsköztársaság alatt a Szent Imre kollégisták meglehetősen aktív szerepet játszottak. A Szent Imre Kör neve csak szórványosan bukkan fel az eseményeknél. Ugyanakkor tudjuk, hogy a kollégiumok diákságát éppen 1918-ig a Kör fogta össze. 1918 őszén alakul meg a Budai Kollégiumi Klub. Mindezek miatt elég nehéz szétválasztani a Kör és a kollégiumok tevékenységét.

Az első akció az Országos Diákalap Egyesület elleni fellépés volt. Ezt a szervezetet baloldali egyetemisták kívánták létrehozni még 1918 elején. Az egyesület előkészítő bizottsága által március 19-ére összehívott értekezlet megtartását megakadályozták a „hivatalos” egyetemi szervezetek (Egyetemi Kör, segélyegyletek) a Szent Imre kollégisták segítségével. Így nem sikerült megvitatni az egyesület alapszabályát. Az április 27-ére összehívott újabb nyilvános értekezlet ismét botrányba fulladt. Ezután májusban már zártkörű gyűléseket tartottak, így sikerült megalakítani az Országos Diákalap Egyesületet. A Szent Imre kollégisták tehát ebben az időben aktívan igyekeztek megakadályozni a baloldali egyetemisták szervezkedését.⁶⁴

A polgári demokratikus forradalom idején a baloldali diákok összefogásával szemben a jobboldali diákszervezetek megalakították a piros-fehér-zöld blokkot. Ennek tagja volt többek között a Szent Imre Kör, a Szent Margit Kör és a protestáns Bethlen Gábor Kör is. Röpcéduláit főként Antal István szövegezte és a Szent Imre kollégisták terjesztették: „Válasszatok! (...) a vörös-fehér-zöld blokk programját valljátok-e magatokénak, vagy az úgynevezett diáktanács és a hozzá csatlakozott egyesületek, a vörösök blokkját?! *Magyarok* vagytok-e, vagy nemzettagadó ellenei szeretett hazánknak?”⁶⁵ Programjuk a nacionalista felhangok mellett tartalmazta az ország demokratizálódásának biztosítását és diákszociális intézkedéseket is. A piros-fehér-zöld blokk 1918. december 1-jén gyűlést tartott a budapesti egyetemen a Gólyavárban. A megjelent baloldali diákokat a ludovikások és a Szent Imre kollégisták kikergették a teremből. December 4-én a baloldali főiskolai szervezetek az egyetem kupolatermében rendeztek gyűlést, amelyen a jobboldali diákok csináltak botrányt. Két nap múlva a szociáldemokrata főiskolai hallgatók szabadszervezete jogi szakosztályának alakuló ülését zavarták meg. December 7-én a blokk két budapesti küldöttje részt vett a debreceni hallgatók gyűlésén, ahol felszólalt Huss Richárd professzor is. A gyűlés csatlakozott a blokkhoz. A baloldali diákok tiltakoztak Huss professzor beszéde ellen, de a december 10-i ifjúsági gyűlés bizalmáról biztosította a professzort. November végén és december elején más vidéki főiskolákon is folytatott akciókat a blokk. Sikerült megakadályoznia a diákszövetségi választásokat és így a neki nem tetsző diákszövetség megalakulását.

December 15-én Budapesten, a Vigadóban megalakult az Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Magyarország Területi Épségét Védő Ligája. Január 6-i gyűlésükön a Székely Gárda is megjelent. Állást foglaltak a „nemzetietlen irány”, a bolsevizmus és a szerintük azzal

64 LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az 1918–1919. évi forradalmak időszakában*. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945*. Főszerk.: VASS Henrik. MSZMP KB Párttörténeti Intézete Felsőoktatási Pedagógiai Központ. Kossuth, Bp., 1978, 24–26. p. (a továbbiakban: LADÁNYI 1978) A tanulmány a Szent Imre Kört a „reakciós” egyetemi ifjúsági szervezetek élcsapatának nevezi. (42. p.)

65 Idézi: uo. 51. p.

kacérkodó Jászi Oszkár, valamint a Galilei Kör ellen és az ország területi integritása mellett. A gyűlés után utcai tüntetések voltak.⁶⁶

A Szent Imre Körben nagy volt a befolyása az újjászervezett keresztényszocialista frakciónak. 1918 végén a Mária kongregációkra és a katolikus körökre támaszkodva alakult meg a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezete, amely a jobboldali diákmegmozdulások élére állt és a Népszava szerint az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik bázisát adta.⁶⁷ A Kör és az ÉME között lehetett kapcsolat, hiszen 1919. január 12-én az Ébredő Magyarok ifjúsági szervezete alakuló gyűlésén Herkély Tibor, a Szent Imre Kör elnöke ismertette a szervezet céljait. A tagok a főiskolások és fiatalabb hivatalnokok közül kerültek ki. A szervezet plakátjai három nap múlva jelentek meg Budapest utcáin. Január 19-én az ébredők gyűlést rendeztek a Gólyavárban, amelyen mintegy négyezren jelentek meg. A gyűlés után több százan antiszemita jelszavakat kiabálva vonultak végig a Rákóczi és az Erzsébet körúton. Január 26-i újabb megmozdulásuk a szociáldemokrata és kommunista munkásokkal való verekedésbe fulladt. Az Ébredő Magyarok szervezete hamarosan úgy látta, hogy reménytelen a fellépés a „megmételvezett” fővárosban, így vidékre helyezte át az agitációs munka súlypontját. A fővárosban csak szűk körű illegális szervezkedés folyt, melynek egyik akciója az volt, hogy március 15-én a Petőfi szobornál elhelyezett koszorúk vörös szalagjait letépték.⁶⁸

1919. január végén alakult meg a Magyar Ifjak Nemzeti Pártja, amelynek elnöke Herkély Tibor lett. A párt programja a következő volt: „A magyar ifjúságban rejlő agitativ erőknél politikai célokra tömörítése, az ország területi integritása, a nemzeti eszme, politikától mentes nemzeti hadsereg felállítása, a magántulajdon, a valláserkölcsi alapon nyugvó nevelés és az igazi egyesülési, gyülekezési, vélemény- és sajtószabadság érdekében. Harc az internacionalizmus, az egészségtelen radikalizmus, az országot gyilkolni akaró kommunizmus minden formája ellen, egy minden ízében demokratikus Magyarországért.” A párt csak később akarta elindítani a budapesti propagandát, „mert itt ma »mindent« ellenforradalmi szándéknak tekintenek. Majd ha a vidék meg lesz szervezve” – mondta Herkély egy bizalmas beszélgetés során, amely azonban az egyik napilapban megjelent.⁶⁹ A szervezet rövid életű volt, hiszen február 19-én csatlakozott a Bethlen István által szervezett és azon a napon alakult Nemzeti Egyesülés Pártjához.

Az 1918–19-es budapesti diákmegmozdulásokban résztvevő diákok a kb. 16000 fővárosi hallgató egynegyedét tették ki. Az egyetemisták többsége tehát még ezekben az időkben is passzív maradt!⁷⁰

A tanácsköztársaság idején, az 1919. júliusi fegyveres ellenforradalmi szervezkedésekben a Szent Imre kollégisták is részt vettek. Mindkét fővárosi kollégiumban, a budaiiban és a pestiben is alakultak ellenálló csoportok.⁷¹ Erre emlékeztették is később a vagyonosokat, amikor pénzt kértek a Szent Imre Kör számára és feltették a szónoki kérdést a társadalomnak: „Vagy talán már végleg elfeledte a commun véres tavaszát, hogy tudni sem akar azokról, kik egyedül voltak képesek hősi karjukkal és életükkel vissza-

66 LADÁNYI 1978, 51–54. p.

67 GERGELY 1977, 101. p.

68 LADÁNYI 1978, 51–55, 61. p.

69 Idézi: LADÁNYI 1978, 55–56, 61. p.

70 Uo. 55. p.

71 LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Akadémiai, Bp., 1979, 21. p. (Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 88.) (a továbbiakban: LADÁNYI 1979)

adni azok életét, kiknek vagyonukon kívül napjaik száma is fogyóban volt?!”⁷² Évtizedekkel később Tóth Tihamér így emlékezett a Körrel szembeni ellenséges hangulatra: „a keresztény gondolat csak lopva húzódott meg a Pázmány Péter által alapított pesti egyetem termeiben, s (...) az egyetem falaira büntetlenül lehetett felírni a gyűlölet jelszavát: »Akasszátok fel a szentimréseket!«.”⁷³

AZ EGYETEMI IFJÚSÁGI SZERVEZETEK ÚJ HELYZETE A HORTHY-KORSZAKBAN

Az első világháborút követő forradalmak után kialakult Horthy-rendszer az egyetemi ifjúsági szervezetek életében is új korszakot jelentett. A legjelentősebb szervezetek ebben az időszakban az ellenforradalmi egyetemi zászlóaljkból kinőtt bajtársi szövetségek voltak, mint a tudományegyetemi Turul, a műegyetemi Hungária vagy a legitimista Szent István Bajtársi Szövetség. Az 1920-ban alakult Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (Mefhosz) pénzügyi akcióinak kudarca miatt az 1920-as évek második felére háttérbe szorult velük szemben.⁷⁴

A katolikus szervezetek között az Emericana volt a legjelentősebb, de az Emericana az összes egyetemi szervezet közül is az egyik legnagyobb létszámmal és befolyással rendelkező szervezet volt. Német mintára 1921-ben hozta létre Bitter Illés és Schwarz Elemér ciszterci tanár. Felépítésében, elnevezéseiben és szertartásaiban a középkori lovagrendek szervezetét utánozta. Úgynevezett színeket viselő szervezet volt, mint a bajtársi egyesületek, azaz ruháin és tányérsapkáin egy bizonyos szín, a zöld szín dominált. Az Emericana is tagja volt a Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetségnek, amely 1921-ben alakult a katolikus egyetemi egyesületek összefogására. A két szervezet között azonban állandó rivalizálás folyt és az Emericana hamarosan függetlenítette magát a diákszövetség tevékenységétől. 1928-ban kimondták a hatásköri és illetékességi viták elkerülése érdekében, hogy a két egyesületi szövetség a jövőben párhuzamosan fog működni.⁷⁵ A diákszövetségnek tagja volt a Szent Imre Kör és a Szent Margit Kör is. A katolikus egyesületeket összefogó szervezetet hivatalosan legitimista szervezetként tartották nyilván.⁷⁶

A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége alakulásakor, 1920-ban 15 szervezetet fogott össze, köztük a protestáns diákszervezeteket, valamint a Szent Margit Köröt és a Szent Imre Köröt is.⁷⁷ A Szent Imre Kör azonban 1923-ban kilépett a szövetségből, mert nem látta biztosítottnak a katolikus diákság érdekeinek érvényesítését.⁷⁸ Ezután csak a katolikus diákszövetség tagja maradt. A püspöki kar is szorgalmazta, hogy a katolikus diákszervezetek egyesüljenek, hogy így egyszerűbb és hatékonyabb legyen az adományok gyűjtése és felhasználása, valamint erőteljesebben tudjanak fellépni a felekezeti érdekek érvényesítése érdekében. A kérdés csak az volt, hogy az Emericana

72 EPL Cat. 55. 4081/1922. Pro Juventute Catholica 1922 (nyomtatvány).

73 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 636, 1928, IV. kútfő, 23. tétel, 21557.sz. Pro Juventute Catholica 1927.

74 LADÁNYI 1979, 230–231. p.

75 UJVÁRY 18–28. p.

76 MOL K 149 1934–7. t. 161. cs. Pártok, egyesületek kötete, 1933. karácsony, 30. p.

77 GERGELY 1977, 268. p.

78 EPL Cat. 46. 4056/1923.

vagy a katolikus diákszövetség fogja-e össze az egyesületeket.⁷⁹ A két szervezet már említett rivalizálása miatt az egység nem valósult meg, de a katolikus szervezetek között az Americana dominanciája érvényesült.

A KÖR MŰKÖDÉSE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A Kör első világháború előtti tevékenysége csak az 1920-as évek végére állt helyre, amikor újjáalakultak az egyes szakosztályok és célként a szakosztályi önképző munkát jelölték meg. Az irodalmi szakosztály, nevével ellentétben, igen változatos témájú előadásokat rendezett. Versek és novellák felolvasása mellett Rottenbiller Alajos az inzulínról érkezett, Fellner Frigyes pedig Egyiptom aktuális politikai problémáiról. A természettudományi szakosztály és a külügyi szakosztály csak 1929 elején alakult meg. A társasági élet fellendítéséről a társadalmi szakosztály gondoskodott. Teadélutánokat és ún. kedélyes estéket rendeztek. 1928 végén megalakították a Kör hölgybizottságát is, amelynek tagjai főként a Kör tagjainak leánytestvérei voltak. A lányokat azonban nem tudományos munkára, hanem csak azért szervezték be, hogy az ismerkedési teadélutánokon legyen kivel táncolni.⁸⁰

1929-ben alakult meg a jogi szakosztály, melynek elnökévé Schirilla László Arisztidet választották. Sok jogász hallgató volt ugyanis a Körben és a szakosztály megalakításával az érdeklődő jogáshallgatókat is meg kívánták nyerni. Az első előadást Egyed István egyetemi tanár tartotta a közigazgatási reform aktuális kérdéseiről.⁸¹

A tudományos munka mellett azonban a sportot is aktívan művelték. Leginkább a ping-pongon tűntek ki a Szent Imre körösök, akik eséllyel indulhattak a főiskolai bajnokságon is.⁸² A tagok a Kör termeiben szórakozhattak is. Sakkra, biliárdozásra nyílt lehetőségük. A kártyázást azonban az alapszabály egyik módosítása megtiltotta a Kör helyiségeiben.

Az egyesület minden évben ellátogatott Adonyba, Zichy Nándor sírjához, ahol ünnepi szentmise után díszközgyűlést tartottak, majd megkoszorúzták az alapító sírját.⁸³

A Kör folytatta még az első világháború előtt elkezdett akcióját, és kétévénként vándorgyűlést rendezett. 1921-ben Esztergomban, 1924-ben Veszprémben, 1926-ban Pécsen, 1928-ban Szegeden tartották meg ezeket a gyűléseket.⁸⁴ A rendezvények célja az volt, hogy a vidéki nagyvárosok közönségével megismertessék a Kör tevékenységét és hangsúlyozzák az ifjúság keresztény nevelésének fontosságát. A rendezvények hasonló menetrend szerint zajlottak le. Általában májusban tartották őket. Példaképpen az 1924-es veszprémi vándorgyűlés programját vázolom fel. A vasárnap, május 11-én tartott vándorgyűlésre a vendégek, akik között 60 Szent Imre kollégista volt, előző nap este érkeztek meg. Ezután tisztelegtek a püspöknél és a főispánnál. A vasárnap szentmisével kezdődött, amelyen Mihályfi Ákos tartott szentbeszédet. Utána kezdődött a díszközgyűlés, amelyen előkelőségek és az ifjúsági egyesületek küldöttségei vettek részt. Az ünnepi beszédet Glattfelder Gyula tartotta, aki az ifjúság szerepéről beszélt a társadalmi konzor-

79 EPL Cat. 46. 1325/1924.

80 *Vox Academica*, 3 (1928–29), 120, 146, 185, 286. p.

81 *Vox Academica*, 3 (1928–29), 286. p.

82 *Vox Academica*, 2 (1927–28), 125. p.

83 *Vox Academica*, 1 (1927), 64. p.

84 EPL Cat. 46. 1325/1924.

lidáció szolgálatában. A közgyűlés után díszebéd következett, délután pedig városnéző séta. Este a városi színházban hangversenyt adtak a vendégek tiszteletére, utána pedig hajnalig tartott a tánc, amelyet József főherceg nyitott meg a főispán leányával, Magyar Babával.⁸⁵ A vándorgyűlések a rendező városok életében jelentős eseménynek számítottak.

A PRO IUVENTUTE CATHOLICA AKCIÓ

A Pro Iuventute Catholica, azaz a Keresztény ifjúságért akció a Szent Imre Kör legnagyobb szabású, diákszociális jellegű akciója volt a két világháború között. A mozgalmat „Akié az ifjúság, azé a jövő” jellegével 1918-ban indították. Az anyagi alapot az első világháború alatt a püspöki kar és a katolikus arisztokraták adakozása teremtette meg. A Kör vezetősége felismerte, hogy szükség van a nyilvános gyűjtés megindítására, ha nem akarják elveszíteni a támogatásra szoruló egyetemistákat, hiszen az „ellenségek” és a nem felekezeti alapú általános segítő egyletek már megindították a gyűjtést. A Kör minden plébániára küldött felhívást és az Alkotmány című lapban hirdetést jelentettek meg, az egész társadalomhoz fordulva. Megkérték a hercegprímást, hogy pásztorlevelében hívja fel a papság figyelmét, hogy adakozzanak és a híveket is ösztönözzék az adakozásra. Kérték továbbá a prímást, hogy egyházmegyéje területén minden templomban az egyik vasárnap külön gyűjtsenek erre a célra. Csernoch János hercegprímás válaszában 2000 koronát küldött.⁸⁶

Az első gyűjtést a világháborúban harcoló és onnan sebesülten vagy rokkantan hazatérő egyetemisták támogatására indították. Annak hangsúlyozása mögött, hogy a keresztény, azon belül is a katolikus ifjakat kívánják támogatni, antiszemitizmus húzódott meg. Ezt mutatja Prohászkanak az adakozás ösztönzése érdekében az Alkotmányba írt két cikke. Az egyikben azt fejtegette, hogy míg a keresztény ifjak önfeláldozó módon a fronton harcolnak, addig a zsidók igyekeznek a hátszágban maradni, de legalábbis messze a frontvonalától, mert féltik az életüket. Így az egyetemek padjai zsidó diákokkal telnek meg, hiszen a keresztény ifjaknak nincs idejük tanulni. Emiatt pedig veszélybe kerül a magyar kultúra.⁸⁷ Később az antiszemita felhangok elhalkultak, hiszen a harmincas években például a híres zsidó származású pszichológus, Ranschburg Pál is adakozott az akció javára.

Az egyetemi hallgatók rossz anyagi körülményeire először a Galilei Kör 1909 tavaszán végzett felmérése mutatott rá. A rossz lakáskörülmények és az egészségtelen életmód mellett kevés volt az ösztöndíj és sok diák kényszerült rá, hogy tanulmányai mellett munkát vállaljon. Az 1910-es évekre már az egyetemi vezetés is elismerte a diáknyomor súlyosságát.⁸⁸ Az első világháború után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a gondok enyhítésére 1920 őszén hozott létre egy diákszociális bizottságot Haller István elnökletével. Ez a bizottság társadalmi akció indítását határozta el. A gyűjtést, amelybe társadalmi szervezetek és egyesületek, így például a Szent Margit Kör is bekapcsolódott,

85 *Veszprémi Hírlap*, 1924/20., 1–2. p.

86 EPL Cat. 46. 2963/1918. Bp., 1918. május 22.

87 MOL P 1672, 3. tétel, A Szent Imre-Kör beszámoló jelentése a Pro Iuventute Catholica-Akció eredményéről I., Bp., 1918, 8. p.

88 LADÁNYI 1969, 154–157. p.

1921-ben megismételték.⁸⁹ Az állam is ugyanahhoz az eszközhöz nyúlt tehát, amelyet korábban a civil szervezetek már felhasználtak.

A Pro Juventute Catholica akciót Wolkenberg Alajos egyetemi tanár, a Kőr egyházi elnöke kezdeményezésére indították el. A gyűjtés során befolyt összegeket a Kőr 1918. szeptember 25-én megalakult Segítő Bizottsága osztotta el, melynek elnöke Wolkenberg volt. Az elnök mellett az ügyeket az előadó, Hermann János egyetemi tanársegéd intézte. A kilenc tagú bizottságban a budapesti egyetem mindegyik kara képviseltette magát egy-egy taggal. Tanulmányi, szigorlati, étkezési, beteg és állandó havi segélyeket osztottak ki egy fél év időtartamra. A segélyezés feltétele volt a gyakorlati katolikus élet, a jó tanulmányi előmenetel és az igazolt szegénység. Az összegek általában fedezték az egy hónapi ellátás vagy étkezés költségeit. Az 1918–19. tanév első félévében 69 tagnak osztottak ki 20000 koronát és emellett a Szent Margit Kőrön keresztül a nőhallgatókat is segítették 3000 koronával. A következő félévben az akció a tanácsköztársaság miatt nem működhetett. A következő években általában félévenként 20-30 hallgatót támogattak. A segélyezés másik formája az volt, hogy miután a Kőr 1918-ban új helyiségekbe költözött, a régi helyiségeket ingyen adtak lakást a frontról hazatérő egyetemistáknak. Két év alatt, amíg ez a lehetőség fennállt, összesen 50 fiatal tudtak elszállásolni. 1920-tól a Kőr szünidei vasúti kedvezményeket szerzett a hallgatóknak. Nem csak tagjait, hanem bármely egyetem vagy főiskola bármely hallgatóját kedvezményhez juttatta. A karácsonyi, a húsvéti és a nyári szünetekben több száz, sőt később több ezer hallgatónak szereztek a köztisztviselőkéhez hasonló vasúti kedvezményeket. A segélyezésnek számos más formája is volt. 1921-ben például nagyobb mennyiségű bőrt adtak önköltségi áron vagy ingyen 75 tagnak, és a Kőr szolgálja, aki cipész volt, olcsóbban javította meg a cipőket. Az 1922–23-as tanévben egy könyvtárat állítottak fel néhány tankönyvíró és -kiadó segítségével, hogy a szegény sorsú egyetemistáknak ne kelljen megvásárolniuk a drága tankönyveket. Minden tanév elején „felvilágosító irodát” nyitottak, ahol az egyetemi életben még tájékozatlan elsőéveseket látták el információkkal. A Kőr kapcsolatot tartott a katolikus intézményekkel és a segélyegyletekkel, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a révén is kedvezményekhez juttathassa tagjait. Így sikerült olcsó lakást szerezni, olcsó vagy ingyenes étkezést, kedvezményes ruhát, pénzsegélyt, ösztöndíjat biztosítani, állást közvetíteni vagy közbenjárni tanulmányi ügyekben.⁹⁰

Az akcióról minden évben néhány oldalas elszámolást tettek közzé.⁹¹ Ezeknek a nyomtatványoknak az elején kezdetben az akcióról vagy a Kőről közöltek híreket, később egy-egy neves katolikus személyiség adakozásra buzdító szavai vezették be az elszámolást. Felhívták a figyelmet arra, hogy az ifjúság katolikus szellemű nevelése milyen fontos a jövő szempontjából. A kultuszminisztérium többször támogatta az akciót.⁹² A hercegprímás is adakozott, ahogy már korábban is említettem.⁹³ Végigtekintve a fennmaradt elszámolásokon, az adakozók között döntő többségben az egyházi személyek vagy szervezetek voltak. Számos püspök, kanonok, plébános, plébánia, egyházközség,

89 LADÁNYI 1979, 51–52. p.

90 EPL Cat. 55. 3473/1923. Pro Iuventute Catholica (nyomtatvány), benne: Összefoglaló jelentés a Szent Imre Kőr „Segítő Bizottságának” eddigi működéséről, 1923.

91 Pro Iuventute Catholica (a továbbiakban: PJC)

92 Példák: 1928-ban 2006 pengő 74 fillért küldött, 1933-ban 500 pengőt, 1935-ben 800 pengőt. (MOL K636, 1928, IV. kútfő, 23. tétel, 21557.; 706. d. 1934, 98/136.)

93 1923-ban például 50.000 koronát adott (EPL Cat. 55. 3473/1923.), 1928-ban pedig 50 pengőt (EPL Cat 46. 862/1928.)

székeskáptalan vagy szerzetesrend segítette az akciót. Ebből a szempontból különösen az első akciót kell kiemelni, amikor az adakozók szinte valamennyien ebből a körből kerültek ki.⁹⁴ Jelentős az egyetemi tanárok, a vezető beosztásúak, így ügyvédek, bírók, orvosok, hivatalnokok száma, de találkozhatunk arisztokratákkal, vagy elvértve iparosokkal, kereskedőkkel is az adományozók között. Főügyész, államtitkár, ítéltáblai tanácselnök, főorvos, ügyvéd, érsek, püspök mellett órás, kalaposmester vagy kereskedő ritkábban fordul elő. A rákosligeti Római Katolikus Nővédő Egyesület, a Hangya vagy az aprófalvak plébániái (pl. Szirmabesenyő, Csénye) visszatérő adakozók voltak. Glattfelder Gyula mindig jelentős összeget adott. Az ismertebbek közül Angyal Dávid történész, egyetemi tanárt, Ranschburg Pál egyetemi tanárt, a híres pszichológust, Ugron Gábor, Hazay Samu volt minisztereket, Hóman Bálintot, Huszár Károlyt, Eckhardt Sándort, Baranyay Lajost, a Központi Sajtóvállalat vezérigazgatóját, Schóber Bélát, a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatóját vagy Karafiáth Jenő, budapesti főpolgármestert említem a teljesség igénye nélkül. Az első gyűjtéskor az egyik legnagyobb összeget, 5000 koronát a szegények orvosaként emlegetett Boldog Batthyány-Strattmann László herceg adta. A püspökök közül például Szmrecsányi Lajos egri érsek, Zichy Gyula kalocsai érsek, Virág Ferenc, Rott Nándor, Meszlényi Zoltán püspökök vagy Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát említhető az adakozók közül. Azonban többek között gyáarak, mint a budapesti Zsolnay-gyár, egyesületek, a Magyar Távirati Iroda vagy a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. és a budapesti egyetem rektori hivatala is adakozott sok kisember mellett. A gyűjtéshez különböző rendezvények, bálók, tombolák bevétele is hozzájárult. Egy idő után a már elhelyezkedett vagy az akcióból korábban segélyezett Szent Imre körű tagok is jelentős számban viszonzták a korábbi segítséget. Az adakozók száma az 1928-as 859-ről 1932-ben 300 alá csökkent, de folyamatosan emelkedett, hogy azután 1936-tól kezdve végig 550 körül mozogjon. A befolyt összeg 2-3000 pengő között mozgott, ebből természetesen az 1928-as bevétel (több mint 6600 pengő) jelentősen kiugrott, ugyanígy az 1943-as is (több mint 10400 pengő, de ebből 6200 pengőt a Szent Imre Kör szociális szakosztálya adott). 1933-ban, amikor 1808 pengő folyt be, igen jelentősnek számított a kultuszminisztérium 500 pengős adománya.⁹⁵ Az adakozást természetesen jelentősen befolyásolta a gazdasági válság és annak utóhatásai. Összességében a Pro Juventute Catholica akciót a Szent Imre Kör két világháború közötti befolyásához mérten jelentős diákszociális akciónak nevezhetjük.

A SZENT IMRE SZENÁTUS

A Szent Imre Szenátus a Kör, a budai és a pesti Szent Imre kollégiumok közös öregdiák szervezete volt. A nagy ifjúsági egyesületek, így a Turul vagy az Americana egyszerre tömörítették a hallgatókat és a már végzett, elhelyezkedett öregdiákokat. A Szent Imre Kör esetében azonban ez a két csoport szétvált, külön szerveződött.

Az 1927-es szentimrés napok második napján, november 13-án az egyetemi templomban tartott szentmise után a vármegeyháza nagytermében, Budapesten tartotta alakuló gyűlését a Szent Imre Szenátus. Tiszteletbeli elnöknek Glattfelder Gyula, Hanauer

⁹⁴ MOL P 1672, 3. tétel.

⁹⁵ PJC 1928, 1933–39, 1941–44.

Á. István püspököket, Zichy Jánost és Vass József népjóléti minisztert választották.⁹⁶ Társelnökök Martin Aurél, a Hittudományi Kar dékánja és Gévay-Wolff Nándor államtitkár lettek. Elnöknek Wolkenberg Alajos egyetemi tanárt és Schandl Károly államtitkárt választották. Az alelnöki posztot Tóth Tihamér, Tiefenthaler József, Jakab Oszkár, Szőke Gyula, Felicides Román és Haász Aladár miniszteri tanácsos töltötték be. Az ügyvezető igazgató-elnök a Szent Imre Főiskolai Internátus Egyesület mindenkori igazgatója lett, aki akkor Marczell Mihály volt. Glattfelder Gyula ünnepi beszédében kifejtette: azért alapították a szenátust, „hogy felidézzük a régi kedves emlékeket és eszméket. (...) Törekedjünk arra, hogy a szentimrés fa élő fa legyen, amelynek hajtásai vagyunk mi is. Az ifjú nemzedék joggal várja, hogy mögötte védőbástyák emelkedjenek, amelyek az ő érvényesülését biztosítják.”⁹⁷ Az ünnepség végén kiosztották az első tagoknak az „öregszentimrés” jelvényeket, majd pedig díszbéd következett a Hungária Szállóban. Az ebéden felavatták a Glattfelder címerével díszített serleget. A Bethlen Gábor Kör küldöttje a protestánsok üdvözlétét tolmácsolta.⁹⁸

A szenátus ügyeit a Pesti Szent Imre Kollégiumon belül egy szűk körű bizottság intézte.⁹⁹ Később a szervezet elnöksége a Szent Imre Kör helyiségében kapott helyet. A szenátus 1939-ig szokásjog alapján működött, azonban ekkor miniszterelnöki rendelet alapján egyesületté kellett alakulnia és meg kellett alkotnia alapszabályát, amit a budai kollégiumban, március 27-én tartott közgyűlés meg is tett.¹⁰⁰ A szenátus lapja a Szentimrés Közlöny, majd Szentimrés Értesítő nevű kiadvány volt, amely általában havonta jelent meg.¹⁰¹

A szenátus tagjai, a Szent Imre Kör és a kollégiumok közötti kapcsolatot már korábban vázoltam. Személyében Glattfelder Gyula volt az összekötő kapocs közöttük, hiszen ő alapította a kollégiumokat és a Kör tiszteletbeli egyházi elnöke volt. Ideológiai szempontból a többször hangsúlyozott „szentimrés gondolat” kötötte össze ezeket a szervezeteket,¹⁰² sőt azt is többször hangsúlyozták, hogy ezen a közös elvi állásponton az *Emericana* is közéjük tartozik.¹⁰³ A „szentimrés gondolat” első megtestesítője a Szent Imre Kör volt. Tartalma a gyakorló vallásos élet, a tevékeny haszaszeret és a belső értékeiért, nem pedig önérdékből művelt tudomány és műveltsége volt, ahogy a Szent Imre Kör jelszavai is kifejezték: „Vallás, Haza, Tudomány”. Wolkenberg Alajos, a szenátus egyik alapítója ezt így fogalmazta meg: „Tulajdonképpen a tiszta lelki és tiszta kezű magyar katolikus férfiút jelenti. A katolicizmus hitvallóját és Mária országának küzdő katonáját. Jelenti azokat a munkákat, amelyeket Szent István kora végzett, azokat a feladatokat, amelyeket a történelem logikája ismét a nemzet elé tárt: a hazává avatott földnek kultuszát, a műveltség ápolását, ami nélkül meg nem állhatunk, és a küzdő és gyakorlati katolicizmusnak beépítését a lelkekbe és a közéletbe.”¹⁰⁴

A szenátus tagjai egyrészt területi alapon, megyék szerint alkottak csoportokat, másrészt pedig szaktestületekben tömörültek. Őt ilyen volt: az orvosi, a mérnöki, az ügyvédi-

96 Vass József a pesti kollégium első igazgatója volt.

97 *Vox Academica*, 2 (1927–28), 86–87. p.

98 Uo.

99 *Vox Academica*, 2 (1927–28), 280. p.

100 EPL Cat. 46. 3274/1939.

101 MOL P 1672, 5. és 6. tétel több számot is tartalmaz a kiadványokból.

102 MOL K 636, 1928. IV. 23. tétel, 21557. sz.

103 *Vox Academica*, 3 (1928–1929), 24. p.

104 WOLKENBERG Alajos: *A Szent Imre-gondolat*. In: *Vox Academica*, 2 (1927–28), 129. p.

bírói, a tisztviselői és a gazdasági szaktestület. A szervezet vezetését az elnöki tanács látta el. 1935-ben 696 tagja volt a szenátusnak, zömükben a pesti vagy a budai kollégiumok volt növendékei. Csak 78-an voltak körri tagok. A legtöbben Budapesten tevékenykedtek, de az ország szinte minden részéből voltak tagok, igaz, néhány megyében csak egy-kettő. Az ismertebb tagok közül Simon Elemért, a Magyar Vöröskereszt elnökét, Nyisztor Zoltán publicistát, Glattfelder Gyulát, Tóth Tihamért, Hász István tábori püspököt, Barankovics Istvánt vagy Aradi Zsoltot, a Korunk Szava alapítóját említhetjük, természetesen a teljesség igénye nélkül.¹⁰⁵

A szenátus különösen az 1930-as években volt aktív. Ebből az időszakból három kezdeményezésüket emelem ki. Egyházpolitikai és általános politikai kérdésekben is kifejtette álláspontját a szenátus annak ellenére, hogy alapszabályai szerint nem foglalkozott politikai kérdésekkel. Tudjuk azonban, hogy ez a kitétel számos szervezet alapszabályában szerepelt, de ez nem akadályozta meg ezeket a szervezeteket abban, hogy állást foglaljanak politikai kérdésekben, abból kiindulva, hogy védelmezniük kell az általuk képviselt elveket.

Az első kezdeményezés a szenátus autonómia-tervezete volt a püspöki kar számára 1935-ben. A tervezet szerint az Actio Catholica keretén belül kellene létesíteni egy katolikus autonómiát előkészítő szakosztályt, amely átvinné a vallás- és tanulmányi alapok felügyeletét és kezelését. Feladata lenne továbbá a budapesti egyetem katolikus jellege és autonómiája mellett állást foglalni, felügyelni és irányítani a katolikus alapok által fenntartott iskolákat. Segítséget nyújtana a püspököknek az egyházi birtokok gazdálkodásának nyereségessé tételében. Tájékoztatni kell az embereket, hogy a birtokok jövedelme kulturális és szociális célokat szolgál, bérlete az esetleg földbérló szövetkezetekbe tömörülő parasztság anyagi boldogulását mozdítja elő. A szociáldemokraták vádjait úgy lehetne leszerelni, ha számadatokkal bizonyítanák, mennyit tesz az egyház vagyonával az alsóbb néprétegekért. Az egyháznak vissza kell térnie a hívek széles rétegeihez és ezért az országos zsinaton szociális önreformot kell végrehajtani. „Az egyháziak körében is tapasztalható jövedelemhalmozás, a papság javadalmazásának mai bántó aránytalansága és a hívek méltánytalan, a vagyoni és családi szempontokat figyelmen kívül hagyó teherviselése az egyházi adózás terén, nagy elkeseredést szül. (...) Az egyház addig nem követelhet az államtól mélyenjáró és családvédő szociális reformalkotásokat, amíg az apostoli szegénység szellemében a maga területén nem teremt rendet s amíg tetteikkel be nem igazolja, hogy ugyanakkor, amidőn a kapitalisták szívtelenségét ostorozza, önmagával szemben sem akar elnéző lenni.”¹⁰⁶ Mindez azért szükséges, mert az ország vezetésében a többségben lévő katolikusok csak másodrendű szerepet játszanak. Azonkívül a nagy gazdasági válság is szükségessé teszi az egyházi birtokok reformját. Katolikus blokkot kellene létrehozni a törvényhozás különböző pártállású tagjaiból, de autonómia nélkül ez lehetetlen feladat. Az autonómia biztosítaná az egyház szabadságát az állami hatalom nyomásával szemben politikai és gazdasági tekintetben egyaránt, helyreállítaná az egyházi birtokok rentabilitását, és sikerülne vele bevonni a világiakat az egyház életébe, mert megszüntetné a távolságot az egyházi vagyont kezelők és a világiak között, így az utóbbiak saját ügyüknek éreznék a vagyon védelmét. A „többé-kevésbé alkotmányos álarc mögé rejtőző” diktatórikus veszély is sürgeti az autonómia megteremtését. A földbirtokreform és a telepítés miatt veszélybe kerül az egyházi vagyon. Kétségtelen, hogy a

105 Szent Imre Szenátus II. Bp., 1936.

106 EPL Cat. 46. 1938/1935.

„nemzeti erősödés” akadályá az aránytalan földbirtok-eloszlás, de a jogos igényeket ne az egyházi vagyonból elégítsék ki.¹⁰⁷

Az egyházi vezetés véleményét kifejezik a kéziratban elhelyezett kérdőjelek. A püspöki kar tárgyalta a tervezetet, de a kérdést nem találta időszerűnek, mivel a követelések egy része már megvalósult, másik része pedig a főkegyúri jog gyakorlásának szünetelése miatt nem valósítható meg. Hudyma Emilt, a tervezet készítőjét figyelmeztették, hogy ne vessen fel ilyen kérdéseket, mert ezzel csak a katolikus táboron belüli nézeteltéréseket erősíti.¹⁰⁸ Az elutasítás miatt Hudyma, aki a szenátus egyházi elnöke volt, lemondott, azonban a világiak ragaszkodtak a személyéhez. Schandl Károly, a világi elnök is lemondott, ő pedig azért, mert ellenezte az autonómiatervezetet. Válság alakult ki a szenátus vezetésében, ezért arra kérték a primást, engedélyezze, hogy Hudyma Emil továbbra is egyházi elnök maradjon. A primás válasza megnyugtató volt: nem neheztené Hudyma személyére és nem nehezményezi elnökségét.¹⁰⁹

A szenátus az 1939-es választások előtt levelet intézett a hercegprímáshoz. Úgy vélték, hogy a közelgő választások hosszú időre meg fogják határozni az ország sorsát, ezért fontos, hogy megfelelő, azaz katolikus kezekbe kerüljenek a vezető pozíciók. Arra kérték a primáson keresztül a püspöki kart, hogy támogassa a katolikus férfiak politikai érvényesülését. Válaszában Serédi Jusztinián kijelentette, hogy maga is a katolikus érdekek politikai érvényesüléséért dolgozik, azonban a szenátus kérésével pontosan az a baj, mint más szervezetek kezdeményezéseivel is: későn érkezett, hiszen már összeállították a jelölőbizottságokat és elkészítették a választási listákat.¹¹⁰ A primás azonban figyelmeztetés nélkül is igyekezett befolyásolni a választások kimenetelét. Serédi már 1931-ben, majd 1935-ben és 1939-ben is választási körlevelet intézett papjaihoz és híveihez, amelyekben az egyház iránt elkötelezett politikusok támogatására szólított fel. 1939-ben a titkos szavazás és a nyilások készülődése határozottabb állásfoglalásra készítette. Választási felhívása ekkor elsősorban a nyilások ellen irányult, de szólt a kiszagdálnak is, és a konzervatív kereszténypárti, valamint a kormánypárti jelöltek támogatását jelentette.¹¹¹

A Szent Imre Szenátus 1930-as évekbeli kezdeményezései közül a harmadik, de a legeredményesebb volt az egyetemi lelkészségek felállításának indítványozása, amely szintén 1935-ben és Hudyma Emil kezdeményezésére történt. A Budapesti Tudományegyetemen már 1908-tól felújították az egyetemi hitszónoki tisztséget. 1935-ben azonban a hitszónoklat két okból is válságba került. Egyrészt meg akarták szüntetni az egyházi szónoklattan tanszékét. A másik probléma a hitszónok, Tóth Tihamér közkedveltsége volt. Az egyetemistáknak szánt istentiszteletekre és beszédekre ugyanis személye miatt óriási tömeg ment el, de kevés hallgató, mivel a diákok úgy érezték, hogy már nem speciálisan nekik szólnak ezek az alkalmak. Az érzést fokozta a rádió nyilvánosságának reklámereje, hiszen az egyetemisták az 1930-as évekre jellemző külsőséges vallásosság helyett bensőséges, intim vallásosságra, személyes kapcsolatokra vágytak. Tóth Tihamér érzekelte ezt a problémát, de az egyetemisták mellett új hallgatóságát sem akarta elveszíteni. Ebben a helyzetben érkezett meg az egyetem rektorához, a hercegprímáshoz és az

107 Uo.

108 *A magyar katolikus püspöki tanácsok története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. 2. köt. Összeáll., bev.: BEKE Margit. Aurora, München-Bp., 1992, 87. p. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII-XIII.)

109 EPL Cat. 46. 1938/1935.

110 EPL Cat. 46. 3044/1939.

111 GERGELY 1999, 110. p.

illetékes miniszterhez a szenátus memoranduma az egyetemi ifjúság lelkigondozásának reformja tárgyában. A volt hallgatók szükségesnek tartották az ifjúság lelki problémáinak megoldása szempontjából két egyetemi kápláni állás létesítését. A lelkészek csak a hallgatók lelkigondozásával foglalkoztak volna. A hittudományi kar után az egyetemi tanács tárgyalta a javaslatot, és úgy határozott, hogy nem létesít két új állást, hanem egy papot nevez ki, akinek az egyetem központi épületében biztosítanak egy helyiséget, ahol fogadhatja a hallgatókat. Az egyik diákotthonban kap szállást és diákmenzán étkezik, hogy közelebb kerüljön a diáksághoz. Várkonyi Fidélt javasolták az állásra, de a szónoklatokat továbbra is Tóth Tihamér tartotta volna. A szenátus nemcsak felvetette a gondolatot, de nyomon követte annak megvalósulását is. Hudyma Emil ezért kifejtette aggodalmait. Egyrészt alapfeltételnek tartotta, hogy az egyetemi káplán és a hitszónok személye azonos legyen, másrészt hangsúlyozta azt is, hogy a káplán ne legyen tagja semmilyen diákszervezetnek, hogy pártatlan lelkipásztor lehessen, ugyanakkor vegyen részt az ifjúság esti összejövetelein, így tartva kapcsolatot a hallgatókkal. Hudyma észrevételeit az elsőtől eltekintve figyelembe is vették. Az egyetemi tanács 1936. április 26-i ülésén hívta meg Várkonyi Fidélt az új állásra. Ezzel létrejött az egyetemi lelkészség a budapesti egyetemen.¹¹²

FELOSZLATÁS

A második világháború utáni új politikai helyzet a Szent Imre Kör és általában a katolikus egyetemi diákszervezetek számára is jelentős változásokat hozott. A baloldal, különösen a Kommunista Párt politikai és ideológiai ellenfeleinek tekintette a jobboldali és felekezeti, elsősorban a katolikus ifjúsági szervezeteket. Emiatt alig volt jelentősége annak, hogy a minden egyesületre kiterjedő kötelező felülvizsgálat milyen eredményre vezet az esetükben.

A felülvizsgálat kapcsán a Szent Imre Kör akkori egyházi elnöke, Galla Ferenc, a budapesti hittudományi kar professzora 1946 januárjában a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében kifejtette, hogy a Kör működésében sosem érvényesültek politikai szempontok, hiszen az alapszabály ezt tiltja. A tisztikar tagjait felsorolva rámutatott, hogy egyikük ellen sem folyik népbírósi eljárás, az elnökök pedig átestek az igazolási eljáráson.¹¹³ A Katolikus Diákszövetség esetében azt állapította meg a vizsgálat, hogy a vezetők ellenálltak a nyilasoknak és a náciknak, Tiefenthaler József elnök a Gestapo börtönében is raboskodott. A háború alatt csak illegálisan működhettek. Mentőcsapatot szerveztek a légicsapások áldozatainak megsegítésére. A vezetésben senki ellen nem merült fel „demokratikus szempontból” probléma, sőt Szűr Mihály a Madisz és az MKP tagja is volt egyben.¹¹⁴ A Kommunista Párt azonban veszélyes ellenfeleknek tartotta ezeket a szervezeteket, és az első adandó alkalmat kihasználta, hogy felszámolja őket. Erre egy váratlan esemény szolgáltatott ürügyet 1946 nyarán. Június 17-én Budapesten, az Oktogonon lövöldözés történt, amelynek következtében két szovjet katona meghalt. A feltételezett gyilkosnak, a kiskorú Dénes Istvánnak csak a holttestét találták meg abban

112 MÓZESSY Gergely: *Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében*. Bp., 1997, 15, 24–30. p. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 17.)

113 MOL P 1672, 7. tétel, Galla Ferenc levele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, Bp., 1946. január 31.

114 MOL XIX-B-1-h/II. 339. d. 375.827

a kiégett lakásban, ahonnan a lövéseket leadták. Bár a test jó része elszenesedett, mégis találtak egy KALOT-igazolványt a zsebében, amelynek egyébként olyan magas sorozatszámra volt, amely a KALOT nyilvántartásában nem is szerepelt.¹¹⁵ Június 18-án ülést tartott a Baloldali Blokk végrehajtó bizottsága, és a Kommunista Párt kezdeményezésére elhatározták, hogy levelet írnak a Kiszgazdapártnak, követelik a négyes bizottság összehívását a fővárosi merénylethez vezető okok kivizsgálására. Ezen kívül az ülés foglalkozott a katolikus papokkal is, akik szerintük tevékenyen részt vállaltak a népi demokrácia elleni akciókban és szervezői, felbújtói az ifjúság jobboldali megnyilvánulásainak. Határozatot fogadtak el, hogy a köztársasági elnökhöz és a Kiszgazdapárt tagjaihoz fordulnak. Június 23-án közölte baloldali sajtó a Blokk nyílt levelét a Kiszgazdapárt tagjaihoz, amelyben a jobboldali elemek eltávolítására szólítottak fel. Egyesületek feloszlításáról a levél nem szólt.¹¹⁶ Közben június 21-én eltemették az Oktogonon meggyilkolt két vöröskatonát. A temetésen részt vett Tildy Zoltán köztársasági elnök, a kormány, a parlament, a hadsereg képviselői, valamint diplomaták is. Szviridov altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ügyvezető alelnöke, a SZEB tényleges vezetője gyászbeszédében kiemelte, hogy a szovjet katonák elleni terrorcselekmények annak következményei, hogy a kormány nem lépett fel kellő eréllyel a „fasiszta és reakciós elemek” ellen. A legszigorúbb rendszabályok foganatosítását követelte. A beszéd így előrevetítette a későbbi eseményeket. Nagy Ferenc visszaemlékezése szerint július 7-én rendelte őt magához Szviridov, hogy átnyújtsa június 28-ára datált levelét. A jegyzék a június 17-i gyilkossággal kapcsolatban az összes, szovjet katonák ellen korábban elkövetett merényletet a katolikus papsággal, a KALOT-tal és a cserkészekkel hozta összefüggésbe, megállapítva, hogy az ország különböző pontjain terrorista csoportok működnek. A levél szerint a földalatti „fasiszta” szervezkedésnek a Kiszgazdapárt, annak ifjúsági szervezet és a cserkészek, valamint a felekezeti ifjúsági szervezetek adnak legális formát. A Kiszgazdapárt tagjai „fasisztabarát” propagandát folytatnak, a katolikus papság pedig szovjetellenes akciókat sugalmaz. Mindezek alapján a jegyzék arra a megállapításra jutott, hogy a magyar kormány nem tette meg a szükséges intézkedéseket a „fasiszta” szervezkedések Szovjetunió és Vörös Hadsereg elleni tevékenységének megakadályozására és ezzel megszigerte a fegyverszüneti egyezmény politikai feltételeit. Szviridov hét pontba foglalta azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormánynak „ajánlott”. Első helyen követelte a cserkészsövetség, a KALOT, a Katolikus Diáksövetség, a KIOE, a Szent Imre Kör és „a többi hasonló egyesület” mint „fasisztabarát” szervezetek betiltását, valamint azt, hogy vezetőiket, „akik bűnrészesei a terrorcselekményeknek, izolálja”. Az ötödik pont az ország összes társadalmi szervezetének igazoltatására és lajstromozására szólított fel, és ezek közül a „fasisztabarát elemeknek segítséget nyújtók” betiltására. A jegyzék követelte ezek mellett a Kiszgazdapárt ifjúsági szervezetének megtisztítását a „fasisztabarát” elemektől, bizonyos személyek bírósági felelősségre vonását, az állami gépezet „megtisztítását”, neveket is említve; valamint hogy a kormány tiltsa meg a katolikus papságnak a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg elleni propagandát. Végül az utolsó pontban azt „ajánlotta”, hogy a lakosságtól vegyenek el minden lőfegyvert, lőszert és robbanóanyagot.¹¹⁷ A jegyzék sok tekintetben egyezett a Baloldali Blokk követeléseivel. Az, hogy a

115 FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága*. Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 281. p. (a továbbiakban: FÖLDESI 2002)

116 BALOGH Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947*. Kossuth, Bp., 1975, 239. p.

117 A Szviridov-jegyzéket közli: FÖLDESI, 2002, 22. dokumentum, 444–447. p.

levél név szerint is említi a Szent Imre Kört, jelzi, hogy jelentős szervezetnek tartották. Ugyanakkor furcsa, hogy a felsorolásból az Americana kimaradt.

A SZEB alapszabálya értelmében Szviridovnak előzetesen konzultálnia kellett volna a levél tartalmáról az angolszász hatalmak képviselőivel. Az angol és az amerikai misszió vezetői többször tiltakoztak is emiatt. A tiltakozások azonban nem befolyásolták az eseményeket. A magyar kormánynak engednie kellett. A 7330/1946. M. E. rendelet minden egyesületet a belügyminiszter felügyelete alá helyezte.¹¹⁸ Rajk László belügyminiszter július 18. és 27. között feloszlatta a KALOT 631, a KALÁSZ 576 helyi csoportját, a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Egyesületének helyi szervezeteit, a keresztényszocialista szakszervezeteket, a Katolikus Leányok Országos Szövetségének csoportjait, a Magyar Cserkészszövetséget, az Americanát és egyéb szervezeteket.¹¹⁹

A Szent Imre Kört feloszlató határozat november 1-jén jelent meg a Magyar Közlönyben, együtt az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség feloszlásával.¹²⁰ Ezzel vége szakadt a Kör közel hatvan éves tevékenységének. Nem is adódott lehetőség a Szent Imre Kör és általában a katolikus egyetemi diákszervezetek számára, hogy az új politikai és társadalmi berendezkedésben szükségességüket, életrevalóságukat bizonyíthassák.

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár

K 148 Belügyminisztériumi Levéltár, Elnöki iratok

K 636 Vallás- és közoktatásügyi minisztériumi levéltár, Egyetemekre, főiskolákra, tudományos intézetekre vonatkozó iratok

P 1672 Szent Imre Kör

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Könyvtára, 26.746 Alíráások
Concha Gyözőnek. Ajánlja: A magyar keresztény ifjúság. 1901.

Prímási Levéltár, Esztergom

Nyomtatott források

A Budapesti Szent Imre Kör értesítője 1906/907-ik évről. Bp., 1907.

Glattfelder Gyula: A Szent Imre Collegium. Az 1900–1911. terjedő idő. In: Szent Imre Collegium 1900–1925. h. n., é. n., 3-15. p.

Katolikus Főiskolai Diákszövetség 1945–1946.

A katolikus Magyarország. 1. köt. Szerk.: Kiss János. Sziklay János. Bp., 1902.

Katolikus Szemle, 1890.

Keresztény Magyar Ifjúság, 1903–1908

118 FÖLDESI 2002, 290–292. p.

119 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Kossuth, Bp., 1985, 50. p.

120 *Magyar Közöny*, 1946. november 1., 7. p. A feloszlató határozat száma: 254.584/1946.IV/3.BM. sz.; A Katolikus Diákszövetséget már szeptember 10-én feloszlatta a belügyminiszter.

- A kolozsvári Szent-Imre Egyesület almanachja 1903–1904. Kolozsvár, 1904.
- A kolozsvári Szent Imre Egyesület évkönyve 1905–1906, 1906–1907, 1908–1909, 1910–1911, 1911–1912.
- Magyar diákkalauz. Összeáll.: Magyar és Idegen Diákinformációs Iroda. Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, Bp., 1940.
- A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. 2. köt. Összeáll., bev.: Beke Margit. Aurora, München-Bp., 1992 (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.)
- Magyar Közlöny, 1946.
- Az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség elnöki értekezlete 1937. április 4–5. A vidéki tagegyesületek beszámolóinak jegyzőkönyve az égető ifjúsági problémákról. Bp., 1937.
- Pacséry Károly*: A Szent-Imre-Önképző-Egylet alakulásának vázlatos története. „Hunyadi Mátyás” Nyomda-intézet, Bp., 1889.
- Pro Iuventute Catholica. 1928, 1933–39, 1941–44.
- Religio, 1900.
- A Szent Imre Kör Természettudományi Szakosztályának almanachja az 1902/03–1904/05 évekre. Szerk.: P. Komárik István S.J. elnök felügyeletével Pinkert Ede és Kerékgyártó Árpád. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1905 (A Szent Imre Kör Természettudományi Szakosztályának munkái. I. kötet. Almanach)
- A Szent Imre Önképző Egylet almanachja 1894/95, 1900/1901.
- Szent Imre Szenátus II. Bp., 1936.
- Vox Academica, 1927–1929

Felhasznált irodalom

- BONITZ Ferenc: *Gróf Zichy Nándor*. Szent István Társulat, Bp., 1912.
- BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–1992*. 4. bőv., jav. kiad. Akadémiai, Bp., 1992.
- CSAPODI Csaba: *Gróf Zichy Nándor élete és politikája (1828–1911)*. METEM, Bp., 1993.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*. Szerk.: SINKOVICS István. Bp., 1985.
- FÖLDESI Margit: *A megszállók szabadsága*. Kairosz Kiadó, Bp., 2002.
- GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 2. jav. kiad. Pannonica Kiadó, [Bp., 1999].
- GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Akadémiai, Bp., 1977.
- GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. Typovent Kiadó, Bp., 1993.
- GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. 4. köt. Bp., 1998.
- HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A hittudományi kar története 1635–1935*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.
- KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Szerk.: HANÁK Péter, LITVÁN György. Akadémiai, Bp., 1974.

- LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Akadémiai, Bp., 1979 (Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 88.)
- LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az 1918–1919. évi forradalmak időszakában*. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945*. Főszerk.: VASS Henrik. MSZMP KB Párttörténeti Intézete Felsőoktatási Pedagógiai Központ, Kossuth, Bp., 1978, 11–93. p.
- LADÁNYI Andor: *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Bp., 1969 (Felsőoktatás-történeti kiadványok 1)
- MÉSZÁROS István: *A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998*. Szent István Társulat, Bp., 1998.
- MÓZESSY Gergely: *Egyetemi lelkesedések Magyarországon a 20. század első felében*. Bp., 1997 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 17.)
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin – LADÁNYI Andor: *Nők az egyetemeken I*. Bp., 1976 (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 4)
- NYISZTOR Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk katolikus megújítása*. OMC, Bécs, 1962.
- SZABÓ Miklós: *Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”*. (Adalék a magyarországi szélsőjobboldal előtörténetéhez.) In: *Történelmi Szemle*, 13 (1970), 483–516. p.
- SZABÓ Miklós: *Új elemek az értelmiségi ifjúság mozgalmában az 1920–1930-as évek fordulóján*. In: *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945*. Főszerk.: VASS Henrik. MSZMP KB Párttörténeti Intézete Felsőoktatási Pedagógiai Központ, Kossuth, Bp., 1978, 135–164. p.
- SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. 2. köt. Ecclesia, Bp., [1988].
- TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok*. (A Galilei Kör története). Gondolat, Bp., 1960.
- UJVÁRY Gábor: *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk” társadalomban*. (A Foederatio Americana története és a két világháború közötti egyetemi és főiskolai egyesületek). Kézirat. é. n. ELTE Egyetemi Könyvtár, Bp.
- VICZIÁN János: *Lakatos Géza*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. 7. köt. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Bp., 2002, 622. p

FÜGGELÉK

A források közlésénél a jelenleg hatályos akadémiai helyesírási szabályzatot vettem alapul.¹²¹

1. dokumentum

Prohászka Ottokár: Céljaink

A Szent Imre Kör és Kollégium, a katolikus ifjú magyarság otthona, hitre, ideális célokra kívánja nevelni s irányítani az ifjúságot, – ki akarja emelni az ösztönös érzékiség szeszélyeinek s illúzióinak hálójából, – rá akarja képesíteni az igazság ismeretére, ko-

121 A XIX. végi és XX. századi források kiadásánál általam is követett elveket lásd a történeti források kiadásának módszertani kérdéseiről rendezett konferencián Sipos Péter előadásában és Somogyi Éva hozzászólásában. Közli: Fons, 2000/1., 171–184, 191. p.

moly tudományos munkára s tudatában van annak, hogy ezáltal éppoly kitűnő szolgáltató tesz a szülőknek, mint az egyháznak s a hazának.

A Szent Imre Kör ezt az irányt bizvást követi, mert tudja, hogy az ifjúságnak elsősorban erre van szüksége. Hirdeti azt tapasztalat és pszichológia, hogy tiszta, erkölcsös s ideális lelkület nélkül sem az igazat fölismerni, sem a jót szeretni, sem az igazi szépséget becsülni nem bírjuk. Másrészt pedig a komoly hit és erkölcsiség légkörét hiába keressük a modern életben, melynek ledérsége s szabadossága elámitja s az érzékiség rabláncába veri az ifjúságot; pénz- és élvezethajhászó lapályain ellapul minden energia s kialszik minden nemesebb inger; fegyelemből, erőből, szellemből pedig édeskeveset vagy semmit sem találni!

Ez ideális momentumokat a kellő gyakorlati erővel párosítva a hitből való élet szolgáltatja. Ez ad *fényt és világosságot*, ez gyújt egyszersmind *tüzet s lelkesülést* az ifjú szívekben.

Mindenekelőtt fényt! A modern embernek elsősorban erre van szüksége, miután nincs egységes s egyöntetű világnézete; lábai alatt nincs talaj s nem hisz az eszményi világ reális értékeiben. Fiatalsága eszményeit elnyeli a kétség s a szkepszis éjszakája, melyben a buzgalom s a bizalom is haldoklik. Lelkülete blazírt és lapos; az élet ösvényei be vannak temetve s magaslatai örökös ködbe vesznek s végtelen unalom veszi őt körül, valami a pokoli céltalanságból. Hósiességre, vértanúságra, harcra, küzdelemre nem érez hivatást; életnívója a „zsúr”¹²² s a kaszinó, s ha az élet konfliktusait egyáltalában feszegeti, inspirációit nem az eszmék, hanem a test és vér szolgáltatják. Ez a légkör ugyancsak nem biztosít s nem szabadít, mert az eszményi világrendből való fölszabadulás éppen az igazi szabadság szeretetét öli meg bennünk s legföllebb a „szabad” gondolatot s a „szabad” szerelmet, az ész és a szív e nemtelen rabságát szolgálja.

Fényt e modern, egyiptomi éjszakába a hit áraszt, s tudással együtt meggyőződést teremt az ifjúságban az eszményi világ reális értékéről; fölemeli a csüggedők fejét s rámutat az élet mélységeire.

De e *fényből tűz* is lesz: kigyullad belőle a lelkesülés s az életkedv tüze. A hívó lélek ugyanis, mint a költő s a művész, pozitív villamossággal van telítve. Ösztöne sürgeti világot, embert királyi lelkületének szférájába fölemelni s megtisztítani az eszmények erejével. Leereszkedik, lent is jár, de azért, hogy magával emeljen föl másokat. Költői, prófétái, szentjei mind ez úton járnak: leereszkednek s fölemelnek. Dante is lent járt realisztikus pokol mélységei közt, de nem maradt lent, nem zárta le gondolatait azzal, hogy minden az ördögé, hanem fölvezetett megint a harmóniákba, föl a Paradisóba, mert a pokolra mennyország következik.

A fiatalembert, temperamentumának tüzeit s szenvedélyeit nem szabad kioltanunk, hanem magasabb erkölcsi erők befolyása alá kell azokat helyezni s rásegíteni arra, hogy az erény s az erkölcsi világrend szolgáltassák érzületének s cselekvésének motívumait, – hogy tudjon erősen akarni, jól engedelmeskedni, híven kitartani, s ne engedje, hogy gyarlóság és bűn sötétséget borítson eszményeire.

Ifjúság kell nekünk, mely nyeglye¹²³ s lelketlen milliókban is tudja előkészíteni a jobb időket s meg a decadence¹²⁴ korszakában remélje is s tettekkkel is bizonyítsa: lesznek hát én jobb és különb! Nagy tett ez egy oly világban, hol csak kritizálnak, okulnak,

122 Lányos családoknál a délutáni órákban rendezett házi társas összejövetel uzsonnával.

123 Értsd: nyegle.

124 Dekadencia, azaz hanyatlás.

okosodnak, de nem javulnak. Hol dráma és művészet az élet hű fotográfiáin dolgozik, melyek lelkiismeretesen tájékoztatnak, hogy hogy kell csinálni, lopni, hűtlenkedni, sikasztani, szökní és szóktetni. Hol a tudomány ösztönök és hajlamok kóciából szövi a „szabad” ember kényszerzubbonyát. Ily egészségtelen, mocsaras világban beteg lesz az ember. Ily miazmás¹²⁵ tápláléktól megromlik szervezetünk, tompul s elvész érzékünk, elborul kedélyünk. Kit fognak Rosmersholm¹²⁶, Fuhrmann Henschel¹²⁷, a „takácsok” s a „kísértetek” megvigasztalni vagy fölbuzdítani s a léttel kibékíteni? Kit fognak fölvatni az élet küzdelmeire, kit fognak képesíteni kereszt viselésére vagy az örök jóhoz s széphez elvezetni? Én nem a nyomorúságok fotográfiáira, hanem az eszmények szerencsés megtestesítőire szorulok s az ifjúságot is a legmagasabb égből sugárzó fénybe s nem tolvajlámpák téveteg sugaraiba kell beleállítanunk.

Azért a mi törekvésünk megtisztelni az erkölcsi rendet, az isteni akaratot, az isteni törvényt a legigazibb hódolattal, a törvény követésével s az eszmény lelkes utánzásával. A közönséges életet is az erkölcsi rend perspektíváiba állítjuk bele s az életbe, a polgári szobákba, a műhelybe az embert vezető eszmények világosságát vezetjük be. Ez utakra vezetjük az ifjúságot is.

Eszerint a Szent Imre Kör és Kollégium oly kultúrán dolgozik, melynek központja az ember, s az embernek oly szellemi világot igyekszik megteremteni: melynek központja az Isten; dolgozik az ifjú Magyarország oly nemzedékének nevelésén, mely komolyan dolgozik s hitből s reménységéből s szeretetből meríti saját tisztességének s tevékenységének motívumait.

Megjelent: A Budapesti Szent Imre Kör értesítője 1906/907-ik évről. Bp., 1907, 7–10. p.

2. dokumentum

A Szent Imre Önképző Egylet alapszabályai

I. Az egylet címe és székhelye

1. §.

Az egylet címe: *Szent Imre* Önképző Egylet.

2. §.

Székhelye: *Budapest*.

II. Céljai és eszközei

3. §.

Cél: katolikus szellemű elméleti és gyakorlati önképzés.

125 A vízből, talajból kiáradó, betegséget, ragályt okozó párakkal, gőzökkel teli.

126 *Rosmersholm*: Henrik Ibsen 1887-ben elkészült drámája.

127 *Fuhrmann Henschel*: Gerhart Hauptmann 1898-ban elkészült színműve.

4. §.

- Eszközök: a) a katolikus valláserkölcsei igazságok tanulmányozása és
b) ezek szellemében a tudomány és irodalmi szakok művelése;
c) az egyesület által nyújtandó irodalmi termékek szorgalmas használata;
d) a katolikus vallásos szellemű élet ápolása;
e) gyűlések és társas összejövetelek.

5. §.

Az egyesület működésében minden politikai akció ki van zárva s mint ilyen magát semminemű politikai irányban sem érvényesíti.

III. Az egyesület tagjai

6. §.

Az egyesület tagjai: rendes, pártoló és tiszteletbeli tagok.

7. §.

Kiváló érdemű katolikus férfiak védnöki cím elfogadására kéretnek föl.

8. §.

Rendes tag lehet minden katolikus vallású, feddhetetlen jellemű ifjú, ki legalább is középiskolát végzett.

9. §.

Pártoló tag azon katolikus férfiú, ki az egyesületet legalább is a rendes tagsági díj erejéig támogatásban részesíti.

10. §.

A tagok fölvétele két rendes tag ajánlatára a választmány által történik.

11. §.

Tiszteletbeli taggá az egyesület csak katolikus és érdemes férfiút választhat.

12. §.

Vendégek, katolikus ifjak és férfiak, a heti ülésekre minden rendes tag által bevezethetők, más vallásúak azonban csak az elnök engedélyével.

A látogatások számát a választmány állapítja meg.

IV. A tagok jogai és kötelességei

13. §.

Minden rendes tag a közgyűlésen szavazati joggal bír; választó és választható; az egyesülettel vonatkozásban levő kívánságait – vagy esetleg panaszait az egyesület választmányának, az e célra szolgáló könyv útján bejelentheti; használhatja az egyesület könyvtárát és a rendeltetéséhez képest annak helyiségeit.

14. §.

A rendes és pártoló tagoknak jogában áll kötelességeiknek megfelelő teljesítése után az egyletből kilépni; ki-ki tartozik azonban ezen óhajtását az egyleti év letelte előtt, legálábbis hat héttel előbb a választmánynak bejelenteni.

15. §.

A rendes tagok kötelesek a fölvételkor 2 kor[ona] beíratási díjat és évenként (egyleti év) 6 kor[ona] tagdíjat s az utóbbit havi 60 filléres részletekben lefizetni. A havi részletek minden hó első felében fizetendők.

16. §.

A tiszteletbeli és pártoló tagok az egylet ügyeibe be nem folyhatnak; egyébként az egylet heti üléseiben részt vehetnek.

17. §.

Minden tag belépése, illetve fölvétele által aláveti magát az egylet alapszabályainak, a választmány intézkedéseinek és tehetségéhez képest igyekszik előmozdítani az egylet célját.

V. Az egylet szervezet és vezetése

18. §.

Az egylet szervezetének részei:

- a) a tiszttakar a választmánnyal;
- b) a közgyűlés.

1. A tiszttakar és tevékenysége

19. §.

A tiszttakar a következőkből alakul: tiszteletbeli elnök, egyleti elnök, alelnök, titkár, jegyző, pénztáros, ellenőr, könyvtáros és háznagy.

20. §.

A tiszteletbeli elnök kitűnő érdemű egyházférfi, kit a közgyűlés határozata folytán ezen tisztség elvállalására az egyleti elnök és a választmány kiküldöttei kérnek föl s kit állásában az illetékes főpásztor erősít meg.

21. §.

A tiszteletbeli elnök az egylet működésében a főfelügyeletet gyakorolja, azt abban támogatja és annak legfőbb tanácsosa. Részt vehet az egylet mindennemű tanácskozásaiban.

22. §.

Az egyleti elnök az egylet képviselője, főügyel az egylet vagyonának kezelésére és a tisztviselők tevékenységére; e célból megvizsgálhatja saját vagy három választmányi tag óhajára a pénztárt, könyvtárt és a hivatalos könyveket. Önállólag intézkedik, a

választmányak tartozó utólagos felelősség terhe mellett oly esetben, midőn választmányi intézkedés nem lehetséges. Hivatalos iratot csak az elnök aláírásával és a hivatalos pecséttel ellátva lehet kibocsátani.

23. §.

Az elnök az egyesület tisztviselőit azok akadályoztatása esetén helyettesítheti a választmány tagjai által, s azokat hanyagság esetén a közgyűlés intézkedéseig állásuktól fölfüggesztheti.

24. §.

Az elnök helyettese az alelnök, vagy ennek akadályoztatása esetén az, kit az elnök a tisztviselők közül megbíz.

25. §.

Az alelnök az elnököt szükség esetében mindenben helyettesíti.

A titkár végzi az egyesület összes levelezéseit, készíti el a fogalmazványokat, a záró közgyűlésre az egyesület évi jelentését és tartja nyilván a tagok névsorát.

A jegyző vezeti és szerkeszti az összes jegyzőkönyveket, melyek úgy a közgyűléseken, mint a választmányi üléseken felveendőek. A heti ülések (társas összejövetelek) jegyzőkönyveit esetről esetre a rendes tagok sorrend szerint készítik.

A pénztáros szedi be a tagdíjakat és kezeli az egyesület vagyionát.

Az ellenőr a pénztárost ellenőrzi működésében.

A könyvtáros rendben tartja a könyvtárat és adja ki a tagoknak a kívánt könyveket és folyóiratokat.

A háznagy fölügyel az egyesület helyiségeiben megkívántató rend- és tisztaságra s e végből ő szerzi be – a választmány elhatározása után – mindazt, ami annak fönntartása érdekében szükséges. Kezelője az egyesület összes ingóságainak.

26. §.

Az egyesületi tisztviselők minden rendes választmányi ülésen írásbeli jelentésben számot tartoznak adni lefolyt működésükről s az egyesületi elnök, pénztáros, titkár és könyvtáros hivatalos óráat kötelesek adni.

A tisztviselők a reájok bizottakért személyesen felelősek a választmánynak és a közgyűlésnek; állásukat a legközelebbi alakuló közgyűlésig megtarthatják s mindenkor újból megválaszthatók.

2. A választmány

27. §.

A választmány részei:

- a) az október hó közepéig megtartandó alakuló közgyűlésen megválasztott tisztikar;
- b) az ugyancsak akkor megválasztott választmányi tagok.

28. §.

A tisztviselők és a választmányi tagok abszolút szótöbbséggel választandók s amennyiben azt az első szavazás alkalmával egyik sem érné el, úgy a legtöbb szavazatot nyertes között szűkebb választás tartandó.

29. §.

A szavazás szavazólapokkal történik.

30. §.

A választmányi tagok a rendes tagok számához viszonyítva oyl számban választandók, hogy minden 35 rendes tagra egy választmányi tag essék.

31. §.

Minden tíz választmányi tag után egy-egy póttag választandó, kik szavazatuk számához képest az év közben megüresedő választmányi tagsági helyekre behívandók.

3. A választmányi ülések

32. §.

A választmányi ülések az elnök meghívására annyszor tartatnak, ahányszor azt az ügyek helyes vezetése kívánja; mindenesetre azonban minden két hónapban egyszer. Három választmányi tag kívánatára rendkívüli választmányi ülés tartandó.

4. A választmányi ülések illetékessége

33. §.

A választmányi ülések illetékességéhez tartozik:

- a) a tisztviselők jelentéseinek átvétele;
- b) az egyesület tagjainak fölvétele;
- c) szegényebb sorsú tagoknak a tagdíj elengedése;
- d) a tagok céljainak (4. §.) megfelelő eszközök választása;
- e) a védnők és tiszteletbeli elnök ajánlása a közgyűlésnek, valamint a tiszteletbeli tagok kijelölése;
- f) a tagok kívánságainak és panaszainak meghallgatása és elintézése;
- g) az egyesület jó hírnevét, alapszabályait vagy a választmány jogos intézkedéseit sértő tag megintése, jogainak fölfüggesztése vagy végre 2/3 szótöbbséggel az egyesület kebeléből a közgyűlés által történendő kizárásának indítványozása;
- h) az egyesület vagyonának kezelése és hasznosítása;
- i) az egyesület mindennemű peres és peren kívüli képviseltetése;
- j) ügykezelői, pénztári, könyvtárkezelési és -használati, valamint egyéb szükséges szabályzatok készítése;
- k) a tisztviselők hivatalos óráinak megállapítása.

34. §.

A választmányi ülések határozatai ellenében a közgyűléshez van föllebbezés.

35. §.

A választmányi ülésekről pontos jegyzőkönyv vezetendő.

5. A közgyűlés

36. §.

A közgyűlés csak akkor határozhat érvényesen, ha azon a rendes tagoknak legalábbis egynegyed része jelen van. Ezen körülmény már egy tag kívánságára is megvizsgálandó. Ha azonban a tagok kellő számban meg nem jelentek, úgy a legközelebb egybehívott közgyűlés a tagok számára való tekintet nélkül határozatképes.

37. §.

Rendes közgyűlés évenként kettő tartandó: az alakuló és záró közgyűlés. Előbbi minden egyleti év (szeptembertől júliusig) kezdetén, legkésőbb október hó közepéig, utóbbi pedig május hó végén, legkésőbb június hó közepéig tartandó.

38. §.

Rendkívüli közgyűlést szükség esetén az elnök a maga vagy a választmány elhatározása folytán hív egybe. A rendes tagok egynegyed részének kívánatára, ha azt kellően indokolt kérvényben terjesztik be a választmánynak, rendkívüli közgyűlés szintén egybehívandó.

39. §.

A közgyűlés megtartása előtt egy héttel előbb hívandó egybe és a meghívásban a napirend okvetlenül kiteendő; evégből annak tárgyai a meghívás közzététele előtt a választmány által meghatározandók

40. §.

Az egylet közgyűléseit a tiszteletbeli elnök vagy az egyleti elnök vezeti.

41. §.

A közgyűlés szótöbbséggel határoz. A szavazás rendszeren nyílt, személyeket illető kérdésekben azonban titkos. Nyílt szavazáskor szavazatok egyenlősége esetén az elnök, titkos szavazás alkalmával pedig a sors dönt.

6. A közgyűlés illetékessége

42. §.

A közgyűlés illetékességéhez tartozik:

- a) a tisztikar és a választmányi tagok megválasztása;
- b) a választmány eljárásának föllebbezésileg való megbírálása;
- c) a napirenden fölmerülő ügyekben való határozathozatal;
- d) a választmány jelentéseinek átvétele;
- e) a védnökök és tiszteletbeli elnök kijelölése és a tiszteletbeli tagok megválasztása;
- f) a számvizsgáló bizottság megválasztása és illetve kiküldése;
- g) az alapszabályok módosítása, ha azt az egylet rendes tagjainak 2/3-da eleve elhatározza.

7. Heti ülések (társas összejövetelek)

43. §.

A heti ülések (társas összejövetelek) a választmány által határozatnak meg és az elnökök által hívatnak össze. Az ily összejövetelen tartatnak az egylet céljával (3. §.) megegyező előadások, vitatkozások, szónoklatok, szavalatok, továbbá tanulmányok, értekezések vagy ismertetések fölolvása, amelyek úgy a rendes tagok, mint a választmány tudomása mellett, vendégek által is tarthatók.

8. Számvizsgáló bizottság

44. §.

A számvizsgáló bizottság három tagból áll, kiket a közgyűlés a maga kebeléből választ. Hatásköre kiterjed az összes pénz- és vagyonkezelésre s működésének befejezésével a zárközgyűlésen számot adni tartozik. Választatik az alakuló közgyűlésen és hatálya kiterjed az záró közgyűlés megadandó fölmentvényig.

9. Szünet alatt

45. §.

A záró közgyűléstől a legközelebbi alakuló közgyűlésig terjedő szünet alatt az egylet rendes ügyeit a tisztikar és a választmánynak Budapesten tartózkodó tagjai vezetik és intézik.

10. Az egylet föloszlása

46. §.

Az egylet föloszlása csak rendkívüli közgyűlésen és csak az összes egyleti rendes tagok kétharmad szótöbbségével határozható el.

47. §.

Az egylet föloszlása esetén vagyona a Szent István Társulat kezelése alatt tőkésítettik és az újból megalakítandó Szent Imre Önképző Egylet céljaira fordítatik.

11. Kormányfelügyelet

48. §.

Az esetben, ha az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást, illetőleg hatáskört az egylet meg nem tartaná, a magyar királyi kormány által, amennyiben működésének folytatásában az állam vagy egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, ezen egyletet, haladéktalan felfüggesztéssel elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg föl is oszlathatja, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására, különbeni föloszlatás terhe alatt kötelezheti.

Minden határozat, mely az alapszabályok módosítását vagy az egylet föloszlatását célozza, foganatosítás előtt a m[agyar] kir[ályi] belügyminisztérium elé terjesztendő.

Széchenyi Lajos gr. sk.
(somo gyvári)
ideiglenes elnök

Dr. báró Barkóczy Sándor sk.
ideig[enes] titkár

Megjelent: A Szent Imre Önképző-Egylet almanachja. 1900/901. Bp., 1901, 282–296. p.

3. dokumentum

Szóllósy Oszkár: Útközben

Az egyetemről ha jövök
Az Imre körbe térek.
Zaj, lárma kísér utamon,
Zsibongó, zűrös élet.

Száz bús alak, fanyar, rideg,
Tolong a sokaságba', –
(Oly sápadt – mintha mind a hány
Az egyetemre járna.)

Bágyadt szemükbe írva áll
Egy komor, szürke tézis:
Hogy fantom minden ideál,
S ó gyakran – a kenyér is.

Hogy küzdünk unos-untalan
Új cél után vadászva,
Míg fáradt lelkünk belevész
Az örök éjszakába...

Megszólít egy: Hová sietsz?
S honnan, – te bolygó lélek?
- Az egyetemről jövök épp,
S az Imre körbe térek!

Ajkán mosoly, *gúny* lebben el
S eltörtet az aszfalton...
Megállok... egy ijesztő rém
Szárnycsattogását hallom!...

De nem, – egy pillanat csupán –
S a rém a ködbe vész el, –
Elúzi őrt álló szívem
Föllobbanó tüzével.

Nem ülhet undok orgiát
A *kétség réme* rajtam, –
Hiszek, remélek, szeretek,
Szüntelen, öntudatlan.

Nem tántorít meg gúnyos ész,
Fagyasztó bölcsességed...
Az egyetemről ha jövök
Az Imre körbe térek!

Megjelent: A Szent Imre Önképző Egylet almanachja. 1894/95. évről. Bp., 1895, 35–36. p.

ARCHONTOLÓGIA

A Szent Imre Kör tisztségviselői

Egyházi elnökök

1889–1890	Steiner Fülöp
1890–1899	Kisfaludy Á. Béla
1899–1911	Glattfelder Gyula
1912–?	Köhler Ferenc
1918*–1924*	Wolkenberg Alajos ¹²⁸
1927–1935	Tóth Tihamér
1936	Hóka Imre
1937–1946	Galla Ferenc

Díszelnök

1911–1943	Glattfelder Gyula
-----------	-------------------

Tiszteletbeli világi elnök

1912–1946	Haász Aladár
-----------	--------------

*Tanárelnök*¹²⁹

1927	Wolkenberg Alajos
1935-ig	Fináczy Ernő
1935–1936	Dékány Andor

Ifjúsági elnök

1888	gr. Nádasdy Tamás (ideiglenes elnök)
1888–1889	gr. somogyvári Széchényi Lajos († 1889)
1889–1896	gr. Zichy János
1896–1897	Clauser Mihály
1897–1898	Wanie Rezső
1898–1899	Szöllőssy Ferenc
1898–1899	Helvey Lajos
1900	Sindelár (Szőke) József
1900–1901	Vörös Béla
1901–1902	Miklós Alajos
1902–1905	ifj. gr. Majláth György
1905–1906	Kapuy Miksa
1906–1907	Németh Sándor
1911–1912	Haász Aladár (tiszteletbeli elnök)
	Miklós Ferenc
1912–1913	Schöffner Aladár

¹²⁸ A csillaggal jelölt években már és még biztosan betöltötte a tisztséget.

¹²⁹ A tisztség csak rövid ideig létezett, utána azonos az egyházi elnökkel.

1918	br. Gerliczy István Herkély Tibor (ügyvezető elnök) Hermann János
1923	Seldrich János Gáspár István
1926	Hermann János
1927	Bakács György
1927–1928	Ferenczy Károly
1928–1929	Rottenbiller Alajos
1930	Kertész István
1931	Dániel Áron
1932	Katona Péter
1932–1933	Dániel Áron
1933–1934	Degré Alajos
1937	Dénes Andor
1938	Mező József
1939	Olexik Ferenc
1942	Krekó Béla
1943	Pataky Lajos
1943–1946	Treit Sándor

Kolozsvári Szent Imre Egyesület

Tiszteletbeli elnök

1903–1912	Pál István
1912-től	Erdélyi László

Elnök

1902	Benke Antal Ovenden Sándor
1903	Gyárfás Elemér
1904	Szentpéteri Gyula (szünidei elnök)
1905–1906	gr. Logothetti Oresztesz
1905	Pollák Vilmos (szünidei elnök) P. Jánossy Béla Adelmann Géza
1906	György Dénes (ügyvezető alelnök)
1908–1911	P. Jánossy Béla
1911–1912	Válya Gyula

BALÁZS CSÍKY

THE CIRCLE SAINT EMERIC
1888–1946

The Author, who died 2016, in his early paper unpublished in its full extension until now, deals with the Circle founded 1888 by Count Nándor Zichy for Catholic students in Budapest, which existed until 1946 as it was suppressed by the authorities. It is not identical with the “Foederatio Americana” which was founded in 1921. There were organized monthly sessions with lectures on ecclesiastical topics held by university professors and has given an existential aid for the members to maintain their lives in the Capital. This was fundamental for them, because student poverty was prevailing in that time. 1990 it was founded a College for the students. Two other Circles in university towns as Kassa (Kosice) and Kolozsvár (Cluj-Napoca) in 1903 were founded. The Circle took part in the political life of Hungary the same, especially during the revolutions in 1918 and 1919. They organized special events in several towns in Hungary, so in 1921 in Esztergom, 1924 in Veszprém, 1926 in Pécs, in 1928 in Szeged. In the “Action Pro Iuventute” were involved several hundred persons and a lot of poor students received financial aid. The “Senate Saint Emeric” gathered former members of the Circle who were active in caritative and political field the same. In the Annex there are to be found some principal documents of the Circle, so the programmatical paper of Ottokár Prohászka: “Our intents” and the status. In the annex we found the archontology of the Circle. The Circle Saint Imre has contributed to the Catholic renewal in Hungary. It is a pity, that the activities of this Circle suppressed in 1946.

DUDÁS RÓBERT GYULA

MAGYAR KATOLIKUS PAPOK ÉSZAK-AMERIKÁBAN*

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányunk célja, hogy megvizsgálja azt a nagyjából kétszáz éves folyamatot, amely a Magyarországról kiindult magyar nyelvű, az Amerikai Egyesült Államok vagy Kanada területén élő diaszpóra római és görög katolikus egyházi pasztorációjához kötődik. Ez által tisztelegni szeretnénk az előtt a majdnem ezer katolikus pap előtt, akik vállalták, hogy követik azt a sok százezer katolikus hívőt, akik új otthonuknak Észak-Amerikát választották.

Fontos ez a téma azért is, mivel az amerikai magyar katolikus pasztoráció jelen formájában a végnapjait éli. A legtöbb magyar templom megszűnt, vagy más nemzetiségek foglalták el. Már csak néhány „magányos farkas”, összesen 15 aktív pap szolgálja a magyar közösséget. Támogatást, utánpótlást az anyaországból nem, vagy csak alig kapnak. Magyarországról az elmúlt 20 évben csak harminckettő új pap érkezett, miközben 143 atya hagyta abba a szolgálatot, mivel nyugdíjba ment, hazaköltözött vagy meghalt. Különösen nehéz a helyzet, mivel egy 2015-ben, az amerikai magyarok között végzett felmérés szerint, a válaszadók 16–20 százaléka igényelné a magyar nyelvű templomi szolgálatot,¹ ami nagyjából megegyezik egy magyarországi egyházmegye területén élő személyek átlagával², ellenben az ellátandó terület több, mint kétezerszer nagyobb, mint egy átlagos magyar egyházmegye.

Írásunkban kifejezetten a magyar papi emigrációt vizsgáljuk, ezért itt az elején fontosnak érezzük, hogy néhány fogalmat tisztázzunk.

I.1. A kutatás alá vont személyek

A írásunkban azon római és görög katolikus személyeket vizsgáltuk, akiket a római vagy a görög katolikus egyház szertartása szerint püspökké, pappá, vagy diakónussá szenteltek, és hosszabb-rövidebb papi szolgálatot (pasztorációs tevékenységet) töltek be az USA vagy Kanada területén. Fontos kitétel volt, hogy ezeknek a személyeknek a

* A tanulmány megírásában Dr. Udvarvölgyi Zsolt történész, szociológus volt segítségünkre.

1 *Amerikai magyar vagy magyar amerikai? Prehryfarkas blog*, 2019. január 31., <http://prehryfarkas.hu/2015/09/19/amerikai-magyar-vagy-magyar-amerikai-az-ujkori-amerikai-honfoglalo-magyarok-mindennapi-elete-es-gondolatai/>

2 Dr. Sánta János, éneklőkanonok, Vác szóbeli közlése alapján.

történelmi Magyarország³ területén kellett születniük, illetve ha nem ott születtek, akkor a pasztorális tevékenységük során magyarul (is) kellett szolgálniuk. Ez alapján a írásunkban magyar, Amerikában született magyar származású, illetve magyarul beszélő lelképászorokat vizsgáltunk. Korábbi kutatásaink⁴ szerint 999 ilyen lelképászor élt az 1800-as évek közepétől napjainkig.

I.2. A kutatás területi és időbeli kiterjedése

A kutatás területi kiterjedése az Amerikai Egyesült Államok (USA) és Kanada területére. A 19–20. század fordulójának meghatározó eseménye volt az akkori Osztrák–Magyar Monarchia, később az I. világháború után Magyar Királyság területéről zajlott nagy mértékű kivándorlás az USA, illetve Kanada felé. Ez később a II. világháború után, majd az 1956-os magyar forradalom következtében is folytatódott. A kivándorolt személyek számával kapcsolatosan vannak ellenmondások, az amerikai népszámlálások szerint nagyjából 5 millió olyan személy él ma az USA-ban, valamint Kanadában, akinek valamelyik őse magyar volt. Ezen személyek nagyjából 10%-a a mai napig magyarnak tartja magát, s a nyelvet is beszéli valamilyen szinten.

Bár a tanulmány címe Észak-Amerikára hivatkozik, de gyakorlatilag Mexikóban nem volt magyar katolikus pasztoráció, így, mint nem releváns, figyelmen kívül hagytuk. A másik szűkítő tényező, időbeli. Bár magyar papok már az 1800-as évek elején megjelentek az USA-ban, de nem fejtettek ki a magyarok között állandó tevékenységet. Ezért a kutatás anyagának feldolgozásakor a szervezett magyar pasztoráció 1892. évi kezdetétől vizsgáltuk a történelmi helyzetet és eseményeket, illetve az ehhez kapcsolódó személyeket.

II. AZ AMERIKAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ KÉRDÉSEI

II.1. Az emigráció, mint jelenség

Az emigráció – az magyar nyelvű Idegen szavak szótára szerint: „*Az állam területének (...) önként vagy kényszerűségből történő tartós, tömeges elhagyása*”⁵ – tehát egy olyan tevékenység, amikor egy országot lakosa elhagy azzal a céllal, hogy egy idegen országban vagy területen telepedjen le, ott egzisztenciát alakítson ki. A másik ország vagy terület szempontjából ez a tevékenység az immigráció.⁶

3 Írásunkban Magyarországon születettnek tekintjük mindazokat, akik olyan területen születtek, amely az 1921-ben életbe lépett trianoni békeszerződés előtti Magyarországhoz (a történelemkutatásban történelmi Magyarország) tartozott. A trianoni békeszerződés utáni állampolgárság kérdésére terjedelmi okok miatt nem térünk ki.

4 A kutatásban fellelt papok életrajza megjelent: DUDÁS Róbert Gyula: *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában*, METEM, 2020. (továbbiakban: DUDÁS)

5 Gyakrabban használt idegen szavak és kifejezések, Tények könyve, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1988-2/nyelvek-1DFF/gyakrabban-hasznalt-idegen-szavak-es-kifejezesek-1F15/> (Letöltés dátuma: 2020. február 22.)

6 Idegen szavak gyűjteménye, immigráció in: <https://idegen-szavak.hu/immigr%C3%A1ci%C3%B3> (2018. szeptember 1.)

A Magyarországról Amerikába irányuló migráció – a húzó-taszító okokat is vizsgálva – három időszakra osztható fel:

- A kezdetektől – az 1940-es évek közepéig: kezdetben politikai, majd kizárólag gazdasági migráció.
- A II. világháború végétől – az 1980-as évekig: elsődlegesen politikai, kisebb, majd egyre növekvő mértékben gazdasági migráció.
- Az 1980-as évektől – napjainkig: kizárólag gazdasági migráció.

Az első időszakban – nem számítva a Rákóczi-, illetve az 1848–49-es szabadságharc politikai menekültjeit – az óhazától való taszító tényező elsődleges oka az éhínség, a szegénység és a munkavállalási lehetőségek hiánya volt. Szintén ide sorolható a trianoni döntés után esetlegesen repatriált személyek kilátástalan helyzete, mivel képzettségüknek megfelelő munkalehetőséget nem találtak, így egzisztenciát nem tudtak kialakítani. Az USA felé húzó tényezőnek minősült a jobbnak gondolt munkalehetőség, életminőség. Ez sok esetben nem bizonyult valóságnak. Jól bizonyítja ezt a Passaic, NJ-ben található Szent István templom halotti anyakönyve, amely szerint az 1903-ban elhunyt 36 halottból 28 tíz éven aluli volt. Szintén érdekes kérdés, hogy mennyire tervezték az USA-ban munkát vállalók a hazatelepülést. A trianoni döntés előtt többségben voltak a „pénzt keresek és hazatelepülök” elvet gyakorlók, míg Trianon után a kitelepülők általában hosszú távra, sőt, véglegesen terveztek, ezért a saját életkörülményeik javításán is gondolkodni kezdtek. Ez látható a gyermekhalandóság számának lassú, de biztos csökkenésén, amely 1943-tól teljesen megszűnt. Egyúttal megfigyelhető, hogy a magyar katolikus közösséghez való tartozás fontosabbá vált, hiszen ekkor – s az életszínvonal javulásával – az ehhez kapcsolódó anyagi terheket is egyre többen kezdték el felvállalni. Míg a századfordulón a magyarok 33 százaléka, addig a 1910-es években 40–50 százaléka volt rendszeresen valamelyik magyar templom látogatója, s anyagi támogatója.⁷ A németországi változásokkal egy időben számos neves tudós, értelmiségi is megjelent az emigránsok között, amely nem egyszer polarizációhoz vezetett.⁸

A második időszakban, a II. világháború után, két fő időszakot tudunk megkülönböztetni:

- Közvetlenül a háború után (figyelembe véve az 1945-ös és 1947-es kivándorlási hullám jelentős eltéréseit)
- Az 1956-os események után

Ebben az időszakban taszító tényezőként dominánsan megjelenik a politikai üldözés, kisebb mértékben a munkalehetőség hiánya, illetve egyházi személyek részéről a vallási intolerancia. Húzó tényező, hogy számos kitelepülőnek volt már az USA-ban élő rokona, emellett a politikai stabilitás, a relatív több szabadság is vonzotta a kiköltözőket. Mégis megkülönböztetünk ebben az időszakban két csoportot: azokat, akik a világháború után közvetlenül költöztek ki, s azokat, akik az 56-os események után. A megkülönböztetés oka, a kírkerzők összetétele. A II. világháború után elsődlegesen a korábbi hazai elit került ki, míg az 56-os események után a már a kommunizmust megismerő, abba bizo-

7 PUSKÁS Julianna: *Kivándorló Magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. (PUSKÁS) 151p.

8 vö. FERMI, Laura: *Illustrious Immigrants*, <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/emigracio/fermi3.html> (2018. február 18.)

nyos szinten belenyugodott, „beleszokott” személyek emigráltak az USA-ba, s ez számos konfliktust jelentett a ’45 előttiak, a ’45 utániak, valamint az 56-osok között.⁹ Még ezeken a csoportokon belül is lehet különbségeket tenni, mivel az 1945-ös, és az 1947-es kivándorló csoportok összetétele jelentős különbségeket mutat. összetételük, illetve a magyarországi helyzethez való hozzáállásuk tekintetében.

A harmadik időszakként az 1980-as évek végétől kitelepülő személyeket vizsgáltuk, ahol szintén jelentős szerepet kapott a taszító hatások között a gazdasági változások miatti elszegényedés, s húzó hatású volt, hogy aránylag könnyebben lehetett kijutni az USA-ba. Viszont ennek a csoportnak jelentős része nem legálisan tartózkodott (tartózkodik) az országban. Több statisztika szerint a magyarok vezetik az illegális túltartózkodás statisztikáját.¹⁰ Megállapítható viszont, hogy ez a csoport – ha lehet így nevezni őket, mivel a túltartózkodás tényén kívül nincs más összekapcsoló tényező – többnyire nem, vagy csak különleges alkalom esetén veszi igénybe valamelyik egyház szolgáltatását.¹¹

II.2. A vallási, papi emigráció alapjai

Az emigráció jelenségén belül egy külön pont a kulturális, azon belül is a vallási migráció kérdése. A kulturális migrációt vizsgálva kijelenthetjük, hogy „*a kulturális migráció nem más, mint hogy az egyes földrészekre, országokra vagy országrészekre jellemző szokások, az ember és az információ áramlása révén távoli területekre is eljutnak, integrálódnak.*”¹²

T. S. Eliot szerint a kultúra és a vallás között eltéphetetlen kötelék áll fenn: „*minden egyes kultúra a vallással együtt jelent meg és bontakozott ki.*”¹³ Vallási emigráción, valamint az ezen belül felismerhető lelkipásztori migráció alatt, jelen tanulmányunkban azt értjük, amikor egy-egy adott terület egyházi vezetése megtapasztalja, hogy híveinek egy része új lakóhelyet választott magának, s oda, az emberek lelkipásztori ellátása céljából, vallási szolgáltatást nyújtó személyt enged, vagy küld. A kiérkezett pap, társadalmi helyzeténél fogva a közösség vezetője lesz, ezáltal mind a vallás, mint pedig a közösség kulturális irányítójává válik. Az, hogy egy-egy terület immigrált közössége mennyire tud beilleszkedni, s eközben mennyire tudja megtartani saját identitását, jelentős mértékben függ az adott (esetünkben) pap személyiségétől, hozzáállásától.

9 MIKLÓSHÁZY Attila SJ: *A tengerentúli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában.* Budapest, Szent István Társulat, 2008:186 p.

10 *Magyarok vezetik az USA toplistáját az illegálisan maradó külföldiekről*, HVG, http://hvg.hu/itthon/20160204_Magyarok_vezetik_az_USA_szegyenlistajat_a_kint_marado_kulfoldiekrol (2018. február 18.)

11 Vas László passaici plébános közlése

12 HAUTZINGER Zoltán – HEGEDŰS Judit – KLENNER Zoltán: *A migráció elmélete.* Budapest, 2014, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, 16 p.

13 ELIOT, T. S.: *A kultúra meghatározása.* Ford. LUKÁCSI Huba, Szent István Társulat, Bp., 2003, 17 p.

III. A MAGYAR NYELVŰ PASZTORÁCIÓ SZAKASZAI

Az Egyesült Államokba történő magyar bevándorlás szakaszaival kapcsolatban számos felosztás született már.¹⁴ Közlésünkben abból a szempontból vizsgáljuk ezeket a szakaszokat, hogy mennyire volt lehetősége a híveknek a katolikus egyház szolgáltatásait anyanyelvükön igénybe venni. A szakaszok között átmeneti időszakok vannak, így az évszámok nem jelentenek szilárd határokat.

Ezek a szakaszok (elnevezésük és időszakuk) az alábbiak:

1. Missziók kora (1700-as évektől 1892-ig)
2. A rövid távú berendezkedés kora (1892-től 1914-ig)
3. Aranykor (1914–1945)
4. A kezdet vége (1945–1956 között)
5. A vég kezdete (1956–1989 között)
6. Modern kor (1989-től napjainkig)

III.1. Missziók kora (1700-as évektől 1892-ig)

Az Amerikába, és ezen belül az USA-ba irányuló emigráció kezdeteit a Rákóczi-féle szabadságharc (1703–1711) leveréséhez köthetjük. Ekkor a szabadságharcban fontosabb szerepet betöltő személyek közül néhányan az USA-ba kerültek, ahol többen részt vettek az ország létrehozásában, sőt, tapasztalataikat átadva a Függetlenségi Háború hőseivé váltak. Ilyen személy volt Fabriczi Kovács Mihály, az amerikai lovasság alapítója.¹⁵ Az első, a végleges letelepedés szándékával érkező személy Haraszthy Ágoston (Pest, 1812. augusztus 30. – Corinto (Nicaragua), 1869. július 6.) földbirtokos, a kaliforniai szőlőtermesztés és borászat megalapítója.¹⁶

A magyar emigráció első nagyobb hulláma az 1848–49-es forradalom leverése után érkezett, majd az 1860-as évek után gyorsult fel. 1860-ban 484 magyar útlevelel rendelkező személy lépett be az USA-ba, de néhány év múlva már Sáros és Zemplén vármegyék közigazgatási bizottságai gyakorlatilag csoportos kivándorlásról tájékoztatták a hivatalos szerveket. Magyarország vármegyéiből a különféle kikötői regisztrációk szerint a századfordulóig nagyságrendileg félmillió személy vándorolt ki az Egyesült Államokba.¹⁷

Ebben az időszakban – noha élt már kinn magyar pap – szervezett lelkipásztori ellátásról nem beszélhetünk. Mindössze egy-egy alkalmi, missziós, vagy magánjellegű lelkipásztori látogatásról van adat.

Az első magyar pap, aki tudomásunk szerint, az Egyesült Államok mai területére érkezett, Koncság Ferdinánd jezsuita volt.¹⁸ Az első amerikai szolgálatot is betöltött első lelkipásztor a jezsuita Free Antal¹⁹ volt, aki Alabamában és New Orleans, LA-ban töltött be szolgálatot, igaz nem a magyar közösségben. Ő az első, magyar származású, már

14 A témával számos tanulmányában foglalkozott Puskás Julianna, valamint Máté Anita.

15 *Magyar Életrajzi Lexikon* (MEL): Kovács Mihály, főszerk. KENYERES Ágnes, in: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (2020. február 22.)

16 MEL: Haraszthy Ágoston

17 PUSKÁS, 62 p.

18 Jezsuita névtár: Koncság Ferdinánd, <http://jezsuita.hu/nevtar/koncsag-ferdinand/> (2018. február 18.)

19 DUDÁS, 113 p.

az USA-ban szentelt pap. Az első Amerikában szolgáló egyházmegyes pap, az esztergomi egyházmegyes Berényi Antal²⁰ (? , 1795. szeptember 24. – Nagyszombat, 1859. október 1.) volt, aki New York, NY környékén misszionárius volt 1825–1852 között. Ő Kopácsy József²¹ esztergomi érsek megbízásából érkezett az USA-ba. Az első magyar, akit az USA-ban plébánosnak neveztek ki Burg József²² (Trencsén, 1806. szeptember 7. – Postville, PA, 1849. január 16.) esztergomi egyházmegyes pap²³ volt, ő Postville, PA plébánosa lett 1841 körül. A Győri Egyházmegyei Levéltár tájékoztatása szerint 1861–1864 között Amerikában tartózkodott Tuboly József²⁴ (? , 1825. május 11. – Tamási, 1891. március 31.) valamint 1874–1875 között Bartoss Arnold Antal²⁵ (Nagyszombat, 1844. november 12. – Budapest, 1910. szeptember 16.),²⁶ mint misszionárius, de az ő tevékenységükről nincs adat.

Ebben az időszakban a magyarság legfontosabb közösségi szervezetei az un. beteg-ápoló szervezetek voltak, ezek a gyakorlatban biztosítóként működtek. Bizonyos összeg befizetése után, a nehéz helyzetbe került személy ápolásra, temetésre, vagy pedig hazautazásra segílyt kaphatott. Az első 1887-ben Bridgeport, CO-ban alakult meg.²⁷ Ezek a szervezetek később – részben – egyházi jelleget kaptak, vezetésük átkerült az egyházi vezetés kezébe.²⁸ A magyar bevándorlók kezdetben más magyarországi (pontosabban az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származó) nemzetiségekkel együtt alapítottak templomokat, s ezek élére a helyi egyházmegyei vezetés közös lelkeszt jelölt ki, amely számos konfliktust (nem egyszer verekedésig fajuló vitát) váltott ki. Jelentős konfliktusok voltak a szlovák és magyar nemzetiségűek között, több esetben előfordult, hogy közösen kezdtek templomot építeni, majd – általában a magyar nemzetiségűek – kiváltak, s saját templom építésébe kezdtek.²⁹ A közös együttműködésre volt pozitív példa is, Fairport Harbor, OH, ahol a magyar, ír, német és szlovák nemzetiségnek volt közös temploma, vagy Philadelphia, PA, illetve Los Angeles, CA, ahol a magyarok és németek használtak közösen templomot.³⁰ Az időszak végére 17 aktívan szolgáló római és görög katolikus magyar pap tartózkodott az USA-ban.

III.2. A rövid távú berendezkedés kora (1892-től 1914-ig)

A magyarországi egyházmegyek vezetése az 1800-as évek végén döbbsent rá a kivándorlás hatalmas mértékére. Mivel az emigráció az első időben főleg a görög katolikus területeket érintette, ezért a szervezett görög katolikus pasztoráció indult meg korábban.

20 DUDÁS, 45 p.

21 Kopácsy József (Veszprém, 1775. május 30. – Esztergom, 1847. szeptember 18.) székesfehérvári, veszprémi, majd esztergomi püspök, hercegprímás.

22 DUDÁS, 57 p.

23 *Nemzeti Ujság*, 1842. január-június (37. évfolyam, 2-52. szám)1842-02-09 / 12. szám, pp.1.

24 DUDÁS, 387.p.

25 DUDÁS, 39 p.

26 BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*. Budapest, Szent István Társulat, 2008, 49 p.

27 PUSKÁS, 508 p.

28 vö.: *Emlékkönyv A Passaicai I. Magyar Szent István Király Római és Görög Katolikus Betegs. és Temet. Egylet Tíz éves jubileumának alkalmából* – Passaic, 1915.

29 vö.: DUDÁS, 1 p.

30 MÁTÉ Anita: *Az amerikai magyar katolikusok és az Óhaza*. Budapest, METEM, 2011. (MÁTÉ), 21p.

Az első, hivatalosan a magyar pasztorációra kiküldött görög katolikus pap,³¹ a kalandos életet élt Dzubay Sándor³² (Beregsárrét, 1857. február 12. – Trenton, NJ, 1933. április 2.) volt, aki 1888-ban érkezett Amerikába. Az első, püspöki engedéllyel és felhatalmazással kiérkező római katolikus magyar pap, Böhm Károly³³ (Selmezbánya, 1853. június 13. – Cleveland, OH, 1932. április 9.), aki 1892. december 1-jén³⁴ érkezett az USA-ba, ezzel hivatalosan is létrejött a szervezett magyar katolikus pasztoráció.

Az első papok, mondhatni pionírok, nagyon különleges helyzetbe kerültek kiérkezésükkor. Elsődlegesen meg kellett érteniük, hogy ellentétben a magyar gyakorlattal az Egyesült Államokban az állam és az egyház teljesen szétválasztva működik, így államilag biztosított anyagi biztonságra nem számíthatnak.³⁵ Ehhez még hozzájött a teljesen más felfogás, és hozzáállás a papi renhez, hiszen itt a papot nem „úrnak”, hanem szolgáltatónak tartották, akit a hívek tartanak el, ezért elvárják, hogy a hívek igényeit szolgálják ki.³⁶

Nehézséget jelentett, hogy a hivatalos egyházi vezetés, mind az anyaországban, mind pedig az USA-ban negatív módon állt a migráció kérdéséhez. Különösen az ír vezetésű egyházmegyékben³⁷ az a vélemény volt a legerősebb, hogy a kiérkezők ne akarjanak nemzetiségi egyházközségeket létrehozni, inkább a „nemzetiségek olvasztótégelyébe” kapcsolódva a helyi plébániát vegyék igénybe.³⁸ Ennek ellentéte volt a clevelandi püspök kérése, amelyben kifejezetten az „*elhagyott hunok és magyarok*” részére kért egy buzgó és méltó papot.³⁹ Az anyaországban is egyre súlyosabb jelenséget jelentett a kivándorlás, s ezt körlevelekkel, parlamenti határozatokkal próbálták akadályozni.⁴⁰ Dessewffy Sándor,⁴¹ a csanádi egyházmegye főpásztora 1903-ban külön körlevéllel fordult az egyházmegye papságához, kérve, hogy a papság próbáljon a lelkére beszélni a híveknek, ne akarjanak kivándorolni, mivel kinn nem biztos, hogy sokkal jobb: „*(...)el ne higgyétek (...), hogy odaát, Amerikában, rózsás ágyak várakoznak reátok*”⁴² Ennek és a kinn tapasztalt bizonytalan, sokszor a vártnál rosszabbnak bizonyult életkörülménynek az is következménye lett, hogy a kiérkező papok egy része rövid időn belül visszavándorolt, másik részük pedig számos egyházközséget megjárt, mielőtt megtalálta azt a helyet, ahol véglegesen letelepedett.⁴³

31 vö.: VÍG Kálmán: *Az amerikai görög katolikus püspökség első évei*. http://www.byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/vigh_amerika.pdf (2018. augusztus 19.)

32 DUDÁS, 91 p.

33 DUDÁS, 55 p.

34 KÁRPI Ferenc Á.: *Böhm Károly pápai prelátus élet- és korrajza, 1885–1907*. Cleveland, 1991, 12 p.

35 PUSKÁS, 270 p.

36 „Egy rendes és ennél fogva önrzetes pap kell, hogy igen hamar torkig legyen az amerikai miszterekkel, akik nem érezve hátuk mögött a szolgáló nádpálcáját, minden durva brutalizmusnak szabad folyást engednek meg maguknak a fölszentelt papjaikkal szemben. Azok a gyűlések, amelyekkel egyre zaklatják a papot, azok a kicsinykedések, az a sok buta szórszálhasogatás, az a bántó bizalmatlankodás, amellyel a pap találkozik a hívek részéről, utálattal és csömörrel kell, hogy eltöltsék az embert.” VÁRLAKY SÁNDOR – South Bend, IL, 1913 – idézi MÁRÉ, 35 p.

37 PUSKÁS, 255 p.

38 PUSKÁS, 273 p.

39 KÁRPI i. m., 17 p.

40 vö.: *Mit mondott a győri püspök a kivándorlásról?* Győregyházmegye könyvsajtója, Győr, 1904.

41 Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor (Pozsony, 1834. június 3. – Budapest, 1907. december 4.) a Csanádi egyházmegye püspöke 1890-től haláláig.

42 TÖRÖK István: *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1978, 33 p.

43 MÁRÉ, 33 p.

Ebben az időszakban 172 pap érkezett meg Amerikába (ebből 171 fő az USA-ba, s egy fő Kanadába) és 78 fő távozott. A világi papok nagyjából 55%-a véglegesen letelepedett.⁴⁴

Nehézséget jelentett a kikerkező papok tisztázatlan egyházi helyzete. Mivel gyakran nem ott helyezkedtek el, amit a kikerkezésük előtt terveztek, illetve leegyeztettek, ezért sok atya több települést, s ez által egyházmegyét is megjárt mire tartósan letelepedett. Így minden egyes helyszínre az elégedő egyházmegyétől igazolás, a befogadó egyházmegyétől joghatóság megadása szükségeltetett. Emellett az is nehézséget jelentett, hogy a kikerkező papoknak az erkölcsi támogatás mellett anyagi támogatásra is szükségük lett volna, melyet az anyaországtól egyáltalán nem, a fogadó egyházmegyétől minimálisan, a hívektől pedig részben kaptak meg.

Másik oldalról viszont a helyzetet könnyítette a III. Baltimore-i zsinat döntéseinek VII. pont 2. szerinti rendelkezése, mely szerint, aki öt éven át az Egyesült Államok egyik egyházmegyéjében tartózkodik, az inkardinálódik⁴⁵ az adott egyházmegyébe.⁴⁶ Bár ennek a rendelkezésnek azt a részét, hogy az inkardinációhoz nem szükséges a korábbi egyházmegye elbocsátása, 1898. június 20-án hatályon kívül helyezték, de a gyakorlatban, aki kérte, az aránylag rövid időn belül megkapta az engedélyt, amely egyúttal biztos utat jelentett az állampolgársághoz is.

Komoly nehézséget jelentett a kikerkező görög katolikus papok helyzete. Az amerikai püspökök nem ismerték fel a görög katolikus papok karizmáját, így az, hogy nős férfiak papként szolgáltak, botránykő volt a szemükben, s ezért panasszal fordultak a pápához, hogy hívja vissza a nős papokat, s csak nőtlent, vagy özvegyet küldjenek ki az USA-ba. Később az amerikai püspökök követelése miatt kiadott vatikáni utasítás leszögezte, hogy az Egyesült Államok területén nem lehet nős férfit pappá szentelni,⁴⁷ bár a nős papok jelenlétét – hallgatólagosan – tudomásul vették. Ez a szabály a mai napig érvényben van. A görög katolikus pasztorációt tovább nehezítette az ortodox egyház erőteljes propagandája, melynek hatására számos görög katolikus pap lépett át. Jó példa erre Tóth Elek⁴⁸ (Kabalás, 1853. március 18. – Wilkes-Barre, PA, 1909. május 7.) személye, aki, miután Minneapolis (ír származású) római katolikus érseke személyét teljesen elutasította, s segítségét sem a Vatikántól, sem az eredeti püspökétől nem kapott, ezért elhagyta az egyházat.⁴⁹ Tevékenysége az ortodoxián belül olyan hatású volt, hogy 1994-ben az ortodox egyház Wilkes-Barre-i Szent Alexis néven az (ortodox) szentek közé emelte.⁵⁰

További nehézséget okozott, hogy a hívek közül sokan nem gondolkodtak a hosszú távú letelepedésen, ezért az egyházhoz való tartozást kevésbé tartották fontosnak. Hiszen számos esetben felmerült, hogy „erre a rövid időre (5–6 év) miért tartozzak én templomhoz, miért fizessek oda a nehezen megkeresett pénzből.” Mégis – különös

44 vö. MÁTÉ, 37 p.

45 vö.: Magyar katolikus lexikon I–XV. Főszerk. DIÓS István; szerk. VICZIÁN János, Budapest, Szent István Társulat. 1993–2010. (MKL): Inkardináció, in: <http://lexikon.katolikus.hu/1/inkardin%C3%A1ci%C3%B3.html> (2020. február 22.)

46 New Advent - Plenary Councils of Baltimore, <http://www.newadvent.org/cathen/02235a.htm>, (2018. augusztus 9.)

47 PUSKÁS, 256. p.

48 DUDÁS, 383. p.

49 SZTECZOVICS Miklós: *A skizma*. In.: *Budapesti Hírlap*, 1914. március 22: 34–35 p.

50 Wilkes-Barre-i Szent Tóth Elek, az Orthodoxya hitvallója az Egyesült Államokban, Szynaxarion, <https://szynaxarion.wordpress.com/2016/05/07/majus-7-20-wilkes-barre-i-szent-toth-elek-az-orthodoxya-hitvalloja-az-egyesult-allamokban/#more-2281>, (2018. augusztus 9.)

módon – ez az időszak az, amikor számszakilag a legtöbb magyar templom épült – s ebben elvülhetetlen érdeme volt Böhm Károlynak, az „amerikai magyarok apostolának”. Az első magyar templom Cleveland, OH-ban épült, 1892-ben Szent Erzsébet tiszteletére. 1892 és 1814 között 39 templom épült, elsődlegesen az USA észak-keleti partvidékén. A nemzetiségi plébániák létrejöttének fő oka – s ez számos egyházmegye vezetésével konfliktust okozott –, hogy így a hívek az idegen környezetben is meg tudják tartani a saját nemzetiségi hagyományait. Erre komoly igény volt, mivel az 1905 és 1907 között a kivándorlók 52,6%-a római katolikus, 12,3%-a görög katolikus volt, 1911 és 1913 között a római katolikusok aránya 48,3%, a görög katolikusok aránya 16,1% volt.⁵¹ Ezt a kontinuitást, valamint a magyarsághoz való ragaszkodásukat mutatja az is, hogy a templomok kétharmadát hagyományos magyar védőszentekről nevezték el (István, Margit, Erzsébet, Magyarok Nagyasszonya, stb.).⁵²

A már korábban elindított betegégyező egyesületek ekkor új feladatkört kaptak, hiszen a korábbi mellett fontos feladatuk lett a templomok építésének elősegítése. Különösen hangsúlyosan szolgálta ezt a célt, az 1897-ben Böhm Károly által alapított Szűz Mária Magyarok Pátrónája Római és Görög Katolikus Szövetség.⁵³

Ennek, s a hatására alakult számos egyletnek fontos szerepe volt abban is, hogy a bevándorlók elsajátíthatták azokat a formákat, amely az új világban az önmegvalósítás szempontjából szükségesnek mutatkozott, valamint tárgyaló félként léptek fel az amerikai püspökök felé, magyar pap kérése szempontjából. A kikerülő magyar papok beilleszkedésében is lényeges volt tevékenységük, hiszen a működéshez szükséges anyagi forrásokat az első időszakban ezek az egyletek teremtették elő. Fontos megjegyezni, hogy Böhm Károly alapelvét,⁵⁴ miszerint először templomot kell építeni (lehetőleg közösségi teremmel), utána iskolát, majd újságot indítani, s ezután plébániát hozni létre, a kor számos papja megfogadta s alkalmazta, még akkor is, ha például az újság alapítása sok esetben veszteséges volt. Így a korszak eredményének mondható a nagyszámú magyar nyelvű sajtótermék megjelenése. Az első magyar nyelvű kiadványt Böhm Károly adta ki Cleveland, OH-ban,⁵⁵ de példáját számos plébános követte, mint például Messerschmiedt Géza⁵⁶ (Bodrog, Somogy vármegye, 1870. július 4. v. Kassa, 1871. július 19. – Toledo, OH, 1912. március 29.), Passaic, NJ plébános (korábban Böhm káplánja, illetve társszerkesztője), az 1906–1907-es években a Hajnal c. heti, majd havilappal,⁵⁷ de említhetjük Kovács Lajost⁵⁸ (Nagykanizsa, 1877 v. 1879. augusztus 31. – Detroit, MI, 1927. július 22), a Hit c. újsággal,⁵⁹ és a sor még hosszan lenne folytatható.

51 PUSKÁS, 251 p.

52 MÁTÉ, 23 p.

53 MÁTÉ, 26 p.

54 Vas László passaic-i plébános közlése

55 *Szent Erzsébet Hírnöke*, 1894. okt. 24-én, a lap 1901-től *Magyarok Vasárnapja* néven, majd *Katolikus Magyarok Vasárnapja* néven jelent meg, egészen 1993-ig.

56 DUDÁS, 262 p.

57 Digitális változata a Passaic-i egyházközség honlapján: <http://www.ststephenspassaic.com/history/thajnal.htm>

58 DUDÁS, 216 p.

59 Az amerikai magyar újságok jegyzéke: FEISZ A. Hugolin: *Az amerikai magyar sajtó mérlege*. In.: *Katolikus szemle*, 1926/40.3.sz.: 129–139 p.

III.3. Aranykor (1914–1945)

Aranykornak nevezzük az I. világháború és a II. világháború közötti időszakot. Ennek oka, hogy az egyházi struktúrák már kialakultak, a templomi közösségek – a letelepedések, valamint a csökkenő bevándorlószám miatt – fixálódtak, így lassan a plébániák helyzete és anyagi kilátásai is biztosabbá váltak. A magyar pasztorációban részt vevő személyek helyzete egyre inkább elismertté vált, mind az amerikai, mind pedig az anyaországbeli⁶⁰ egyházi és világi hatóságok előtt.

Jól látható, hogy ebben az időszakban, aránylag sok új lelkész érkezik, 248 fő, s már több olyan pap is van, aki kinn született, vagy ott szentelték fel.

Ennek hatására a papság összetétele és létszáma állandósult és stabilizálódott, nagyságrendileg 150–200 fő állandó papi létszám figyelhető meg.

Az I. világháború, majd Trianon újabb kivándorló hullámot indított el, főképp az USA-ba (amely egyre inkább elzárkózott befogadásuktól), részben Kanadába, ellenben a „vándormadár” lét lényegileg megszűnt, az emigránsok vagy a végleges hazatérés, vagy a végleges letelepedés mellett döntöttek. Ez a változás teljesen átformálta gondolkodás-módjunkt is: amennyiben a jövőt az új hazában kell elképzelniük, úgy nincs értelme tovább vállalni az embertelen körülményeket, nekiláttak hát az élet- és munkakörülmények javításának. Tisztább, jobb munkák után néztek, még ha kevesebb jövedelem járt is érte. Ez egyértelműen látszik – többek között – a Passaic-i keresztelési anyakönyvekben, az élettartam növekedett, a csecsemőhalandóság viszont csökkent.

Egyértelműen megfigyelhető a magyar negyedek megjelenése, legtöbb esetben olyan helyen ahol magyar nyelvű templom már létezett.

A kiérkezett személyek családot alapítottak, s ebből következően igényt tartottak az egyházi szolgáltatásokra is. Egyre erősebbé vált az egyházközségi szervezetek (ún. „vezérkar”) szerepe, az egyháztanács funkciója, amelyről pl. a kalocsai püspök is lelkendezve írt körlevelében, s az egész egyházmegyéje számára előírja azok működését.⁶¹

Mivel a korábbi bevándorlók ekkorra már gyakorlatilag letelepedettnek minősülnek (számos esetben állampolgársággal) a született gyermekek számára egyre erősebb az igény a magyar és katolikus iskolák létrehozására, fenntartására, illetve kibővítésére. A magyar iskola, illetve a katolikus iskola kérdését árnyalja, hogy bár valamennyi plébános – s itt nem csak a nemzetiségieket értjük – lelkiismereti kötelességként előírta, hogy katolikus iskolába írássák a szülők gyermekeiket, ez számos alkalommal – elsődlegesen anyagi okokból⁶² – nem történt meg. Ennek a kötelezettségnek, pl. Chicago, IL-ben, a szülők csak mintegy fele tett eleget.⁶³

A húszas-harmincas évek kis magyar közösségeiben, („Little Hungary”) kialakult a korra jellemző tipikus amerikai-magyar életforma. A legtöbb amerikai nagyváros (Chicago, IL, Detroit, MI, New Brunswick, NJ, Pittsburgh, PA, Toledo, OH) szélein egyszerűbb kertvárosi jellegű, szinte mezővárosnyi kiterjedésű negyedek jöttek létre. (New York, NY kivétel ez alól: az ott letelepedő magyarság beolvadt a bérházak világába.) A

60 Mivel ebben az időszakban zajlik le a trianoni határváltoztatás, ezért az anyaország kifejezést nem jövi, hanem elsődlegesen etnikai (és érzelmi) értelemben értjük.

61 Kalocsai Egyházmegyei Körlevelek, 1926., 3315. szám az egyházközségi képviselletekről

62 Az állami iskola ingyenes volt.

63 FEJŐS Zoltán: *A tengerentúli magyar egyházak*. In: *Regio* 1991/3. 89–105 p.

legnagyobb ilyen jellegű település, az „Amerikai Debrecen” – Cleveland, OH keleti részén alakult ki, fénykora egészen a hetvenes évekig tartott.

Ebben az időszakban a nyelvi korlátok akadályozták a kint élő magyarság teljes integrálódásának lehetőségét. Időközben azonban megjelent az újabb generáció, a kint született gyerekek már elkezdtek beolvadni a nagy amerikai társadalomba. A 19. század elejéig az amerikai társadalomba való beilleszkedés egyet jelentett az angolszász szokások és nyelv átvételével, a korábbi szokások és nyelv elhagyásával. A nemzetiségeket a 19. század végén Izrael Zangwill, az „olvasztótégely” (melting pot) ideáljával szeretne volna helyettesíteni. A sok különböző dél- és kelet-európai nép tömeges bevándorlása minden reális megfigyelőnek azt jelezte, hogy az angolszász recept revízióra szorul. Az „olvasztótégely” elmélet szerint az Amerikában letelepedő népek keveredése egy új és felsőbbrendű embert fog produkálni. Ez az embertípus eltünteti, leváltja a nemzeti (népi) csoportosulásokat és egy új kozmikus nemzetet hoz létre. Ez a mítosz egész a második világháborúig, és sok tekintetben a hatvanas évekig volt a hivatalos nemzet-ideál.⁶⁴ Ez is az oka, hogy a harmincas évektől amerikanizációs és asszimilációs folyamat indult el. A kinti magyar társadalom korábbi homogén jellege megszűnt, megkezdődött az átrétegződés, s ezzel a magyarság lassú, de biztos csökkenése.⁶⁵ Ez a folyamat az 1970-es években érte el csúcspontját.

A korabeli papság adatait megvizsgálva megállapítható, hogy legalább két nagyobb „egyházmegyei” központ jött létre, amely segítette, nem egyszer elősegítette a magyarországi papok kiérkezését. Az egyik Cleveland, OH, ahova elsősorban az esztergomi egyházmegyések érkeztek, a másik pedig Detroit, MI, amely a kalocsai egyházmegyéset fogadta, s adta meg nekik az első időben a biztos talajt.

Mivel az Egyesült Államok egyre szigorúbb bevándorlási politikát hirdetett meg,⁶⁶ felerősödött a Kanada irányába tartó bevándorlás⁶⁷. A magyar bevándorolók elsődlegesen Saskatchewan, majd Ontario tartományban telepedtek le, s itt alapították meg saját közösségeiket.⁶⁸ Az első magyar pap Kanadában Soós István⁶⁹ (Rábakecöl, 1864. december 16. – Langruth, MB, Kanada, 1947. február 11.) karmelita atya volt, aki 1914-ben érkezett az országba, s többek között a magyar alapítású Kaposvar, SK, illetve Otton, SK plébánosa volt.

Szintén az elsők között tarthatjuk nyilván Koch Róbertet⁷⁰ (Siklósd, 1890. február 26. – Dorog, 1947. április 24.), aki bár rövid ideig tartózkodott Kanadában, ez alatt a szolgálata alatt – a magyarok nagy száma, s a magyar papok alacsony száma miatt – megtanult repülőgépet vezetni, s így utazott egyik helyről a másikra. Ezért őt „saskatchewanai repülőpap”-nak is nevezték.

64 LUDÁNYI András: *Szétszórtsági magyar sors: múlt, jelen, jövő*. http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/8/0000010928/Kisebbségkutatás_2015_2%20korr-2.57-61.pdf (2018. augusztus 13.)

65 Vö.: FERMI, Laura: *Illustrious Immigrants*. 2nd Ed. *The Intellectual Migration from Europe 1930/41*, p.111–116. <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/emigracio/fermi3.html> (2018. augusztus 10.)

66 PUSKÁS Julianna: Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1890–1990), <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00015/pdf/10.pdf> (2018. augusztus 10.)

67 L. RÉDEI Mária: *Migráció az ezredfordulón: nagy befogadó országok*. Budapest, ELTE TTK, 2005. 7. fejezet: Kanada

68 vö: RÚZSA Jenő: *A kanadai magyarság története*. Toronto, ON, Kanada, 1940.

69 DUDÁS, 512 p.

70 DUDÁS, 480 p.

Már korábban is előfordult, de erre az időszakra különösen jellemző volt, hogy a püspökök nem felszentelt papot, hanem tanulmányait Magyarországon elkezdett kispapot adtak a kinti magyaroknak, akik tanulmányaikat egy amerikai egyházmegye szemináriumában fejezték be – egyúttal a nyelvet is elsajátítva. Ilyen volt például Schimkó János⁷¹ (Poprád, 1881. szeptember 11. – Betlehem, PA, 1918. június 20.), vagy pedig Kanadában Vezér Mihály⁷² (? , 1912. február 17. – Regina, SK, Kanada, 1994. augusztus 25.).

Lényeges motívum, hogy a lelképásztorok kiérkezésének módja szabályozottá vált. A Serédi Jusztinián,⁷³ majd Shvoy Lajos⁷⁴ vezetésével működő Szent László Társulat⁷⁵ az 1930-as évektől kizárólagos jogot kapott arra, hogy az Amerikába készülők felkészítse, indulásukat koordinálja. Máté Anita erről így ír: „A püspöki kar a kormányval egyeztetve 1934-ben a Társulat hatáskörébe utalta az amerikai hívek papi ellátását. Bár a gyakorlatban nem mindig tudta érvényesíteni jogait, és továbbra is kerültek ki papok a Társulat megkerülésével, lehetővé vált a kiküldés korábbihoz képest hatékonyabb koordinálása és ellenőrzése.”⁷⁶ Az ő munkájukat az USA-ban egy ún. „Háromtagú Bizottság” segítette és támogatta.

Az 1930-as évektől az egyházmegyes papok mellett megjelentek a szerzetesek is. Ebben az időszakban – majdnem kizárólagosan – a ferences rend tevékenysége a jellemző, számos magyar közösséget (New York, NY, New Brunswick, NJ, Roebling, NJ) vettek át, s vezettek.

A görög katolikus papok helyzete szintén rendezetté vált, hiszen 1924. május 8-án létrejött a Pittsburgh-i Apostoli Exarchátus,⁷⁷ s az Amerikában szolgáló görög katolikus papok inkardinálódtak az új egyháztartományba.

E korszak jelentős eredménye, hogy a magyar egyházközösségek olyan szinten meg tudtak erősödni, hogy lehetőségük lett arra, hogy Magyarországról missziós atyákat hívjanak el. Ezek az atyák – elsősorban ferencesek – nem a letelepedés szándékával érkeztek, hanem kinn tartózkodásuk 2–3 hónapja alatt számos települést felkerestek, olyan helyeket is, ahol magyarság volt, de pap nem.

A korszak két jelentős látogatója volt Bangha Béla⁷⁸ jezsuita,⁷⁹ valamint Shvoy Lajos⁸⁰ székesfehérvári püspök. Mind a ketten tapasztalataikat könyv formájában is kiadták, amelyek a téma kutatásának jelentős kordokumentumai. Szintén nagy hatású látogatás volt Csernoch János⁸¹ esztergomi érsek, hercegprímás 1926-os látogatása, melyet összekötött a XXVIII. Eucharisztikus Világkongresszuson való részvételével.⁸²

71 DUDÁS, 338 p.

72 DUDÁS, 522 p.

73 Serédi Jusztinián (Deáki, 1884. április 23. – Esztergom, 1945. március 29.) bencés szerzetes, tudós, egyházjogász, érsek, bíboros, hercegprímás, a magyar katolikus egyház vezetője 1927 és 1945 között.

74 Shvoy Lajos (Budapest, 1879. március 9. – Budapest, 1968. január 21.) székesfehérvári püspök 1927–1967 között.

75 MKL: Szent László Társulat

76 MÁTÉ, 197 p.

77 Archeparchy of Pittsburgh (Ruthenian), <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dpiru.html>, (2018. augusztus 10.)

78 Bangha Béla József Nepomuki János (Nyitra, 1880. november 16. – Újpest, 1940. április 30.)

79 vö.: BANGHA Béla: *Amerikai missziós körutam*. Budapest, Magyar Kultúra, 1923.

80 vö.: SHVOY Lajos: *Amerikai levelek*. Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1938.

81 Csernoch János (Szokolca, 1852. június 18. – Esztergom, 1927. július 25.) esztergomi érsek 1912–1927 között

82 MÁTÉ, 102–103 p.

III.4. A kezdet vége (1945–1956 között)

A II. világháború és az azt követő időszak jelentős változást hozott az amerikai magyar papi élet szempontjából is. Elsődleges tényezőként említhetjük meg az „Aranykor” papi generációjának kihalását, hiszen az első pionírok ekkor érték el a nyugdíjkorhatárt, illetve hunytak el. Böhm Károly, Nagy Dezső⁸³, illetve Eördögh Elemér⁸⁴ halálával a magyar pasztoráció spirituális, illetve gyakorlati vezető nélkül maradt.

Szintén komoly nehézséget jelentett, hogy az a lehetőség, hogy a már Amerikában született kispapokat egyes püspökök Magyarországra küldték tanulni, hogy a teológia mellett a magyar nyelvet is jobban elsajátítsák, lehetetlenné vált.⁸⁵ Az utolsó, már kinn született pap Dismachek Pál⁸⁶ (Duquesne, PA, 1906. szeptember 4. – ?, 2000. február 4.) – az USA hatóságainak nyomására – 1940-ben tért vissza Amerikába.⁸⁷ A II. világháború alatt problémát okozott, hogy az ellenséges országból származó, esetlegesen annak állampolgárságát birtokló személyeket gyanakodással szemlélték, mind állami, mind egyházi téren.

Bár az időszak elején enyhe paphiány mutatkozott, mégis elég hamar látszódni kezdett, hogy a háború végén elmenekülő papok miatt „túlkínálat” keletkezett,⁸⁸ így a magyar közösségek nem tudtak minden papot befogadni.

Ezért ettől kezdve gyakori, hogy magyar pap nem magyar közösség vezetését fogadta el, hanem a befogadó püspök döntése alapján valamely egyéb plébániát. Ez azzal is járt, hogy a magyar pasztoráció szempontjából elveszett, mert a szolgálati helyén nem éltek magyarok. Ezért ennek korlátozására Zágón József⁸⁹ apostoli vizitátor 1950-es körlevelében kijelentette: „*Tengeren túlra való kivándorláshoz is szükséges az apostoli vizitátor előzetes hozzájárulása. A S. Congregatio Consistorialis csak az apostoli vizitátor javaslata alapján fog kivándorlási engedélyt adni.*”⁹⁰ A tapasztalat azt mutatja, hogy ezt az intézkedést számos esetben figyelmen kívül hagyták.

Szintén a II. világháború utáni időszak hozadéka a szerzetesrendek nagyobb mértékű megjelenése. Az eddig is az USA-ban szolgált ferencesek mellett jelentős számban jelentek meg a bencések, ciszterciek, jezsuiták és a piaristák. Ők viszont (a jezsuitákat leszámítva) a pasztorációban nem, vagy csak minimálisan (szabadidejükben), illetve egyéni döntés alapján (Mustos István SP⁹¹) vettek részt.

A kiérkező, illetve kinn tartózkodó papság számára is komoly változást jelentett, hogy az anyaország egyházi hatóságaival a kapcsolat gyakorlatilag megszűnt, ahogy annak a lehetősége is, hogy a szolgálat befejeztével hazatérjenek. Mivel a Magyarországról

83 DUDÁS, 281 p.

84 DUDÁS, 98 p.

85 1940 után 2000-ben érkezett újra Amerikából magyar származású kispap tanulmányokat végezni Magyarországra.

86 DUDÁS, 85 p.

87 Mózessy Gergely, a Székesfehérvári Egyházmegyei Levéltár intézményvezetőjének közlése

88 1945–1955 között 286 új magyar pap érkezett az USA-ba és Kanadába

89 Zágón József (Agostyán, 1909. november 2. – Innsbruck, Ausztria, 1975. augusztus 12.): római katolikus pap, kanonok. 1949-ben külföldre távozott, Rómában megszervezte a külföldi magyarok Actio Catholicáját. Rómában Instituto di San Stefano néven zárándokházat építtetett. Az Elvándorlás és Turizmus pápai bizottságának főtitkára, protonotárius és a Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokja volt, vö.: NÉMETH László Imre: *Százöt év született Zágón József apostoli vizitátor*. Magyar Sion, XIII. (2019) 1/45–73 p.

90 CSERHÁTI Ferenc: *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban 1945–2006*. Szent István Társulat, Budapest, 2009, 163 p.

91 DUDÁS, 279 p.

ekkor távozó személyek legnagyobb része illegális módon hagyta el az országot – nem egyszer a várható letartóztatás⁹² elől menekülve –, visszatérésük lehetetlenné vált. A magyar hatóságok adminisztratív módon is akadályozták az esetleges hazatérést, alkalmazva az állampolgárságtól való megfosztás törvényi lehetőségét.⁹³ Ezt a büntetést, amely ellen fellebbezésnek sem volt helye, még jóval később, az 1984-ben külföldre távozott, s ott szerzetbe lépett Kiss G. Barnabás OFM-mel⁹⁴ (Kapuvár, 1953. május 30. –) szemben is alkalmazták.

Az országot elhagyó papok számára külön nehézséget okozott, hogy a papi működéshez szükséges engedélyt nem, vagy csak nagy nehézségek után tudták megszerezni. Emiatt számos pap nem tudott papi szolgálatot ellátni, például Bittmann Antal⁹⁵ (Szűcs, 1905. november 23. – ?, OH, 1958. február 27.) haláláig autószerelőként volt kénytelen dolgozni.

III.5. A vég kezdete (1956–1989 között)

Az utolsó jelentős papi csoport az 1956-os eseményeket követően érkezett meg az USA-ba és Kanadába. Az Egyesült Államok 1953-ban léptette életbe léptette a Refugee Relief Act-ot,⁹⁶ s ez, illetve ennek módosításai, 214.000 fő menekült befogadását tette lehetővé az USA-ba, elsődlegesen a szovjet befolyás alá került országokból.⁹⁷

Bár a törvény hatálya 1956-ban lejárt, de azt néhány évig a magyar menekültekkel kapcsolatosan tovább alkalmazták.

A korábban Amerikába érkezett, és ott szolgáló papok komoly szerepet láttak el abban, hogy a külföldre menekült személyeket anyagi és lelki támogatáshoz juttassák. Éppen ezért segélyeket gyűjtöttek, s juttattak el Ausztria határ menti egyházmegyéibe. Ennek egyik fő mozgatója Gáspár János⁹⁸ (Magyarlak (Nagysároslak), 1898. május 6. – Passaic, NJ, 1963. február 25.) passaicai plébános volt.⁹⁹

92 A Névár (DUDÁS) adatai szerint az 1945–1956 között kikerült lelképásztörök közül, valamiféle állami eljárás 16 fő ellen indult – egy főt, *Németh Kálmán Gellért*et távollétében halálra is ítélték. Az 1956 után menekülő személyek közül 22 főt fenyegetett állami retorzió, közülük *Végyvári László Vazul* OFM volt halálra ítéltve, szintén távollétében. A korábban az USA-ban éltek közül egy ferencest, *Hajnal Zénó* OFM-et 1945-ben bolgár katonák végezték ki, *Kiss László Szaléz* OFM-et pedig illegális fegyveres szervezkedés irányítása, szovjet katonák meggyilkolására való fölbujtás vádjával 1946-ben végezték ki.

93 1948. évi LX. tv. az állampolgárságról – 16. § (1) A belügyminiszter megfoszthatja magyar állampolgárságától azt, aki a kormány engedélye nélkül más ország közszolgálatába lép.

17. § (1) A kormány a belügyminiszter előterjesztésére megfoszthatja magyar állampolgárságától azt,

1. aki külföldi állam kormányától, bármely más szervétől vagy külföldi politikai szervezettől – a magyar kormány engedélye nélkül – bármilyen politikai jellegű tisztséget vagy megbízatást elvállal, avagy valamely külföldi politikai jellegű szervezet tagjává lesz vagy annak tevékenységében részt vesz;

2. aki az ország területének elhagyására vonatkozó jogszabályok megszegésével vagy kijátszásával külföldre távozik.

94 DUDÁS, 200 p.

95 DUDÁS, 48 p.

96 Menekültsegélyezési törvény

97 vö.: ZOLBERG, Aristide R.: *A nation by design: immigration policy in the fashioning of America*. Harvard University Press, 2006.: 580 p.

98 DUDÁS, 124 p.

99 vö.: KERKAYNÉ MACZKY Emese: *1956. november 4. után Passaicon: after November 4 in Passaic*. Passaic, 2006.

A menekült papság útja Amerikába elsődlegesen meghívásos alapon történt. Egy-egy plébános garanciát vállalt arra, hogy rövid ideig a kiérkezőnek biztosítja az életkörülményeket. Másik oldalról látható viszont, hogy a magyar közösségek csak korlátozott számú magyar papot tudtak befogadni, ezért sok lelkipásztor vagy visszavándorolt Európába, vagy pedig az angol nyelvű pasztorációban talált magának feladatkört. Az 1957 és 1963 között kiérkező 127 fő – többnyire – hasonlóan nem talált magának magyar plébániát, mint az 1945 után kiérkező papok. Az anyaország – vélt, vagy valós – retorziói miatt számos atyánál éppen ezért szinte felderíthetetlenek a személyi, vagy szolgálati adatok, hiszen a magyar egyházmegyei adatbázisokból eltűntek, legjobb esetben is csak annyit tüntettek fel, hogy ismeretlen helyen tartózkodik. Emiatt ez az időszak a kutatás szempontjából hazai forrásban a legrosszabbul dokumentált. Másik oldalról pedig az amerikai papság sem dokumentálta különösebben tevékenységét, az itthonról ismert un. „Historia Domus”-ok pedig ott szinte ismeretlenek, vagy ha készültek is, a templomok bezárásával eltűntek. Így számos esetben kizárólag annyit sikerült egy-egy lelkipásztorról felderíteni, hogy az adott időben hol szolgált.

A szerzetesek helyzete kicsit egyszerűbb volt, mivel ekkorra már a legtöbb rendnek biztos központjai álltak, így a kiérkező – sok esetben még szentelés előtt álló, vagy „frissen”, de már Magyarországon kívül szentelt – szerzeteseket be tudták fogadni.

A kor legjelentősebb egyházi eseménye a magyar papság számára Mindszenty József hercegprímás 1973-as kanadai, majd 1974-es Egyesült Államokbeli lelkipásztori látogatása volt.¹⁰⁰ A száműzött magyar bíboros végiglátogatta a legjelentősebb magyar közösségeket.¹⁰¹ Különösen fontos volt ez a látogatás, mivel magyar püspök hivatalos látogatáson¹⁰² Shvoy Lajos óta nem járt Amerikában.

Megfigyelhető, hogy 1956 után – a demográfiai viszonyoknak is megfelelően – egyre nagyobb ütemben kezdtek el megszűnni a magyar templomok.

A papság létszáma drasztikusan 1968 után kezdett el csökkenni, ettől kezdve már nincs olyan év, amikor több pap érkezett volna, mint ahány távozott (meghalt, nyugdíjba vonult, vagy harmadik országba távozott). 1968 és 1989 között 93 új pap érkezett, s ezzel szemben 295 fővel csökkent a papság létszáma.

Néhány évvel Mindszenty halála után a magyar papság régi vágya teljesült, az emigráns magyar papság püspököt kapott. II. János Pál pápa a Washington DC-ben élő Irányi László¹⁰³ (Szeged, 1923. április. 9. – Köln, 1987. március. 6.) piaristát nevezte ki Castellum Medianum-i címzetes püspökké, valamint a Magyarországon kívül élő magyarok püspökévé. Ezt a feladatkört 1983 és 1987-ben bekövetkezett halála között töltötte be. Utódja a Kanadában élő Miklósházy Attila¹⁰⁴ (Diósgyőr, 1931. április 5. – Pickering, ON, Kanada, 2018. december 28.) jezsuita lett. Rövidesen rá kellett ébredniük a magyar lelkipásztoroknak, hogy helyzetük nem sokat javult a püspök kinevezésével, mivel egyik püspök sem kapott önálló joghatóságot a magyar papok és hívek felett. Miklósházy a vele készült interjúkötetben így fogalmazott: „1989 augusztusában éppen Magyarországról érkeztem vissza Torontóba, amikor a kanadai nuncius felhívott telefonon. Közölte, a Szentatya kinevezett a külföldön élő magyarok főpásztorává. (...) Elre-

100 vö: CSONKA Emil: *Diadalút Amerikában*. Budapest, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, 2017.

101 Mindszenty József hercegprímás látogatása, <http://www.ststephenspassaic.com/history/evkonyvek/mindszenty/index.html>, (2018. augusztus 13.)

102 Kisberk Imre székesfehérvári püspök 1972-ben magánlátogatást tett Cleveland, OH-ban.

103 DUDÁS, 17 p.

104 DUDÁS, 19 p.

*pültem Rómába, ahol alaposabb tájékoztatást kaptam: (...) se hatalmam nem lesz (...), sem jövedelmet nem tudnak biztosítani. Feladatom a magyar katolikus közösségek látogatása. Igyekeztem őket hitükben és magyarságukban megerősíteni. Megnyugodhattam tehát: se pénz, se hatalom – visszatértem Torontóba, elfogadtam a kinevezést.*¹⁰⁵ Természetesen a történelemkutatásban nem szerepel olyan kérdés, hogy „mi lett volna ha”, de ha csak egy pillanattal eljárszunk a gondolattal, hogy mi történt volna, ha a magyarság joghatósággal rendelkező püspököt kap, ahogy az a II. világháború előtt Eördögh Elemér (Kassa, 1875. június 4. – Toledo, OH, 1955. április 6.) személyében konkrétan felmerült, mi alakult volna másként? Erre ma már nincsen válasz.

III.6. Modern kor (1989-től napjainkig)

1989-től egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a magyarság pasztorációjának addig alkalmazott struktúrája életképtelen. Az egyre idősödő papság miatt szükség lett volna a hívek minél nagyobb mértékű bevonására, amely csak kevés helyen valósult meg. Szükséges lett volna állandó diakónusok szentelésére, de mindössze öt állandó magyar diakónust szenteltek fel.

Bár a határok megnyíltak, s érkezett néhány új lelkipásztor, de az utánpótlás mind a hívek, mind a papság oldaláról megoldatlan maradt.

A magyarországi egyházmegyék – melyek jelentős paphiánnyal küzdenek – már nem szívesen adnak nem hogy Amerikába, de még Európába sem lelkipásztort, így ott is sok hely betöltetlen.¹⁰⁶ A jellemzően tanulási céllal kiköltöző magyar papok vállaltak egy-egy közösségben, rövid ideig szolgálatot.

1989 után a papok létszáma drámai módon tovább csökkent, és ez a folyamat rendkívüli mértékben felgyorsult. Ennek egyik oka az életkor, hiszen az 1945, vagy 1956 utáni korosztály ekkorra nyugdíjba ment, vagy pedig meghalt, a másik pedig a magyarországi változások miatti hazaköltözés, például a szerzetesi újrakezdés miatt, hiszen számos szerzetest ekkor a rendje hazarendelt, hogy itthon az újraindulásban segídhessen. A megváltozó világrend következménye volt, hogy a ferences rend római központja már feleslegesnek tartotta a Szent István, illetve a Kapisztrán kusztdiákat – ezért azokat felszámolta, ezzel számos magyar plébániát, illetve a több mint száz éve megjelenő Katolikus Magyarok Vasárnapja című újságot megszüntetve.¹⁰⁷

A belépő papok száma 1990–2018 között 45 fő volt, de ezzel szemben a kilépő papok száma 229 fő. Ezáltal 2018 júliusára aktív, magyar pasztorációt ellátó lelkipásztor az egész Egyesült Államok és Kanada területén 15 fő maradt (valamint rajtuk kívül még néhány nyugdíjas, illetve a magyar pasztorációban részt nem vevő atya).

Több amerikai püspök jelezte, hogy a magyar templomot addig tartja nyitva, amíg az ott szolgáló – általában idős és betegeskedő – plébános él. Például Kató István¹⁰⁸ (Duquesne, PA, 1919. augusztus 20. – McKeesport, PA, 2002. április 15.) McKeesport,

105 MIKLÓSHÁZY Attila: *Egy szív, egy lélek*. Budapest, Szent István Társulat, 2009: 137 p.

106 90 éve alakult meg a Párizsi Magyar Katolikus Misszió, <http://www.magyarurir.hu/kulhoni/90-eva-alakult-meg-parizsi-magyar-katolikus-misszio>, 2018. augusztus 13.

107 vö.: P. PÁP Leonard – P. MÉSZÁROS György: *Az erdélyi ferences rendtartomány Egyesült Államokbeli Kusztdiájának története*. Kolozsvár, Szent Bonaventúra – Új Sorozat kiadó, 1995

108 DUDÁS, 188 p.

PA-i plébános halála után a templomot egy héten belül bezárták. Azóta üresen áll, és pusztul.

IV. PAPI MOTIVÁCIÓK

Amikor papi sorsokat vizsgálunk, figyelembe kell vennünk, hogy a pap egyben ember is. Éppen ezért, mint ember, egyéni motivációi, céljai vannak. Nincs ez másként abból a szempontból sem, ha azt vizsgáljuk, egy-egy pap miért választotta magának Amerikát lelkipásztori munkájának terepéül. Az adatgyűjtés során majdnem ezer lelkipásztor életrajzi adatait vizsgáltuk meg, s ezen belül is 15 atya személyi anyagát (personalia) teljes egészében áttekinthettük.¹⁰⁹ Emellett több ezer visszaemlékezést, újságcikket olvashattunk át, amely alapján elég jól kirajzolódik egy általános kép.

A papi emigráció mozgatórugóit nézve három időszak képe rajzolódik ki előttünk. Az első időszak a kezdetektől 1945-ig, a második 1945–1989 között, s a harmadik időszak az 1989-es éveket követő tartott, illetve tart.

Papi motiváció tekintetében az első időszak a legösszettebb. Máté Anita tanulmánya szerint az elsődleges tényezők között szerepelt a magyarországi érvényesülési lehetőségek beszűkülése, valamint személyes okok, esetleges konfliktusok, vagy kisebb-nagyobb vétség miatti utolsó lehetőségként kapták meg az amerikai kivándorlás lehetőségét.¹¹⁰

Áttekintve a megkapott kivándorlási kérelmeket, illetve az Amerikából kelt levelezést, a vizsgált lelkipásztorok három fő csoportba oszthatóak.

Az első csoport a misszionárius lelkületű papok közül került ki. Ők önként vállalták a kivándorlást, úgy, hogy a hazatérés lehetőségét nem is tervezték. Legjelentősebb közöttük Böhm Károly volt.

A második csoport a magyar egyházi, esetleg világi hatóságokkal konfliktusba került lelkipásztorokból került ki. Ezek a konfliktusok lehetnek erkölcsi jellegűek (Eördögh Elemér¹¹¹), politikai jellegűek (Kovács Lajos), vagy akár anyagi jellegűek (Dr. Wildinger Jakab¹¹² [Dunabölkény, 1886. június 14. – Chicago, IL, 1938. szeptember 8.]).

A papi életrajzokat feldolgozva azt láthattuk, hogy ezek az anyaországban látszólag bukott papok – többnyire – nagyon jól megállták a helyüket az Egyesült Államokban. Pszichológiai szempontból egyértelműnek látszik, hogy az ő kibontakozásukhoz a hagyományos magyarországi lelkipásztori helyzet nem volt megfelelő, viszont az „új világba” érkezve olyan kihívások elé kerültek, amely segítette őket a nagy eredmények elérésében.

A harmadik csoportot „menekülőknak” nevezhetjük. Az ő papi hivatásuk nem volt egyértelmű. Személyi anyagaikat vizsgálva sok kétség merült fel abban is, hogy szabad volt-e egyáltalán őket pappá szentelni. Számos esetben elsődlegesen családi nyomásra, vagy kalandvágyból lettek papok, s vándoroltak ki az USA-ba, vagy Kanadába. Hivatásukat rövid időn belül feladták, családot alapítottak, de ezt megelőzően, amíg papként

109 Köszönet a lehetőségért a Kalocsai, Váci és Temesvári Püspöki Levéltáraknak

110 vö.: MÁTÉ, 33 p.

111 Az Amerikai Magyarok Vasárnapja 1929. december 7-i száma az elveszített 1910-es választások (miserint sikertelenül próbálta magát országgyűlési képviselőnek megválasztatni) miatti elkeseredést említi, ennek ellentmond az Esti Újság 1944. május 13-i száma, amely szerint Dr. Kovács Ferenc menekült bácskai plébános erkölcsi vétségeket hozott fel okként.

112 DUDÁS, 421 p.

szolgáltak addig is „züllöttek és megbízhatatlanok”¹¹³ voltak. Ilyenek voltak többek között a Csáktornyai testvérek¹¹⁴, vagy Wesselényi Miklós¹¹⁵ (? ,1903. – Erie Country, NY, 1991.). Kilépésük komoly törést okozott az amerikai egyházi hatóságok és a magyar papság között. Sántha Pál¹¹⁶ (Istensegíts, 1890. november 1. – Regina, SK, 1962. április 9.), a Szent László Társulat kanadai összekötője 1938-ban az alábbiakat írta erről: „*Sajnos maholnap elveszítem bizalmamat a hazulról kiküldött papokban. Ha olyanok jönnek, mint eddig, akkor legjobb, ha senki nem jön, mert a meglevők helyzetét is megnehezítik.*”¹¹⁷

1945 és 1989 között a papi kivándorlás oka elsődlegesen politikai volt. A kommunizmus térnyerésével az egyházak egyre inkább visszaszorultak. Ezt a visszaszorulást adminisztratív módon is támogatták, például a szerzetesrendek működési engedélyét a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950:34. törvényerejű rendeletével 1950. augusztus 30-án visszavonták. Így számos szerzetes földönfutóvá vált. Ezért több szerzetesrend (ciszterciek, premontreiek, jezsuiták), melyeknek Magyarországon nem volt működési engedélye, saját „túlélési programot” hozott létre az USA-ban, illetve Kanadában. A bevándorlás fő motivációja azonban nem a magyar pasztorációban való részvétel volt, hanem a szerzetesi életforma megélésének lehetősége. A magyarság a szerzetesi közösségen belül is másodlagos szerepet töltött be, ezért megfigyelhető, hogy ezek a közösségek, a később csatlakozó amerikai szerzetesekkel kiegészülve magyar jellegzetességeiket elveszítették, munka és liturgikus nyelvük rövid időn belül az angol lett.¹¹⁸

A harmadik időszak a rendszerváltástól napjainkig tart. A papság szempontjából ez az időszak teljes mértékben a leépülésről szólt. Hosszú távra nagyon kevés lelkipásztor kapott engedélyt, hogy kitelepedjen. Legtöbb esetben tanulmányok végzésére küldtek ki egy-egy lelkipásztort a magyar püspökök, s ők – többnyire – bekapcsolódtak a magyar lelkipásztorkodásba. Kivételes esetben egy-egy tanulmányokat végző pap olyan szinten kapcsolódott be a lelkipásztori munkába, hogy a helyi püspök kérésére az eredeti püspök engedélyezte hosszabb-rövidebb kinn tartózkodását. Ilyen személy volt Vas László¹¹⁹ (Nagyvárad, 1965. április 27. – Nagyvárad, 2018. január 7.), aki 2000-ben került Chicago, IL-be, majd Passaic, NJ-be, ahol 2018-ban bekövetkezett haláláig szolgált, nagyváradi egyházmegegyes státuszát végig fenntartva.

V. BEFEJEZŐ GONDOLATOK

Az amerikai magyar pasztoráció egy szinte kimeríthetetlen téma. Különösen akkor, ha azokat a személyeket vizsgáljuk, akik életüket adták a kivándorolt magyarokért. 999 papot sikerült kutatásunk során felderítenünk. 999 lélek. Miközben rájuk gondoltunk, őket vizsgáltuk, fogalmazzunk és képeket válogattunk, rá kellett arra jönnünk, hogy ők nem csak adatok. Ők hús-vér emberek voltak. Születtek, éltek, s meghaltak.

113 vö.: *Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozás jegyzőkönyve*. 1922. október 11., 5. pont

114 DUDÁS, 63 p.

115 DUDÁS, 420 p.

116 DUDÁS, 509 p.

117 idézi: MÁRÉ, 62 p.

118 Ez alól kivételt képzett a ferences és a jezsuita rend, amely szinte teljesen magyar nyelvű maradt.

119 DUDÁS, 399.p.

E tanulmány írása közben tíz amerikai magyar katolikus pap hunyt el. Írásunk nekik is emléket kíván állítani: Vas László, Horváth András Ellák OPraem, Msgr. John Demkovich, Zsurkai János, Nemesszeghy Ervin SJ, Msgr. Varsányi Vilmos, Miklósházy Attila püspök, Szlezák Imre OFM, Deák Ferenc SJ, Rakaczky M. Bazil OSBM.

Bár ez a írás kifejezetten a lelkipásztorokat vizsgálta, nem felejtkezhetünk meg arról a sok százezer katolikus hívőről, akikért ezek a papok éltek. Az ő életük, az ő sorsuk felkutatása további feladat.

Jelenleg nem tudni, hogy a magyar katolikus pasztoráció az USA-ban és Kanadában merre tart, bár a mostani adatok nem biztatóak. Mégis a katolikus egyház hiszi, hogy a jövő egy felsőbb hatalom, Isten kezében van. S ezért nyugodt szívvel, s hittel vallhatjuk meg, történhet bármi, „*mindig glóriával zárul a zsoltár!*”¹²⁰

RÓBERT GYULA DUDÁS

HUNGARIAN CATHOLIC PASTORS IN NORTH-AMERICA

This study aims at examining the roughly 150-year process of the Roman and Greek Catholic pastoral care originating from Hungary and connected to the Hungarian-speaking diaspora living in the United States or Canada. This theme is important because the American Hungarian Catholic pastoral care in the present form is serving its last days. Most of the churches maintained by the Hungarian diaspora is no longer in use or have been taken by other nationalities. There are only some “lone wolves”, altogether 15 priests, who are active in serving the Hungarian community. They get no or just meagre support or reinforcement from the mother country. In the past 20 years only 32 new priests arrived, while 143 ceased to serve because of retirement, repatriation or death. In this study we specifically deal with the Hungarian expatriated clerics, so it is important to clarify some notions.

120 vö. GUARESCHI, Giovannino: *Don Camillo és a fiatalok*. Budapest, Új Ember Kiadó, 1995.

ADAM SOMORJAI OSB

ZWEIHUNDERT JAHRE DES ARCHIVS DER SEKTION FÜR
DIE BEZIEHUNGEN MIT DEN STAATEN DES VATIKANISCHEN
STAATSSEKRETARIATS – DES AUSSENMINISTERIUMS DES VTIKANS.

Charakteristika einer spezifischen Quellenlage mit besonderer Rücksicht auf den
Pontifikat Pius XI. (1922-39)

EINLEITUNG

Die Päpste haben immer eine besondere Sorgfalt gezeigt, um die Erinnerung an ihr Pontifikat und an die Wirkung des Heiligen Stuhls den künftigen Generationen aufzubewahren und zu vermitteln. So bezeichnen die Archive des Heiligen Stuhles das Patrimonium der historischen Quellen und gleichzeitig erzählen sie uns, wie ein kostbarer Schatz von Zeugnissen, die Geschichte der Kirche. Sie wurden im Laufe der Jahrhunderte in den Archiven Roms mit unterschiedenen Methoden aufbewahrt, immer nach dem Brauch der Zeit, nach dem Ermessen der Archivare, die von Ausbildung und Auffassung her unterschiedlich waren. Diese Dokumentation ist bis in unsere Tage in wachsender Zahl und Qualität überliefert, und folgte der Entwicklung und den Reformen der römischen Kurie.

Deren Betrieb gemäß der richtigen Ordnung und der entsprechenden Organisation und guter Beratung dient den Bedürfnissen und dem Willen des Papstes, und damit auch der gleichen römischen Kurie und, seit dem Ende des neunzehnten Jahrhunderts, auch den Forschern und Historikern, die sich immer mehr mit wachsender Aufmerksamkeit an diese Archiven richten. Die Erforschung der vatikanischen Archive hat in den Jahrzehnten nach der Eröffnung im Jahre 1880 die Forschung der ungarischen Historiker in die erste Linie gestellt. In Fachkreisen ist die Tätigkeit – zusammen mit vielen anderen Forschern – des Titularbischofs Wilhelm Fraknói bekannt.¹ Zunächst bedeutet aber die Wortfügung „das vatikanische Archiv“ nicht nur die Bestände des sogenannten Geheimarchivs – *Archivio Segreto Vaticano* –, weil es im „Vatikan“ viele Archive gibt.² Die Apostolische Pönitentiarie, die Kongregation für die Glaubenslehre, die Kongregation

1 Péter TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban [Ungarische historische Forschungen im Vatikan]* (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, Excerptum ex vol. I.). Budapest – Rom, 2004.

2 Eine ausführliche Auflistung siehe in: Péter TUSOR–Krisztina TÓTH, *Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás [Die neueröffneten vatikanischen Fonds und die ungarische Geschichtsschreibung]*, in: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére [Ungarn und der Heilige Stuhl (Quellen und Perspektiven). Studien zu Ehren des Kardinals Erdő]*, Hrsg. von Péter TUSOR (Collectanea Vaticana Hungariae classis I, vol. 8.), Budapest – Rom, 2012, 203ff. Eine Neufassung von diesem: Péter TUSOR–Krisztina TÓTH, *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti*

für die Evangelisierung der Völker (Propaganda Fide), das Vatikanische Geheimarchiv, die Kongregation der Ostkirchen, die *Fabbrica di San Pietro*, das Governatorato der Vatikanstadt, das Staatssekretariat – Sektion Allgemeine Angelegenheiten – und, last but not least, das Staatssekretariat – Sektion für die Beziehungen mit den Staaten – haben ein Archiv, oder besser gesagt die Archive der Päpste sind in all diesen Institutionen aufbewahrt. Ausgenommen die Sektion Allgemeine Angelegenheiten, das ihre Akten über das Vatikanische Geheimarchiv zur Verfügung stellt, stehen alle Archiven dieser Institutionen zu Verfügung der Forschungszwecke. Unser Interesse gilt dem Historischen Archiv der [ab 1988 Zweiten] Sektion für die Beziehungen mit den Staaten, insbesondere, weil das 200-Jahre-Jubiläum dieses Dikasteriums wissenschaftlich unbeachtet blieb, obwohl das gesamte Schrift- und Dokumentationsgut, insgesamt 2 und ein halbes Kilometer und ungefähr 22.000 Schachteln, einen unschätzbaren Vermögenswert bergt.³ Bis zum Pontifikat Pius XII. hatte das Archiv der Kongregation für Ausserordentliche Kirchliche Angelegenheiten seinen Standort in einem Magazin das sich offensichtlich im Erdgeschoss von Torre Borgia befand, mit Eingang auf der Seite des Cortile Borgia.⁴

EINE KURZGEFASSTE AMTSGESCHICHTE – AUSSENPOLITISCHE INSTITUTIONEN IM KIRCHENSTAAT

Die Aussenpolitik des Heiligen Stuhles wurde im Laufe des ersten Jahrtausends in keiner Institution artikuliert. Parallel mit der Ausgestaltung der Verwaltung des Kirchenstaats wurde immer mehr ein diesbezügliches Bedürfnis bemerkbar. Zuerst gehörte sie der Kompetenz der päpstlichen Kanzlei, dann, ab das 16. Jahrhundert dem Amt des Kardinal Nepos, das später im Kardinalstaatssekretariat verselbständigt wurde.⁵ Wiederum seit dem 16. Jahrhundert institutionalisieren sich die Päpstlichen Legaten, Gesandte,

Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939) [Das Archiv der Apostolischen Nuntiatur in Budapest], (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 14). Budapest – Rom 2016, XIff.

- 3 Eine erste Mitteilung in ungarischer Sprache über das Historische Archiv der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten ist dem Archivdirektor, Johan Ickx zu verdanken. In dieser Beschreibung nehmen wir dies wieder in Rücksicht und möchten den interessierten Forschern die Themenkreise auflisten, die besonders für die ungarische und österreichische Geschichtsschreibung relevant sind, mit besonderer Rücksicht auf praktische Aspekte. Johan Ickx, *A Szentszék külügyi történeti levéltára, különös tekintettel Magyarországra [Das Historische Archiv des auswärtigen Amtes des Heiligen Stuhls, mit Rücksicht auf Ungarn]*, in: *Levéltári Szemle [Budapest] 65 (2015), 2. sz. 5–25.*; DERS., *Rilevanza dei documenti custoditi nell'Archivio storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato per la storiografia ecclesiastica ungherese*, in: *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria, 1920-2015*, Hrsg. von András FEJÉRDY, Budapest, 2015, 51–69. Ab Januar 2009 bis zum Ende 2016 war Adam Somorjai OSB Mitarbeiter dieses Archivs.
- 4 Eine Gedenkplatte in Marmor in den Torre Borgia, angebracht in die Mauer des Erdgeschosses, aus den 1940-er Jahren spricht noch von "...*duabus Borginiae turri tabulationibus additis internisque eius structuris consentanea arte instauratis vel penitus reffectis renovatae ab se amplificataeq[ue] sedi publicis procurandis ecclesiae negotiis adpositas diaetas attribuit...*".
- 5 Zur Geschichte der römischen Kurie siehe DEL RE, Nicolò, *La curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Città del Vaticano, 1998, 4. Auflage. Zur Geschichte der einzelnen Dikasterien bekommt man eine kurze Übersicht im päpstlichen Jahrbuch *Annuario Pontificio*. Dies erscheint nach der jetzigen Praxis im Frühjahr des folgenden Jahres. Siehe: *Annuario Pontificio* 2016, 1814ff.

ständige Vertretungen, die Apostolischen Delegaturen oder Apostolischen Nuntiaturen.⁶ Die Nuntiaturen sind in der Geschichte Ungarns in dieser Periode nicht verselbständigt worden, da Ungarn eben in diesen Jahrzehnten seine Souveränität in den Türkenkriegen verloren hat und der nördliche und westliche Teil, wie auch Kroatien sich an Wien anschloss. Der Kirchenstaat hat die Auslandsvertretungen mit souveränen Herrschern verselbständigt, mit dem Kaiser, mit Königen, im Falle von Italien, mit dem Doge in Venedig, mit dem Grossfürsten von Toskana, usw.⁷ So gehörten die kirchlichen sowie staatlichen Angelegenheiten auf dem Restgebiet des Königreichs Ungarn zur Wiener Nunziatur, diejenigen aber, die von den Türken eroberten Gebiete und das Fürstentum Siebenbürgen gehörten zur Kompetenz der im Jahre 1622 errichteten Kongregation *Propaganda Fide*. Die Nuntiatur in Ungarn gibt es erst ab 1920, nach der Aufteilung der Donaumonarchie, parallel damit wurde die Nuntiatur für die Tschechoslowakei in Prag errichtet. Seit den neunzig Jahren hat der Heilige Stuhl auch Nuntiaturen in den neuerrichteten Staaten des früheren Jugoslawiens, in Ljubljana (Laibach, Slovenien), in Zagreb (Agram, Kroatien), sowie in Bosnia-Herzegovina, in Mazedonien (mit Sitz in Ljubljana) und in Montenegro (Crna Gora).

Die Institutionen der Außenpolitik des Heiligen Stuhles wurden nach den Erfahrungen der Periode der Französischen Revolution, der Napoleonischen Kriege, und der Verschleppung von den beiden Päpsten, Pius VI und VII, in der Zeit des Wiener Kongresses, der im Jahre 1815 die Napoleonischen Kriege abgeschlossen hat, nach „modernen“ Voraussetzungen neu errichtet.⁸ Eine der Resultaten dieser Reform ist das neu errichtete vatikanische Dikasterium „Heilige Kongregation für Außerordentlichen Kirchlichen Angelegenheiten“, auf Lateinisch *Sacra Congregatio pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis*, auf Italienisch *Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii*.⁹ Das Wort „Extraordinarius“, bzw. „straordinario“ bedeutet, dass es diesem Dikasterium Kompetenzen zugewiesen wurden, die im engsten Sinne keine Kirchenangelegenheiten sind.

6 Diesbezüglich siehe u.a.: Robert A. GRAHAM, *Vatican Diplomacy. A Study of Church and State on the International Plane*, Princeton New Jersey, 1959; Igino CARDINALE, *Le Saint-Siège et la diplomatie: Aperçu historique, juridique et pratique de la diplomatie pontificale*. Paris – New York, 1962; Pierre BLET, *Histoire de la Représentation diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle* (Collectanea Archivi Vaticani, 9.). Città del Vaticano, 1982.

7 Zuletzt siehe: Gábor NEMES, Pápai követség a Mohács előtti Magyarországon [Päpstliche Gesandte in Ungarn vor der Schlacht bei Mohács, in: *Századok* 150 (2016), Nr. 2. 369–385.

8 *“La restaurazione segna quindi un nuovo fecondo periodo di attività della diplomazia pontificia, che si apre con la riorganizzazione della Segreteria di Stato, imposta su criteri più moderni e meglio rispondenti alle sue funzioni, con la creazione dell’ufficio di Sostituto, che assorbe in pari tempo quello anticchissimo di Segretario della cifra, e con l’Istituzione della S. Congregazione degli affari Ecclesiastici straordinari, promossa e sollecitata dal cardinale Pacca.”* Giuseppe DE MARCHI, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Città del Vaticano 2006 [Orig.: 1957], XIV. Siehe auch dazu: Giovanni COCO, *Il governo, le carte e la memoria: aspetti della storia degli archivi della Segreteria di Stato in epoca contemporanea (1814-1939)*, in Religiosa Archiviorum custodia. IV Centenario della Fondazione dell’Archivio Segreto Vaticano (1612-2012). Atti del Convegno di Studi. Città del Vaticano 17-18 aprile 2012, Città del Vaticano 2015, 217-223.

9 Für die Frühperiode siehe: Lajos PÁSZTOR, *La Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari tra il 1814 e il 1850*. In: *Archivum Historiae Pontificiae* 6 (1968), 191–318. – Zwischen Juni 1865 und April 1867 wurde der Bischof von Siebenbürgen, später Erzbischof von Kalocsa (Ungarn) Ludwig Haynald zum Konsultoren ernannt. Siehe Andor LAKATOS, Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. [Die öffentliche und politische Tätigkeit von Lajos Haynald], in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays for Church History in Hungary* [Budapest], Jg 7 (1995), Nr. 3–4. SS. 97–150. Auf dem Internet siehe: <http://real-j.mtak.hu/1002/>

Diese nämlich seien die „ordentlichen“, d. h. den Kompetenzen des Heiligen Stuhls – mit einem weniger präzisen und politisch gesinnten Ausdruck, des „Vatikan“-s hinzugehören. Zugleich ist die Lage noch komplizierter, da im Laufe des 19. Jahrhunderts zur deren Kompetenz folgendes hingehörte: kirchliche Aspekte der bürgerlichen Gesetzgebung, Schulwesen, Freiheit der kirchlichen Tätigkeiten, Gründung neuer Diözesen (kirchlichen Zirkumskriptionen), weiterhin Angelegenheiten der Geisteslage und die dogmatischen, moral- und kirchendisziplinären Fragen in den einzelnen Ländern. Die außenpolitischen Angelegenheiten hatten im strengsten Sinne keinen kirchlichen Charakter, aber die waren unaustilgbar, weil sie aufs Leben der Ortskirchen eine Wirkung ausübten. Die Kirche hat im Laufe der Zeit immer mehr problematische Situationen aufgetroffen, die die kirchlichen Angelegenheiten beeinflusst hatten. Mit anderen Worten ist diese Art der Diversifizierung der Verwaltung des Heiligen Stuhles eigentlich als Folge der Wirkung der Säkularisierung auf den Weltkirchenapparat aufzufassen. Diese ausserordentlichen Angelegenheiten sind im Laufe der Zeit immer mehr diversifiziert und unausweichbar geworden, darum wurde diese Kongregation mit der Kurienreform des Jahres 1908 zur Ersten Sektion der Vatikanischen Staatssekretariats erhoben, auf deren Spitze mit dem Kardinalstaatssekretär als Präfekten. Dessen Nachfolger war gemäss der Kurienreform 1968 der Rat der Öffentlichen Kirchlichen Angelegenheiten, auf Italienisch *Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa*, gemäss der Kurienreform 1988 (apostolische Konstitution „Pastor Bonus“ vom 28. Juni 1988), die Sektion für die Beziehungen mit den Staaten, auf italienisch *Sezione per i Rapporti con gli Stati*, auf der Spitze mit dem Erzbischof-Sekretär.

Die archivalischen Bestände dieser bewegten Institutionsgeschichte haben wegen der Bedeutung für die Geschichtsschreibung das Interesse der Forscher seit jeher angezogen, obzwar deren Konsultierung bis zum Jahre 1986 nur mit ausserordentlicher Einzelerlaubnis möglich war. Die Eröffnung des Geheimarchivs des Vatikans – und auch von anderen Archiven der einzelnen Dikasterien – für die Konsultation war durch die Entscheidung von Papst Leon XIII. im Jahre 1880 ermöglicht, aber galt nur für die früheren Jahrhunderte, bis zum Wiener Kongress (1815). Das bedeutet mit anderen Worten, dass die Forschung im Archiv der Heiligen Kongregation für Ausserordentliche Kirchlichen Angelegenheiten, oder, wie heute gesagt, im Archiv der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten nicht möglich war, denn deren Bestand eben mit diesem Datum beginnt. Nach längerer Vorgeschichte – einzelne Forscher konnten nur ausnahmsweise eine Erlaubnis von den Vorgesetzten bekommen¹⁰ – wurde erst im Jahre 1988 ein Lesesaal im Borgia-Turm des Apostolischen Palais, mit Zugang vom Borgia-Hof (*Cortile Borgia*), der nur wenigen eingeweihten Personen bekannt war.

2006 war dieser Lesesaal geschlossen und die Konsultation, parallel mit der Eröffnung der Periode von Papst Pius XI. (1922–1939) geschah im Lesesaal des Gehei-

10 Gabriel Adriányi hat 1962 mit der Hilfe von Mons. István Mester die Forschungserlaubnis erworben. Vgl. Gábor ADRIÁNYI, *Egy élet nyomában [Auf der Spur eines Lebens - Erinnerungen]*, Budapest, 2007, 106. Mons. István Mester war zu dieser Zeit Vizerektor des Päpstlichen Ungarischen Instituts und Official in der Konzilien (heute Klerus) Kongregation. Zur Biografie von Mester siehe: *Magyar Katolikus Lexikon* [Ungarisches Katholisches Lexikon] VIII (2003), 994. Weitere (nicht vollständig präzise) Informationen und das kanonistische Publikationsverzeichnis siehe auf der Internet-Seite des Kanonistischen Instituts der Péter Pázmány Katholischen Universität der Wissenschaften zu Budapest: <http://www.kjpi.ppke.hu/bio.html#11> – Die ausführlichste Bibliographie mit Literatur in: László Imre NÉMETH – József RUPPERT, Sch. P., *A római Szent István Alapítvány 50 éve. [50 Jahre der römischen Sankt Stephans-Stiftung]*, Rom, 2015, 24f.

marchivs, aber nur vier Jahre lang, bis Ende 2010.¹¹ Im Januar 2011 wurde ein neuer Lesesaal geöffnet, mit Eingang vom Belvedere-Hof im Vatikan, gegenüber dem Geheimarchiv, oder besser gesagt, der Apostolischen Bibliothek, zuletzt im Herbst 2013 wurde der neueste Lesersaal eröffnet, mit Eingang vom Belvedere-Hof, im Borgia-Turm. Dieser Raum ist identisch mit dem Magazin, wo das Archiv bis zum Jahre ca. 1940 seine Bestände hatte, als das Staatssekretariat unter dem ehemaligen Staatssekretär, der Papst gewählt wurde, also unter Pius XII. neugestaltet wurde. In diesen Jahren war ein Aufzug im Borgia-Turm errichtet, mit dessen Hilfe der Papst die Gruppen im Belvedere-Hof zur Generalaudienz empfangen konnte, und dieser Raum diente damals als Vorhalle zum Ausgang.¹² Die archivalischen Materialien der Nuntiaturen, Apostolischen Delegaturen werden im Geheimarchiv aufbewahrt, dessen Fondsverzeichnis an der Internet-Seite des Geheimarchivs zu finden ist.¹³ Deren Inventare sind Maschinenschriften und man kann sie im ersten Konsultationsraum des Geheimarchivs konsultieren.

MISSVERSTÄNDNISSE HINSICHTLICH DES BEGRIFFES „VATIKANISCHES ARCHIV“

Es ist allgemein verbreitet, dass es im Vatikan ein Archiv gibt: das Geheimarchiv (*Archivio Segreto Vaticano*). Es ist zu behaupten, dass das Vatikanische Geheimarchiv eine zentrale Bedeutung hat, aber es gibt wohl viele andere Archive. Es ist wahr, dass die archivalischen Bestände der aufgehobenen und heute nicht mehr wirkenden vatikanischen Dikasterien im Geheimarchiv erreichbar sind, aber es ist auch wahr, dass alle Dikasterien im Vatikan über ein Archiv verfügen. Es ist auch zu bemerken, dass die Namensgebung „Geheimarchiv“ nicht in dieser Bedeutung zu verstehen sei: „geheim“, sondern in der anderen Bedeutung des Wortes „secretum“: „privat“. Das Geheimarchiv ist also das Privatarchiv der Päpste. Auf Lateinisch *Archivum Secretum*, auf Italienisch *Archivio Segreto*. Diese wichtige Institution hat also den Grundbestand des päpstlichen Privatarchivs.

Die Lage wird dadurch komplizierter, daß das Staatssekretariat des Heiligen Stuhls auch über ein Archiv verfügt, aber die historischen Dokumente der zur Zeit Ersten Sektion, mit anderen Worten, Sektion der Allgemeinen Angelegenheiten im Geheimarchiv deponiert und aufbewahrt werden und dort zu konsultieren sind. Auf der anderen Seite, die

11 Sehe dazu auch Fussnote 24. In dieser Periode von vier Jahren verbreitete sich der Gebrauch der Abkürzung „AES“. Ab 2011 haben die Vorgesetzten des Dikasteriums wiederum den Gebrauch der Abkürzung AA.EE.SS. wiederhergestellt. Beide beziehen sich an die Periode der Kongregation „*Affari Ecclesiastici Straordinarii*“, die zweite ist eine konsequente Adaptation der italienischen Rechtschreibung für die Abkürzungen in Plural. So gebraucht Gabriel Adriányi zuerst den Archivvermerk AA.EE.SS., dann AES. Siehe, Gábor ADRIÁNYI, *Documenta Vaticana historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia 1891–1920* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVIII.). Budapest, 2011, 23. Adriányi, wie er schreibt, hat in den Jahren 2006–2007 im Geheimarchiv geforscht, siehe a. a. O. Seite 7. Adriányi schreibt nicht über Folios, sondern über Seiten, als wären Buch-Seiten die angegebenen Dokumenten-Folios.

12 Als die Gruppen immer zahlreicher wurden, hat sich auch der Ort der Generalaudienzen gewechselt. Papst Johannes XXIII. (1958–1963) hat den Damasus-Hof dazu gebraucht und erst Paul VI. (1963–1978) hat zuerst den Sankt Petersdom, dann die Nervi-Halle, die er in den Jahren 1966–1971 bauen ließ und die von Johannes Paul II. bei Weihnachten 1978 nach ihm umbenannt wurde: Halle Paul VI. Siehe in: *Acta Apostolicae Sedis* 71 (1978), 54. Mit der Zeit war auch diese Audienzhalle zu klein geworden und unter Johannes Paul II. (1978–2005) wurde regelmässig der Sankt Petersplatz dazu gebraucht.

13 *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano, 2014*. Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, s. d., 103 Seiten. Internetseite: www.archiviosegretovaticano.va

Dokumente des Historischen Archivs der Zweiten Sektion, die Kompetenz hat für die Beziehungen mit den Staaten, die Objekt dieser Studie sind, werden im Sitz dieser Sektion aufbewahrt und so verfügt über einen eigenen Lesersaal und ein eigenes „Regolamento“.

Da die Entscheidungen im Staatssekretariat nicht nur im 20., sondern auch im 19. Jahrhundert in einer engsten Mitwirkung mit der Heiligen Kongregation für Ausserordentliche Kirchliche Angelegenheiten gefällt wurden, die Akten der einzelnen Instanzen – und zwar, womöglich der komplizierten Anliegen – werden in konkreten Fällen in ihrer Komplexität mit Sicherheit in beiden archivalischen Beständen aufbewahrt. Mit anderen Worten, die beiden Sektionen waren wahrhaftig Instrumente in den Händen des Kardinalstaatssekretärs bzw. der Päpste, und eben dadurch ergibt sich die Situation, daß der Forscher beide Archive besuchen soll, um eine komplexe Bearbeitung der jeweiligen Aktenlage zu erschliessen.

DIE FRAGE DER RESERVIERTHEIT UND ERÖFFNUNG VATIKANISCHER ARCHIVE

Auch in den Reihen der Wissenschaftlern gilt die weit verbreitete Meinung, dass der Vatikan seine Archive, abweichend von anderen Nationalsammlungen, nicht nach 30 Jahren, sondern nach 70 Jahren eröffnen lässt. Das ist teils wahr, weil zur Zeit (2016) man im vierten Jahr des Pontifikats Papst Franziskus immer auf die Bekanntmachung wartet, die Quellen für das Pontifikat von Pius XII. (1939–1958) zur Konsultation eröffnen, und die 70 Jahre gelten zwar, aber ungefähr, nicht haargenau, weil nach vatikanischer Tradition, als ein neuer Papst auf den Thron tritt, liess ein neues Pontifikat eröffnen.

Wie schon oben gemerkt, zunächst hat Leo XIII (1878–1903) im Jahr 1880 die vatikanischen Archive bis zum Wiener Kongress, 1815 eröffnet und das galt ab 1. Januar 1881.¹⁴ Papst Pius XI. (1922–1939) hat 1923 eine weitere Periode, bis zum Jahr 1846 geöffnet, und das galt ab 1. Januar 1924. Papst Paul VI. (1963–1978) hat 1966 bis zum Ende des Pontifikats Pius IX., d.h. bis zum Jahr 1878 eröffnet, und das galt ab 1967.¹⁵ In seiner Ansprache galt der Ausdruck „del Nostro Archivio Vaticano“, d. h. unser vatikanisches Archiv“.¹⁶ Er meinte also das Geheimarchiv, und nicht das Archiv der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten des Vatikanischen Staatssekretariats - des Aussenministeriums des Vatikans, oder andere die weiterhin geschlossen oder unzugänglich blieben.¹⁷

14 Dazu siehe András FEJÉRDY, A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyílt iratanyagáról [Über die zuletzt eröffneten Dokumente im Vatikanischen Geheimarchiv] in: *Levéltári Szemle*, 2007. Nr. 3. 42–48. Zur Eröffnung der vatikanischen Archive im allgemeinen siehe Giacomo Martina, *L'apertura dell'Archivio Vaticano: il significato di un centenario*, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 19 (1981), 239–307.; Josef Metzler, *L'Archivio segreto vaticano negli ultimi cento anni*, in: *Archivi e archivistica e Roma dopo l'Unità. Genesi storica, ordinamenti, interrelazioni, Atti del convegno 12–13 marzo Roma 1990*. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi 30.), Roma, 1994, 242–256.

15 Aus der Weihnachtsansprache von Paul VI am 23. Dezember 1966, an die Mitglieder des Kardinalkollegs und der römischen Kurie, in: *Acta Apostolicae Sedis* 59 (1967), 48–59. Den Text siehe im Anhang.

16 „Vogliamo dire l'apertura alla consultazione degli studiosi del Nostro Archivio Vaticano per quanto riguarda tutto il Pontificato di Pio IX, fino cioè al febbraio 1878.“ A. a. O.

17 Darum beschränkte sich folgende Quellenpublikation auf die Dokumente der Wiener Nuntiatuur: Lajos LUKÁCS, *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*. Budapest, 1981.

Das lange Pontifikat von Johannes Paul II. (1978–2005) gilt als Ausnahme. Zunächst hat er, mit seiner Weihnachtsansprache, am 22. Dezember 1978, das Pontifikat von Leo XIII., also bis 1903 geöffnet, und es wurde tatsächlich ausgeführt ab 1. Januar 1979.¹⁸ Hier ist im Wortlaut wiederum nur das Geheimarchiv erwähnt.¹⁹ Er war wiederum, der die Aktenbestände der Pontifikate von den Päpsten Pius X. und Benedikt XV., also bis zum Jahr 1922 eröffnen liess, und das geschah ab 1. Januar 1987.²⁰ Darin beschränkte er sich nicht mehr an die Fonds des Geheimarchivs, sondern hatte zum ersten Mal die Archive in Plural erwähnt. Das bedeutet, dass auch andere Archive im Vatikan zur Forschung bis zum Jahr 1922 eröffnet wurden.²¹ Nach diesem Datum wurden ausserordentliche Teileröffnungen bekanntgemacht und durchgeführt: im Jahre 2002 die Materialien der Nuntiatoren München und Berlin für das Pontifikat Pius XI.²² und die Materialien des vatikanischen Informationsbüros für Kriegsgefangene im Zweiten Weltkrieg: „Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra“.²³

Papst Benedikt XVI. (2005–2013) liess am 18. September 2006 die Periode des Pontifikats Pius XI (1922–1939) eröffnen, das bedeutet, dass prinzipiell immer noch bis zum 10. Februar 1939 (Todesdatum von Papst Pius XI.) die Dokumente den Forschern ausgegeben werden.²⁴ Wir schreiben: „prinzipiell“. Die Praxis ist anders. Es gibt Dikasterien im Vatikan, die, wegen Personalmangel, noch nicht fertig sind. Zur Vorbereitung der archivalischen Bestände gehört nämlich folgende Praxis: es werden Inventare – auch „*indici*“ genannt – vorbereitet, alle Folien werden mit der Archivsiegel versehen und – neustens mit Bleistift – durchnummeriert. Darum soll man immer im voraus anschreiben, sich informieren lassen und per Korrespondenz, an die Leitung des Dikasteriums gerichtet, eine Forschungserlaubnis erbitten. Darüber hinaus galt diese Öffnung offensichtlich nur für die Akten des Vatikanische Geheimarchivs und des Historischen Archivs des Staatssekretariats, wobei die Konsultation der Akten von Pontifikat Pius XI. ausschliesslich in den Räumen des Geheimarchivs stattfinden würde.²⁵

18 Weihnachtsansprache von Papst Johannes Paul II am 22. Dezember 1978, an die Mitglieder des Kardinalskollegs und der römischen Kurie, in: *Acta Apostolicae Sedis* 71 (1978), 48–55. Hier: S. 54. Den Text siehe im Anhang.

19 „Il secondo annuncio riguarda la decisione di aprire agli studiosi l' «Archivio Segreto Vaticano» fino a tutto il pontificato di Papa Leone XIII.“

20 Die Bekanntmachung der Eröffnung geschah diesmal im Auftrag von Papst Johannes Paul II durch den Staatssekretär Agostino Casaroli mit dem Brief an den Kardinal Alfons M. Stickler, Präfekten der *Biblioteca Apostolica Vaticana* und des Geheimarchivs [1983/1984–1988], gerichtet, mit Datum 20. August 1985, Protokollnummer 156.966. ikt. Siehe in: *Acta Apostolicae Sedis* 78 (1986), 378. Den Text siehe im Anhang.

21 „...vengano aperti agli studiosi i Fondi archivistici riguardanti i Pontificati di San Pio X e Benedetto XV (1903–1922).“ I. h.

22 *Nuove prospettive per l'apertura degli Archivi Vaticani a riguardo del Pontificato Pio XI*, in *L'attività della Santa Sede 2002*, 99–101 (15 Ottobre). Text unterschrieben von P. Sergio Pagano, Prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano, und p. Marcel Chappin S.J., Responsabile dell'Archivio Storico della Segreteria di Stato.

23 Ibid. Dies wurde unverzüglich veröffentlicht: *Inter Arma caritas. L'Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra istituito da Pio XII. (1939–1947). Band I: Inventario; Band II: Documenti*. Città del Vaticano, 2004. (Collectanea Archivi Vaticani, 52.).

24 *Apertura della documentazione relativa al Pontificato di Pio XI conservata negli Archivi Vaticani*, in *L'attività della Santa Sede 2006*, 348 (18 Settembre).

25 „La consultazione dei Fondi avverrà presso l'Archivio Segreto Vaticano“. *Apertura della documentazione relativa al Pontificato di Pio XI conservata negli Archivi Vaticani*, *L'attività della Santa Sede 2006*, 348 (18 Settembre).

Die Eröffnung des Archivs, das uns in diesem Aufsatz interessiert, geschah also bis zum Jahr 1986 nur ausnahmsweise, in einzelnen Fällen. Eine institutionelle Ausnahme bleibt die Erforschung, die Redaktion und die Veröffentlichung der Dokumente der Periode des Zweiten Weltkriegs, wozu am Anfang des Pontifikats von Paul VI. zuerst drei, dann ab 1965 vier Jesuitenhistoriker eingeladen wurden.²⁶ Der Franzose Pierre Blet,²⁷ der Italiene Angelo Martini²⁸, der Deutsche Burkhard Schneider und zuletzt der Amerikaner Robert A. Graham arbeiteten im Auftrag des Staatssekretariats in der physischen Nähe des Archivs und bereitete die Bände der Reihe „Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale“ zur Drucklegung vor.²⁹ Dies war also eine Auftragsarbeit, im Auftrage des Staatssekretariats, im Rahmen von einer Tätigkeit im innern des Archivs geführt. Es handelt sich wahrhaft um eine Teileröffnung, mit der Eigenheit, das man nur die Dokumente studieren kann, die in diesen Bänden veröffentlicht worden sind.³⁰

DAS HISTORISCHE ARCHIV DER SEKTION FÜR DIE BEZIEHUNGEN
MIT DEN STAATEN DES VATIKANISCHEN STAATSSSEKRETARIATS

Zunächst ist es angebracht ein anderes Missverständnis zu klären. Da der Name der Institution seit 1968 zweimal geändert wurde, und zur Zeit bis Februar 1939 konsultierbar ist, halten es jedoch die besten Kenner und Forscher, die im Archiv viel Zeit verbracht haben, für das Archiv der Heiliger Kongregation für Ausserordentlichen Kirchlichen Angelegenheiten. Es gilt zwar für die Periode bis zum Ende des Jahres 1967. Aber dieses ist nur ein Fonds in der Verwaltung des Historischen Archivs der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten des Vatikanischen Staatssekretariats, darum soll es heis-

26 Am 6. Dezember 1965 wurde der Erster Band Papst Paul VI. überreicht. *Presentato al Santo Padre il volume „Le Saint-Siège et la guerre en Europe*, in L'attività della Santa Sede 1965, 494 (6 dicembre).

27 *Tra Parigi e Roma. Padre Pierre Blet, S.J. Archivum Historiae Pontificiae* 48 (2010), 5–155. Die Bibliographie von Pierre Blet siehe a.a.O., SS. 135–155.

28 Über P. Angelo Martini s.j. (1913-1981) siehe seine Nekrologie: *La morte del padre Angelo Martini*, in *Civiltà Cattolica* 132 (1981) III, 517-519.

29 *Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*. I–XI. Hrsg. von BLET, Pierre – GRAHAM, Robert A. – MARTINI, Angelo – SCHNEIDER, Burkhard., Vatikanstadt, 1965–1981. Als Herausgeber galt das Staatssekretariat Seiner Heiligkeit. Die einzelnen Bände können vom Internet heruntergeladen werden: www.vatican.va. Der Band 7. z. B. auf der Internetseite <http://www.vatican.va/archive/actes/documents/Volume-7.pdf> – Siehe auch Pierre Blet, Papst Pius und der Weite Weltkrieg. Aus den Akten des Vatikans, Paderborn 2000; Weiterhin: Matteo Luigi NAPOLITANO, Padre Blet e la collana degli Actes et Documents. Tra storia e memoria, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 48 (2010), 93–108. Über die Entstehungsgeschichte und Methode der Jesuiten siehe auch: Robert A. GRAHAM, *Alle origini degli „Actes et Documents du Saint-Siège“*, in Andrea RICCARDI (Hrsg.), *Pio XII*, Rom, 1984, SS. 265-273. DERS., *Acts and Documents of the Holy See concerning the Second World War*, in Gioachino RIGAMONTI (Hg.) *La seconda guerra mondiale nella prospettiva storica a trent'anni dell'epilogo*, Como, 1977, 359-369. Und auch: Giacomo MARTINA, *Un'importante opera al servizio diretto della Santa Sede*, in *Notizie dei Gesuiti d'Italia* 8 (1975) 3, 70-73.

30 Bezüglich Ungarn siehe István EÖRDÖGH, A Magyar Katolikus Egyház a Szentszék második világháborúra vonatkozó szöveggyűjteményében [Die Katholische Kirche Ungarns in der Textveröffentlichung des Heiligen Stuhls zum Zweiten Weltkrieg], in: *Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai* [Kirchen in der sich verändernden Welt. Die Vorträge der Internationalen Kirchengeschichtlichen Konferenz] Esztergom, 29-31 Mai 1991. Hrsg. v. István BÁRDOS und Margit BEKE. Esztergom, 1992. SS. 513–520.

sen: Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, [Fondo] Affari Ecclesiastici Straordinari. In Abkürzung: SS. S.R.R.SS., AA.EE.SS. Erst nachher kommen die Nummern für Pos[itio]n und für Fasc[iculus].

Diese Mitteilung gilt als Einleitung für ungarische und deutschsprachige Forscher, darum stehen im Zentrum unseres Interesses die Themen, die die ungarische und österreichische Geschichtsforschung interessieren können. Wie soll man eine Forschungsarbeit in unserem Archiv planen? Was für Hilfsmittel stehen zur Verfügung? Was können wir hoffen und was nicht? Kann hier noch etwas Neues gebracht werden, es gibt nämlich diesbezüglich viel an Literatur.

Im Historischen Archiv des Staatssekretariats,³¹ wie in alle andere Archiven des Heiligen Stuhles, soll man sich registrieren lassen. Dazu sind folgende Vorbedingungen – Universitätsstudenten werden nämlich nicht zugelassen. Diplom, Empfehlungsbriefe sowohl von kirchlicher Seite als auch von angenommenen Fachkreisen, ein Curriculum, weiterhin Sprachkenntnisse. Wo im Geheimarchiv die Registration an Ort und Stelle geschieht (man braucht keine Photo mitzunehmen, weil die wird auch dort gemacht. Öffnungszeiten sind an Wochentagen, vormittags 6 Tage der Woche,³² eventuell, nachmittag, 5 Tage, mit Sondergenehmigung. Nachmittags werden keine neuen Faszikeln herausgegeben, nur vormittags.) gibt es im Historischen Archiv des Staatssekretariats eine Vorbereitende administration: man soll wenigstens einige Tagen früher den Sekretär der Sektion für Beziehungen mit den Staaten anschreiben.³³

Die gedruckten Inventare stehen nicht mehr zu Verfügung, sondern man kann sie seit 2015 im Forschungsraum mit Hilfe der 22 Computer, in PDF-Format konsultieren.³⁴ Ein Vorteil dieser Methode ist, daß man im PDF-Format herumsuchen kann, Nachteil dagegen, dass in gewissen schwierigen Personennamen Fehler unterlaufen konnten, da die Inventare von Italienern gefertigt wurden, so ist die Suchfunktion im Falle von nicht-italienischen Personen- und Ortsnamen fraglich. Diese Inventare dürfen nicht gedruckt und nicht fotografiert werden, darum dürfen sie nur an Ort und Stelle konsultiert werden. Sie beschreiben den Inhalt mit seinem Archivverweis, den sie durchsuchen können. Bestimmen wir genauer, dass die Faszikeln, die archivalische Einheiten ausmachen, auf der vorletzten physischen Ebene sind und immer einen Umschlag haben, mit der Inhaltsbeschreibung. Wenn wir unser Interesse jetzt einmal auf Österreich konzentrieren, auf die vierte Periode, dies ist nämlich der technische Name für die Dokumentation fürs Pontifikat Pius XI., soll man bestätigen dass die Positionen, von Nummer 485 bis zum 919, eingeteilt sind in 85 Faszikeln.

Man stellt auch eine Entwicklung im Laufe der redaktionellen Arbeit der Inventare fest. Während der ersten drei Perioden bis zum Pontifikat Pius XI., ist die Beschreibung des Inhalts recht einfach und man hat gewählt um Referenzen nach Argumenten der Einzelblätter zu unterlassen: es wurden das Datum, der neue und alte archivalische Ort, so-

31 Im weiteren nennen wir so das Archiv des Außenministeriums des Vatikans.

32 Mit Beachtung des vatikanischen Sonderkalenders.

33 Siehe su internet: http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/sezione-rapporti-stati/archivio-storico/index_it.htm

34 Die gedruckten Grundexemplare sind maschinenschriftlich erstellt, auf der Titelseite: Archivio della Sacra Congregazione degli affari Ecclesiastici Straordinari. Des weiteren der Name der Serie, in meisten Fällen Landesname, es gibt aber auch andere Serien, siehe unten. Dann kommen: Indice delle carte del [primo, secondo terzo, quarto] Periodo. Comprende il Pontificato di [Name des Papstes] ([Jahre des Pontifikats]), o. O., Jahresangabe der „Erscheinung“ (des Fertigschreibens).

wie Kommentare erwähnt. Bei der Registration von Dokumenten hat man insbesondere auf Namen von Personen und die Art der Dokumente (Brief, Telegramm, Bericht, Stimme etc.) geachtet. Weiter auch, ob es sich um ein Original, Aufzeichnung („Minuta“), Kopie oder Drucksache handelt.

COLLOCAZIONE NUOVA			OGGETTO
Pos.	Fasc.	Località e data	
			Osservazioni del Card. Vincenzo Santucci in proposito. Oss. V. Pos. 189 " " "Carte d'Austria", Vol.22, Pos.6"
241	143	ALBA GIULIA VIENNA 1858	Notizie spettanti al Seminario dei Chierici Greci Uniti esistente in Vienna, e sul progetto di erezione di un nuovo Collegio destinato esclusivamente ai giovani valacchi della Provincia di Alba Giulia.
242	143	VIENNA 1858	Ordinanza Imperiale sulle Corporazioni Religiose e sul loro diritto di acquistare i beni, relativa agli Articoli XVIII e XXIX-del Concordato, in data 13 giugno 1858. Oss. V. Pos. 189
243	143	VIENNA 1858	Replica del Card. Rauscher, Arcivescovo di Vienna, ad un apocrifo Pro-Memoria scandaloso, indirizzatogli in occasione della prossima adunanza dei Concili Provinciali, pubblicata e commentata nel giornale di Berlino "Il Tempo" = "Zeit".
244	143	TRANSILVANIA 1858	Matrimoni Misti in rapporto alla Istruzione del Card. Lambruschini del 30 aprile 1841. Oss. V. Sess. 345 (24-I-1858) " Fos. 210 " "Carte d'Austria" Vol.32, Pos.1" " " " 62, " 2"

Diese wird sich förmlich nicht viel ändern, auch wenn der Inventar des Pontifikats Pius XI. bemerkenswert verändert wurde. Im Laufe der Zeit sind diese nicht nur mehr durch eine archivalische Einsicht verfeinert, sondern auch durch die Reflexion auf den Zweck, den dieses Instrument haben soll, d. h. sie sollten der Forschung der Wissenschaftler dienen. Dies reflektiert sich sowohl in der Erstellung der Faszikeln als auch in der Schaffung von Inventaren. Die Faszikel 70 der Position 911 die sich mit dem Thema „Anschluss“ befasst, kann uns dabei hilfreich sein:

COLLOCAZIONE NUOVA			OGGETTO	REGISTRO ANTICO
POS	FASC	LOCALITA E DATA		N
			<ul style="list-style-type: none"> -Dichiarazioni di Seyss-Inquart a Berlin. Progetto di risposta del P. Cordovani (aprile) -Divieto del S. Padre per il Te Deum progettato da Mons. Hudal, Rettore dell'Anima in Roma (17-IV-1938) -Votazioni plebiscitarie -Sorte dell'ex-Cancelliere Schuschnigg e suo matrimonio (giugno-luglio) -Cinquanta punti del programma nazista per l'educazione della gioventù austriaca -Soppressione di scuole private in Austria -Nuovo interessamento del S. Padre in favore del Dott. Schuschnigg, (X-1938 e VII-1939) 	
910 P.O. (II)	70	1938-1945	<p style="text-align: center;">Mons. Sproll Vescovo di Rottenburg</p> <ul style="list-style-type: none"> -Ritorno in Rottenburg di Mons. Sproll (aprile) -Alloggio per Mons. Sproll nel grande ospedale "Marienhospital" di Stoccarda (luglio) -Ritorno in sede di Mons. Sproll. Lettera pastorale al Clero e ai fedeli (luglio) -Orizzonte più pacifico nella diocesi di Rottenburg (5-agosto) -Allontanamento di Mons. Sproll dalla sua diocesi, per opera della polizia (24-VIII) -Situazione religiosa in Germania dopo la espulsione del Vescovo di Rottenburg -Odissea sempre più difficile per Mons. Sproll (settembre) -Nota del Ministro Kerrl al Card. Bertram, circa l'espulsione di Mons. Sproll -Contro il clero della diocesi di Rottenburg (1938) -Commento giornalistico sulla sorte del Vescovo di Rottenburg, Mons. Sproll, durante il Governo nazista (1945) 	
911 P.O.	70 bis	ANSCHLUSS 1938	<p style="text-align: center;">Atteggiamento dell'Episcopato</p> <ul style="list-style-type: none"> -Comunicazione ai Cardinali della S.C. degli AA.EE.SS. e, in parte, ai Rappresentanti Pontifici -Copia di dichiarazione dei Vescovi -"Il Messaggero": «L'Episcopato austriaco aderisce solennemente al grande Reich nazionalsocialista» -Avvenimenti d'Austria e stampa (con al- 	

COLLOCAZIONE NUOVA			O G G E T T O	REGISTRO ANTICO
POS.	FASC.	LOCALITÀ E DATA		N.
			legati) -Conferenza Episcopale di Wien -Dichiarazione dell'Episcopato austriaco in favore della Germania -Una lettera di protesta contro i Vescovi austriaci -Sulla situazione degli ebrei in Austria -Articolo filonazista dell'Arcivescovo di Salzburg -Mons. Waitz e il Governo -Lettera del Vescovo di Münster relativa all'Episcopato austriaco -Comunicazione all'Episcopato austriaco -Annessione dell'Austria alla Germania. Atteggiamento dei Vescovi e della Santa Sede	
912 P.O.	71	1938	Anschluss "L'Osservatore Romano" -Commento sulle ostili dimostrazioni contro il Card. Innitzer in Königsbrunn	
913 P.O.	71	1938	Anschluss Radio Vaticana -Notizie varie pervenute per la Radio Vaticana -Commenti vari sulla trasmissione della Radio Vaticana del 1-V-1938, intorno al tema "Il cattolicesimo politico" -Lettera di D. von Hildebrand	
914 P.O.	71	1938	Anschluss Stampa italiana -Nota del Cardinale Segretario di Stato all'Ambasciatore d'Italia presso la S. Sede, circa l'atteggiamento della stampa italiana, nei riguardi della gravissima questione delle relazioni tra la Chiesa Cattolica e il Reich nazionalsocialista -Allegati al riguardo	
915 P.O.	72	1938	Anschluss Stampa estera -Articoli e commenti di giornali americani circa la situazione dell'Austria	

Viele einzelnen, aber nicht alle Elemente der Faszikeln wurden beschrieben: insbesondere Dokumente von erheblicher Bedeutung. In den Inventare fehlt jegliche Verweisung zu einzelnen Blättern oder Folios. Aber auch folgendes kann festgestellt werden: es fehlen objektive Kriterien wie Herstellung und Redaktion, oft geht Allgemeines zum Synthetischen über, es wurden bemerkenswerte Elementen weggelassen und auch umgekehrt. Schließlich, es fehlt nicht an einem Missbrauch von Adjektiven, um die Ereignisse zu bewerten.

Zur gleichen Zeit sollten wir erkennen, dass das System der Sortierung eine (verständliche) Nüchternheit in der Numerierung der einzelnen Folios festhält, z. B., wenn es sich um Broschüren handelt, ihnen zählte er nur die erste Seite.

Der gesamte Archivbestand kann praktisch zweigeteilt werden: Das 19. Jahrhundert bis 1903 und die aktuell zur Forschung erschliessbaren Jahre bis zum 10. Februar 1939.

Für Fragen der ungarischen Allgemein- und Kirchengeschichte soll man gerade die Serie „Austria“ konsultieren, nach dem Ausgleich (1867³⁵) die Serie „Austria-Ungheria“.³⁶ Dies wiederum wird in zwei Unterserien geteilt. „In der Unterserie »Austria« finden wir bis zum Jahr 1878 14 Positionen mit politischer-kirchlicher Thematik, 45 beinhalten Dokumente reinlich kirchlichen Charakters, 14 Positionen behandeln Bischofsnennungen, sieben behandeln die Orthodoxen und anderen Konfessionen, 27 Positionen behandeln die Sakramente und Eheschliessungen, 11 Positionen beschäftigen sich mit Auszeichnungen und Privilegen.“³⁷ In der Unterserie »Austria-Ungheria«, die bei uns mit dem Jahr 1878 beginnt, „findet man 18 Positionen mit politischer-kirchlicher Thematik, 17 beinhalten Dokumente reinlich kirchlichen Charakters, 48 beinhalten Dokumente reinlich kirchlichen Charakters, vier Positionen behandeln Bischofsnennungen, es gibt keine Positionen bezüglich der Orthodoxie oder anderer Konfessionen, 25 Positionen behandeln die Sakramente und Eheschliessungen und nur zwei Position beschäftigen sich mit Auszeichnungen und Privilegen“.³⁸

Der Inventar von István Eördögh bearbeitet die Serie der bilateralen Beziehungen, und lässt die Serie „*Rapporti delle Sessioni*“ unbeachtet,³⁹ die eine sehr wichtige Rolle spielen kann, da sie die Materialien der Plenarsitzungen der Kardinalmitglieder beinhaltet, Sitzungen, die in wichtigeren und komplexen Fragen zusammen mit den Vorgesetzten des Dikasteriums regelmässig gehalten wurden. Diese beinhalten vorgedruckte Informationsmaterialien, die zur Vorbereitung der Entscheidungsträger dienen, sowie, das Protokoll der Sitzung mit Meinung der einzelnen Mitglieder. Die letzten können auch schriftliche Meinungen der Kardinäle sein. Wir sind in der Lage, diesbezüglich mehrere Vorbereitungsarbeiten konsultieren zu können, kronologisch nach ihrem Jahrgang geordnet.⁴⁰

35 Aber praktisch mit einer Verspätung von einigen Jahren.

36 *A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903 [Quellen des Archivs der Hl. Kongregation für Ausserordentliche Kirchliche Angelegenheiten (Vatikanstadt) für die Kirchen in Ungarn]*. Hrsg. von István EÖRDÖGH. Szeged, 1992. 115 Seiten.

37 Siehe Johan ICKX, [*Das Historische Archiv des auswärtigen Amtes des Heiligen Stuhls*], Seite. 8. Mit Angabe der Archivvermerke der einzelnen Positionen.

38 Siehe a. a. O., Seiten 8f. Mit Angabe der Archivvermerke der einzelnen Positionen.

39 Das Wort „Rapporti“ hat zwei Bedeutungen. Es kann entweder „Beziehungen“ bedeuten, so wie auch in der Namensgebung des Dikasteriums, oder es kann Nuntiaturreport bedeuten, oder, wie hier, Protokolle der Kardinalssitzungen. Siehe auch: Giovanni COCO, *Il governo, le carte e la memoria: aspetti della storia degli archivi della Segreteria di Stato in epoca contemporanea (1814-1939)*, in *Religiosa Archiviorum custodia. IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612-2012)*. Atti del Convegno di Studi. Città del Vaticano 17-18 aprile 2012, Città del Vaticano 2015, 231.

40 Der ausführlichste Inventar ist teils hand-, teils maschinenschriftlich: *Indice delle Sessioni*. Für die Periode 1814–1819 gedruckt, zuletzt gebunden, mit verschiedenen Seitenzahlen [die konnten nachträglich zusammengestellt und in chronologischer Reihenfolge gebunden sein], insgesamt 25 Seiten, demnächst handschriftliches Register, mit Sitzungsnummern versehen, 257 Seiten bis zum Jahr 1938. – Bearbeitungen: Lajos PÁSZTOR, Appendice 1. Problemi discussi dalla Congregazione degli AAEESS nelle sessioni tenute tra il 1824 e il 1834. In: *La Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari tra il 1814 e il*

Darüber hinaus kann noch die Serie „Stati Ecclesiastici“ von Interesse sein.⁴¹ Dieser Ausdruck bezieht sich auf den Kirchenstaat, der seit dem 8. Jahrhundert bis 1870 existierte⁴² und hatte mehrere Provinzen.⁴³ Beide Sektionen des Staatssekretariats haben diese Serie in deren Archiven.

Als chronologisch erste Fonds des Archivs ist der „Fondo Caprano“, nach dem Namen Pietro Kardinal Caprano⁴⁴ (1759–1834) genannt, der in verschiedenen Folios in Leder gebunden bewahrt sind. Dieser Fonds ist die Ursammlung des Historischen Archivs des Staatssekretariats und beinhaltet Dokumente vom Anfang des 19. Jahrhunderts.⁴⁵ Deren Inventar ist handschriftlich, früher war er wenig bekannt.⁴⁶ Für Ungarn ist wichtig die Dokumentation bezüglich des Erzabtes Chrysostomus Novák Krizosztom von Pannonhalma (St. Martinsberg).⁴⁷ Dieser Fonds wurde nicht zu Lebensjahren des Kardinals

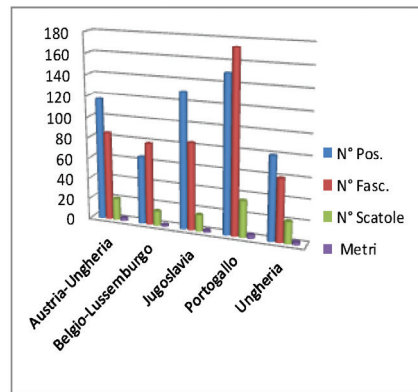
-
1850. o.c. 297–308.; Laura PETTINAROLI, Les sessions de la congrégation des Affaires ecclésiastiques extraordinaires: évaluation générale (1814–1938) et remarques sur le cas russe (1906–1923), in der Reihe *Mélanges de l'École française de Rome – Italie et Méditerranée modernes et contemporaines.*, 122-2 (2010), 493–537; Roberto REGOLI, Il ruolo della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari durante il Pontificato di Pio XI, in: *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio.*, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009. Hrsg. von Cosimo SEMERARO (Atti e documenti, 31). Città del Vaticano, 2010, 183–229; DERSELBE, Decisioni cardinalizie ed interventi papali: il caso della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari., in: *Le gouvernement pontifical sous Pie XI: pratiques romaines et gestion de l'universel.* Hrsg. von Laura PETTINAROLI. (Collection de l'École Française de Rome, 467), Rom 2013, 281–501.
- 41 Cfr. *Stati Ecclesiastici*. Vol. I. 1–2. *Indice delle carte del Primo Periodo fino all'inizio dell'anno 1878*. H. n., 1979, 122 Seiten (nicht durchnummeriert); *Stati Ecclesiastici*. Vol. II. *Indice delle carte del Secondo Periodo comprendente il Pontificato di S. S. Leone XIII (dal 1878 al 1903)*. Ohne Ortsangabe, 1985, 72 Seiten (nicht durchnummeriert); *Stati Ecclesiastici*. Vol. III. *Indice delle carte del Terzo Periodo comprendente i Pontificati di Pio X e Benedetto XV (dal 1903 al 1922)*. O. O., 1995, 90 Seiten (nicht durchnummeriert); *Stati Ecclesiastici*. Vol. IV. *Indice delle carte del Quarto Periodo comprendente il Pontificato di Pio XI (dal 1922 al 1939)*. O. O., 2002, 108 Seiten (nicht durchnummeriert).
- 42 Der Begriff Kirchenstaat blieb bestehen und bestand archivistisch auch nach dem Ende des Kirchenstaats. Hier sind auch die Materialien der Vatikanstadt nach 1929 zu suchen.
- 43 An dieser Stelle soll bemerkt werden, dass das Wort für den „Kirchenstaat“ in folgenden Sprachen in Plural angegeben wird: Italienisch: „Stati Ecclesiastici“, Französisch: „États Pontificaux“, English: „Papal States (State[s] of the Church, Pontifical States, Ecclesiastical States, Roman States)“, Spanisch: „Estados Pontíficos“. Im Deutschen im Singular, wie auch im Ungarischen, Polnischen, usw. Das kann dadurch erklärt werden, dass der Kirchenstaat noch eine Grafschaft in Frankreich innehatte, seit der Avignoner Periode bis zur Französischen Revolution, die Grafschaft „Venaissin“ (auf Italienisch: „Venassino“), und die deutsche Amtssprache eben in dieser Periode vorgeschrieben wurde, als der Kirchenstaat diese Grafschaft verlor. Das ist die Analogie auch im Falle der Sprachen der ostmitteleuropäischen Nationen, die noch später standardisiert und vorgeschrieben wurden.
- 44 Zu ihm Francesco RACO, *Caprano, Pietro*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Bd. 19, 1976, SS. 163–165.
- 45 Kirchenpolitische Anliegen sind hier dokumentiert: Pfründe, Vorbereitungsunterlagen von Konkordaten, Listen von Dispensen, Fakultäten, Instruktionen in Abschrift oder Original, Rapporti von Nuntien, usw.
- 46 *Indice delle Carte dell'Emo Card. Caprano*. Handschriftlich, foll. 1r–25r. Man beachte die folgende Bearbeitung in holländischer Sprache: *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland 1727–1831*. II. Band: *Archieven, overzichten en indices*. Hrsg. von J. P. de Valk. 's-Gravenhage, 1991. Für den Fond Caprano: SS. 132–136.
- 47 Eine erste Bearbeitung siehe: Johan ICKX, A Pannonhalmi Szent Márton Apátság Főapátjának privilégiumai. Vatikáni levéltári iratok az 1802. évi visszaállításához [Die Privilegien der Erzabtes von Sankt Martin in Pannonhalma. Vatikanische archivalischen Dokumente zur Wiedegründung im Jahre 1801]. in: *Episcopus, Archiabbas benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára, [Studien zum 70. Geburtstag von Asztrik Várszegi]*, hrsg. von Ádám SOMORJAI und István ZOMBORI, Budapest, 2016, 63–82.

Caprano erstellt, und viele Dokumente von Kard. Caprano befinden sich in verschiedenen Serien des Fonds AA.EE.SS.

Mit einem engeren Blick auf den Fonds vom Pius XI., Papst vom 12.2.1922 bis zum 10.2.1939⁴⁸, derer Eröffnung für die Konsultation im Jahre 2003 von Johannes Paul II. entschieden wurde, nur für die Serie Germania (außer für die Kongregation der Glaubenslehre, die eine gewisse Zeit von dieser Öffnung dispensiert blieb), wonach im Jahre 2006 eine anschließende weitere Teilöffnung unter dem Pontifikat von Benedikt XVI. stattfand, die sich nachher tropfenmäßig weitergezogen hat, verraten nicht wenig eigenartige Elemente ein außerordentliches Interesse. Die temporäre „Depositionierung“ der Akten des Pontifikats von Pius XI die dem Fonds AA.EE.SS. zugehören, im Geheimarchiv, wozu das Staatssekretariat im Jahr 2005 beschloss, um dem massiven Zulauf der Forscher beim Öffnen dieses Pontifikats entgegenzukommen, hatte keinen Einfluss auf den rechtlichen Status, auch nicht deren vom Fonds Pius XI.⁴⁹. Waren diese Bedürfnisse einmal vorbei, ist der Fonds, im Dezember 2010, wieder an seinem natürlichen Standort zurückgekehrt⁵⁰.

Es ist vor allen Forschern, die schon in Berührung mit dem gesamten Fonds waren, bekannt, dass die Serien des Fonds an Nationen beantworten. Auf der zweiten Ebene jeder Serie findet man Positionen mit auf der dritten Ebene, die Faszikeln. Nur für das Pontifikat Pius XI. umfasst der Fonds 46 Serien (Nationen), verteilt über 1.314 Kartons auf 216 Laufmeter eingeschlossen. Für die „kleinen“ Nationen kann man dies als folgt quantifizieren:

Paese IV periodo	N° Posizioni	N° Fascicoli	N° Scatole	Metri
<i>Austria- Ungheria</i>	117	85	21	2,70 m
<i>Belgio- Lussemburgo</i>	65	79	14	1,35 m
<i>Jugoslavia</i>	130	84	16	1,80 m
<i>Portogallo</i>	150	173	35	3,60 m
<i>Ungheria</i>	80	60	21	2,70 m

Das Archiv wurde bis Anfang des XX Jh. in Klassen eingeteilt: jede von ihnen markiert mit einem Buchstaben des Alphabets, die der zeitgenössischen politischen Realität entsprach. So finden wir Serien, die politischen Realitäten andeuten, die schon lange Zeit

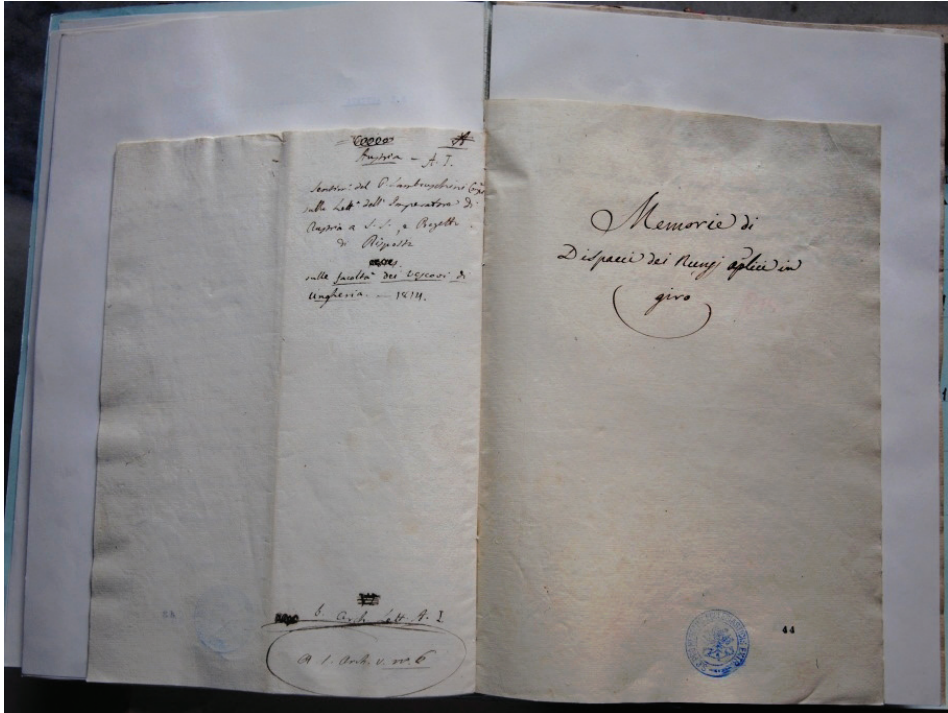
48 Nur im Jahre 1925 bekommt die Kongregation einen Präfekten. Lajos PÁSZTOR, *La Congregazione* 200.

49 Das immer schon Unklarheit bestanden hat bezüglich das Eigentumsprinzip dieses Archivs, beweist auch die Aussage von Leonard BOYLE wenn er schrieb: *“Other extant Congregations whose archives are in the ASV are i. Congregatio pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis” (1814) ...* S. Leonard E. BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings (= Subsedia Mediaevalia, I, Toronto 1972)* 88.

50 Antonio CAROTI, *Trasloco di carte in Vaticano, perplessi gli studiosi. Ritornano alla Segreteria di Stato i fondi su Pio XI depositati presso l’Archivio Segreto*, in: *Corriere della Sera* (21 dicembre 2010) 48.

nicht mehr existieren, wie: z.B. das Königreich Sardinien und das Großherzogtum Toskana.

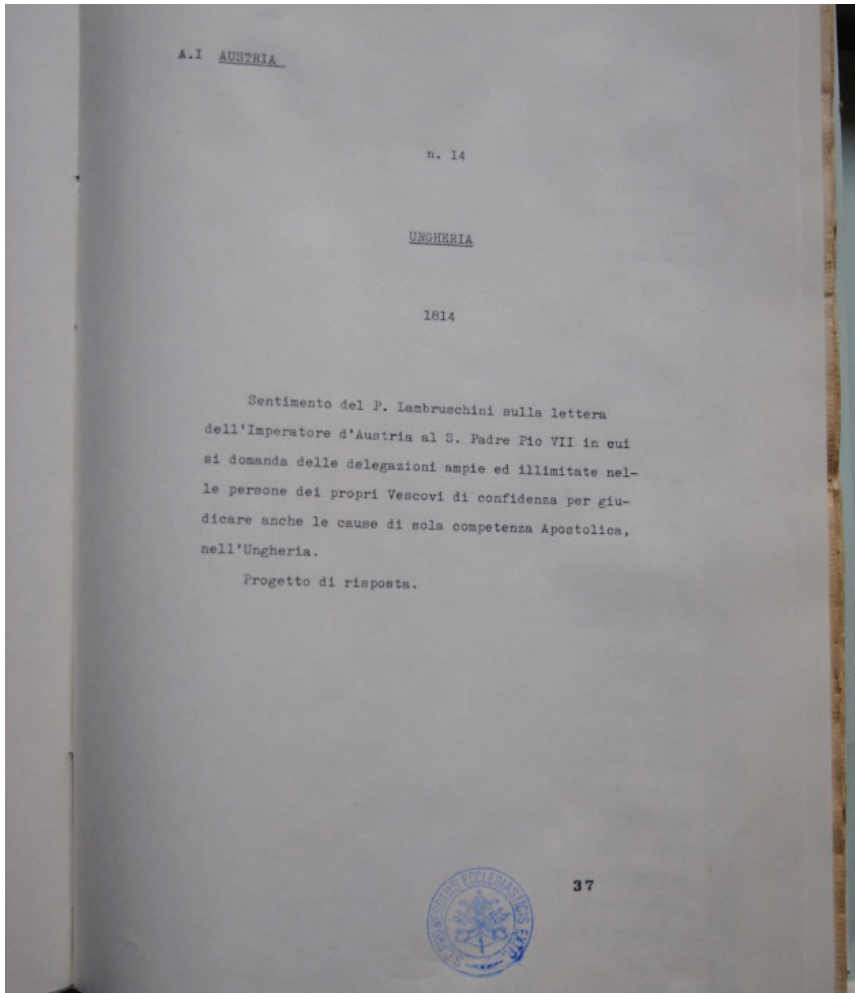
Die alten Registraturen wurden auch auf dem Umschlag der Faszikeln für die Konsultation von Wissenschaftlern vorbereitet vermerkt:

Die Signaturen entsprachen die geographische Herkunft oder Ortsbestimmung der Dokumente (Alphabetisches Vermerk), wobei eine Ziffer die verschiedenen Nationen differenzierte (Numerisches Vermerk).

Also versteht man die Unterschriften auf der unteren rechten Seite der Blätter der alten Positionen, wo die Rubriken mit folgenden Buchstaben markiert sind: A.I (Österreich), A.II Österreichische Territorien in Italien, A. III America etc.⁵¹ In dem neuen Sys-

51 Der vollständige Titolario war als folgt: "A. I. - Dominj Austriaci in Germania, A.II. - Dominj Austriaci in Italia, A.III. - America, B.I. - Baviera, B.II. - Belgio, B.III. - Brasile, B.IV. - Bulgheria, C. - Corfù, E. - Stati Ecclesiastici, F.I. - Francia sotto Napoleone, F.II. - Francia Affari Generali sotto il Governo del Rè, F.III. - Francia Affari Particolari sotto il Governo del Rè, G.I. - Germania - Affari Generali, G.II. - Germania - Affari Particolari, H. - Hannover, I. - Inghilterra, L. - Lucca, M.I. - Massa e Carrara, M.II. - Modena, M.III. - Malta, N.I. - Napoli, N.II. - Napoli - Concordato colla S. Sede del 1817, O. - Olanda, P.I. - Parma und Piacenza, P.II. - Piemonte, P.III. - Portogallo, P.IV. - Prussia, R. - Russia, S.I. - Sassonia, S.Ia Sardegna, S.II. - Società Biblica, S.III. - Spagna, S.IV. - Svizzera, S.V. - Svezia, T. - Toscana, W. - Wurtemberg. In die Indices nach 1834 wurden die Titel "Bulgheria, Corfu, Francia sotto Napoleone, Francia affari Generali sotto il Governo del Re, Francia affari particolari sotto il governo del Re, Italia, nicht weiter behalten. Unter Buchstabe S.II findet man Spanien, unter S.III. Svizzera, S.IV Svezia und I.1 Italia und O.I. Oriente wurden zugefügt.

tem wurden einige dieser Klassen zusammengeführt und dadurch zu einer einheitlichen Serie entwickelt: so z. B. Russland und Polen.

Der Archivar der Nachkriegszeit sah die Notwendigkeit, nicht mehr nach dem Konzept des Kaiser- und Königreiche, sondern nach der damals entstandenen neuen politischen Realität. Also er hat nicht mehr das Bedürfnis, die Klassen von seinen Vorgängern vererbt weiterzubehalten, und so werden diese verändert: man hat drastisch auf die Organisation des Fonds eingegriffen und eine Sortierung nach chronologischen Kriterien eingeführt; gleichzeitig wurden Schachteln entwickelt, die einem „nationalen“ Kriterium entsprechen, je nach der damals aktuellen politischen Situation, mit dem Vorteil dass neue internationale Entwicklungen einfach ihren Niederschlag in die Serienordnung des Archivs finden konnten. Aber der damaligen Archivar antwortete nicht nur auf diese politischen Bedürfnisse, sondern beantwortete ebenso an eine Tendenz verursacht durch die starke Vermehrung des behördlichen Schriftguts seit dem Ende des 19. Jahrhunderts, womit das „klassische“ Registratursystem mit seinen teilweise sehr aufwendigen Aufschreibungen überforderte und deshalb wurden durch der allgemeine Büroreform in ver-

schiedene Länder der 1920-er Jahren neue Formen propagiert⁵². So auch im Vatikan mit dem Staatssekretariat und der Kongregation der Ausserordentlichen Angelegenheiten die eine Fusion untergangen.⁵³ Der Archivar entschied sich also, das gesamte Archiv nach „modernen“ und „kronologischen“ (aber innerhalb die Positionen auch thematischen) Kriterien zu reorganisieren. Dazu hat der Archivar das politische Modell Europas nach den beiden Friedensverträgen von Versailles (1919) und Paris (1947) vor Augen gehabt. Dies war die Methode der Vorbereitung des Materials bis zum Pontifikat Pius XI.

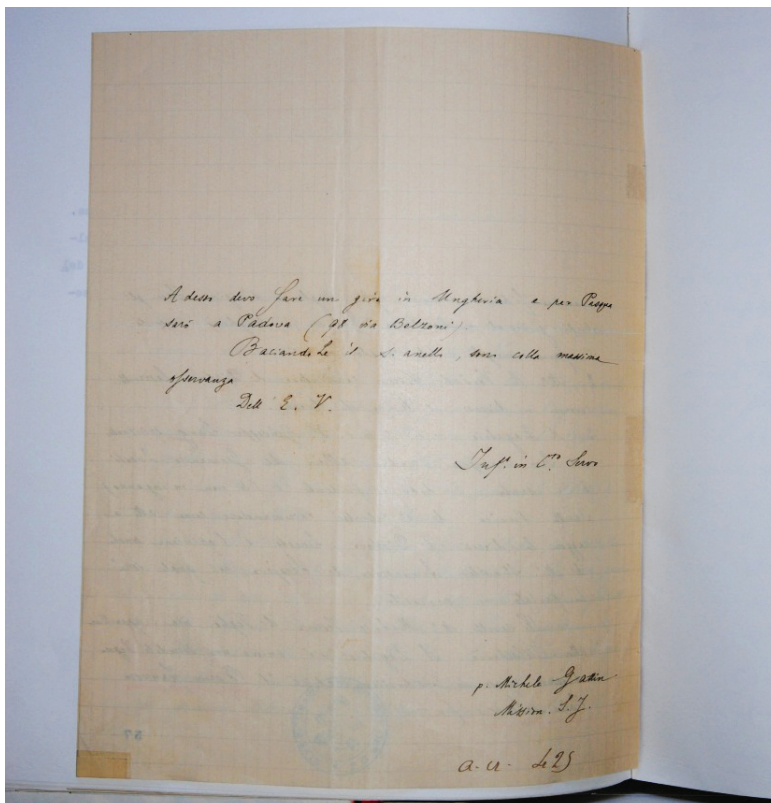
In den Positionen des Pontifikats Pius XI., die in Faszikeln zusammengestellt sind, merkt man sofort diese methodologische Änderung. Die Unterschriften auf der Rückseite der Blätter entsprechen jetzt der physikalische Reihenfolge, in der sie an das Historische Archiv übertragen wurden: die Serien klassifiziert nach „Nationen“, wurden (zum größten Teil) beibehalten und die Reihenfolge der Positionen blieb diesmal unverändert.

Aber es ist ebenso wahr, dass in der Serie die dem Jahrzehnt nach 1917 zugehören, d.h. dem Beginn des Pontifikats Pius XI., es immer noch Reste der alten Ordnung gibt, und damit sind sie der neuen europäischen politischen Ordnung des post-Versailles immer noch nicht angemessen. Dies ist genau der Fall mit Österreich-Ungarn, das weiter besteht, unter ihrem alten Namen.

Und das deutlichste ist die Serie „*Stati Ecclesiastici*“, die, obwohl die politische Realität sich schon 50 Jahren eher geändert hatte, weiterhin besteht bis zum Anfang des Pontifikats Pius XII. (und vielleicht dort hinüber). Darüber hinaus kann man feststellen, dass

52 Eckhart G. FRANZ, *Einführung in die Archivkunde*, Darmstadt 1974, 47.

53 Für diese Reform und Fusion nach der Apostolische Konstitution *Sapientis Consilio* von 1908, siehe: Giovanni COCO, *Il governo, le carte e la memoria: aspetti della storia degli archivi della Segreteria di Stato in epoca contemporanea (1814-1939)*, in *Religiosa Archiviorum custodia. IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612-2012)*. Atti del Convegno di Studi. Città del Vaticano 17-18 aprile 2012, Città del Vaticano 2015, 259-260.

die Nation auf der Rückseite des Blattes für eine beschränkte Zeit mittels eines Stempels angezeigt wurde, was darauf hinweist dass der „Titolario“ dem Kriterium der bestehenden Nationen folgt. Neben „weißen Kartons“ gab es auch Grüne und Rote Schachteln, eine Unterschied die sich weiter bis zum Pontifikat von Pius XII. durchgesetzt hat.⁵⁴

AUSTRIA-UNGHERIA

N° 919 bis P.O.

1933 -1938

Situazione politica religiosa

N.B.

Posizione aggiunta

Carte tratte dalle "scatole bianche" del

Card. Pacelli-Pio XII

- Lettera pastorale dell'Episcopato austriaco del 21-XII-1933
- Lagnanze di un nazista cattolico contro il Governo austriaco (1934)
- Memorandum di S. Romen, sulla pacificazione interna d'Austria (1936)
- Movimento giovanile in Austria (1937)
- Diverse notizie sul rapporto nazismo-Chiesa e l'atteggiamento dei Vescovi (III e VI 1938)
- Conflitti circa l'insegnamento cattolico e l'educazione religiosa (VIII e IX 1938)
- Tensioni tra i Vescovi e il Commissario del Reich per l'Austria (IX 1938)
- Assalto al palazzo Arcivescovile di Wien (X 1938)
- Stampa: "Arbeitsgemeinschaft für den religiösen Frieden (1938)

⁵⁴ Diese Unterverteilung ist auch festgelegt in die *Bibliografia dell'Archivio Vaticano: fondi e documenti*, Vol. III, Città del Vaticano 1965, 297–300 und ebenso Vol. IV, ebd. 1966, 282–286, wo man das bibliographische Materiale klar nach a) “Buste bianche”, b) “buste verdi o rosse”, c) “Archivio moderno” unterschieden erwähnt.

In Vorbereitung zur Konsultation wurden diese weißen Schachteln in andere Serien eingliedert und zusammengestellt nach dem anderen Material.

Die Dokumente, die für Ungarn eine Relevanz haben, sind in den Inventaren angezeichnet. Für die Periode 1903–1922 siehe im Inventar für die Serie „Austria-Ungheria“, ab 1917/1918 auch in den Inventaren „Cecoslovacchia“, „Romania“, „Jugoslavia“, aber auch in „Austria-Ungheria“, die Serie wird nämlich weitergeführt.⁵⁵ „24 Positionen behandeln eine politische-kirchliche Thematik, 32 beinhalten Dokumente reinlich kirchlichen Charakters, weniger als früher, aber doch 9 Positionen behandeln Bischofsernennungen, die Orthodoxen und anderen Konfessionen werden dreimal dokumentiert, und nur 5 Positionen behandeln die Sakramente und Eheschliessungen.“⁵⁶

55 Darüber hinaus, was die Pastoral der ungarischen Emigration betrifft, lohnt sich die Inventare der Serien „Stati Uniti“, „Brasile“, usw. zu konsultieren.

56 Vgl. ICKX: *[Das Historische Archiv des auswärtigen Amtes des Heiligen Stuhls]*, Seiten 9f. Mit Angabe der Archivvermerke der einzelnen Positionen.

Das Stamm-Material des Archivs wird nach Perioden inventarisiert:

Periode	Pontifikat	Pontifikat in Jahreszahlen	Erstellungsjahr der Inventarien
I. Periode		1815–1878	1972–1979
II. Periode	Leo XIII	1878–1903	1981–1989
III. Periode	Pius X und Benedikt XV	1903– –1922	1990–1997
IV. Periode	Pius XI	1922–10. Februar 1939	1999–2008
V. Periode	Pius XII	10. Februar 1939–1958	auf Öffnung gewartet

„Während des Pontifikats Pius XI. (1922–1939) hat Ungarn eine eigene Serie bekommen, d. h. 60 Faszikeln und 80 Positionen: davon haben 31 Positionen eine politische-kirchliche Thematik, 33 Positionen haben reinlich kirchlichen Charakter. Bischofsnennungen sind in 14 Positionen, Orthodoxen und anderen Konfessionen werden in 6 Positionen, Sakramente und Eheschliessungen werden in 9 Positionen behandelt. Auszeichnungen und Privilegen von Ungarn finden wir in unserem Archiv nicht.“⁵⁷

Zum Schluss, soll man noch erwähnen dass, seit 2010, die Sektion für Beziehungen mit den Staaten für eine Digitalisierung und Digitalverwendung der Daten für ihre Konsultation beschlossen hat.⁵⁸ Diese Entscheidung fand ihren konkreten Ausdruck in dem modernen multimedialen Studienraum und verschiedene Serien die seit 2014 schon Digital, also ohne quantitative Beschränkung, zu Verfügung stehen: neben die älteste Akten von Kardinal Pietro Caprano sind die Serie Spogli mit Unterlagen von Papst Benedikt XV., Papst Pius XI. und die Akten von Kard. Agostino Casaroli, das für die Forschung des vatikanischen Ostpolitik unter Johannes XXIII., Paul VI. Und Johannes Paul II. Sehr wertvoll sei. Eine ganz neue bislang unbekanntes Bestand „Internationale Organisationen“, das der Beginn der multilateralen Diplomatie des Heiligen Stuhls enthält, verspricht bei der nächste Öffnung des Pontifikats Pius XII. weitere bemerkenswerte historische Daten frei zu geben.

ANHANG

Hier werden die offiziellen Texte der Archivteileröffnungen in den Jahren 1966–1986 zitiert. Wie schon oben erwähnt, haben die Päpste folgende Ausdrücke gebraucht: „*Nostro Archivio Vaticano*“ [Unser vatikanisches Archiv] (Paul VI., 1966), „*Archivio Segreto Vaticano*“ [Geheimarchiv des Vatikans] (Johannes Paul II., 1978), bzw. „*Fondi archivistici*“ [Archivfonds] (Kardinalstaatssekretär Agostino Casaroli im Auftrag von Johannes Paul II, 1986).

⁵⁷ A. a. O. Seite 10. Mit Angabe der Archivvermerke der einzelnen Positionen.

⁵⁸ Alessandro BELLINO, *Die Diplomatie des Vatikans transparenter gemacht. Eine stille Revolution: Die Digitalisierung der Bestände im Historischen Archiv des vatikanischen Staatssekretariats*, in *The Vatican Magazine* (2017) nr. 1, 16-18. Und Ders. in *Revue d'Histoire Ecclesiastique* (2017) 1-2, 12-14.

1966

Zitat von der Weihnachtsansprache von Papst Paul VI. am 23. Dezember 1966

Acta Apostolicae Sedis 59 (1967) 48–59. Hier: S. 52.

8. – Non vogliamo tacere un altro fatto, punto clamoroso, ma certamente importante per gli studi storici; vogliamo dire l'apertura alla consultazione degli studiosi del Nostro Archivio Vaticano per quanto riguarda tutto il Pontificato di Pio IX, fino cioè al febbraio 1878. Questa deliberazione ha avuto larga eco favorevole negli ambienti di studio. Essa risponde ad un desiderio più volte manifestato, ed è stata possibile come conclusione di lavori già ordinati dal Nostro predecessore Pio XII, di venerata memoria. Un vasto campo di ricerche e di discussioni si apre così ai cultori della storia dell'ottocento, specialmente circa i due più grandi avvenimenti, che caratterizzarono quel Pontificato: la fine del dominio temporale e il Concilio Ecumenico Vaticano Primo. Sagge considerazioni, sorgenti dalla natura peculiare e delicata del governo spirituale della Chiesa e derivanti dalle relazioni che quel periodo di storia passata ha tuttora con la storia presente, hanno fatto differire fino a questo momento l'accesso a tale documentazione; e se ancora per sé quelle considerazioni sono in parte valide, Noi confidiamo nella serietà e nella serenità degli studiosi, i quali sapranno darvi nelle loro esplorazioni e nelle loro pubblicazioni la dovuta comprensione, pur sempre al servizio della verità e della cultura.

1978

Zitat von der Weihnachtsansprache von Papst Johannes Paul II. am 22. Dezember 1978

Acta Apostolicae Sedis 71 (1978) 48–55. Hier: S. 54.

b) Il secondo annuncio riguarda la decisione di aprire agli studiosi l'« Archivio Segreto Vaticano » fino a tutto il pontificato di Papa Leone XIII. Una tale decisione, da tempo auspicata dal mondo della cultura, cade opportuna nell'anno 1978, che ha segnato — come ben sapete — un doppio centenario: quello della morte del Servo di Dio Pio IX, e quello della successiva elevazione alla Cattedra di Pietro di Gioacchino Pecci, il cui ministero, durato ben venticinque anni, « usque ad summam senectutem », raggiunse i primi anni del nostro secolo. Ecco allora che la Santa Sede, consentendo la libera consultazione delle carte e dei documenti concernenti quest'ampio e non secondario periodo che, andando dal 1878 al 1903, segnò il trapasso al secolo XX, apre all'indagine un panorama di singolare ampiezza a servizio della verità storica ed a testimonianza, altresì, della sempre attiva presenza della Chiesa nel mondo della cultura.

1986

Kardinalstaatssekretär Agostino Casaroli im Auftrag von Johannes Paul II,
am 20. August 1986 an Kard. Alfons M. Stickler Präfekten der *Biblioteca Apostolica
Vaticana* und des Geheimarchivs

[1983/1984–1988]

Prot. N. 156.966

Acta Apostolicae Sedis 78 (1986), Seite 378.

ACTA SECRETARIAE STATUS

Responsio *de mandato Ss.mi* d.no Cardinali sanctae Romanae Ecclesiae Archivistae data, qua fit facultas inspiciendi scripta et documenta, in archivis servata, usque ad pontificatum fe. rec. Benedicti Pp. XV inclusive.

Signor Cardinale,

Mi riferisco allo stimato Ufficio n. 15.195, del 2 luglio scorso, col quale l'Eminenza Vostra mi chiedeva di sottoporre al Santo Padre un'istanza diretta a ottenere che vengano aperti agli studiosi i Fondi archivistici riguardanti i Pontificati di San Pio X e Benedetto XV (1903–1922).

Il Sommo Pontefice, sempre sensibile ai problemi di carattere culturale, dopo attento esame della questione, Si è benevolmente dichiarato disposto ad accogliere le reiterate richieste degli studiosi di storia ecclesiastica, delle quali Ella si è fatta autorevole interprete.

In occasione del XVI Congresso di studi storici, che si terrà a Stoccarda l'ultima settimana del corrente mese di agosto, il Rappresentante della Santa Sede è autorizzato a darne l'annuncio, precisando tuttavia che l'attuazione della decisione dovrà avvenire con la gradualità imposta dalla necessità di provvedere alla *preparazione tecnica* del materiale da offrire alla consultazione. Tale preparazione esigerà tempi diversi, secondo le caratteristiche di ciascun archivio e dei vari Fondi.

Dovrà, pertanto, essere per ora lasciata alle Direzioni dei singoli Archivi la valutazione della possibilità di accogliere, o rinviare nel tempo, le domande degli studiosi, secondo criteri di oggettiva selettività.

Profitto della circostanza per confermarmi con sensi di profonda venerazione dell'Eminenza Vostra Reverendissima Dev.mo in Domino A. Card. CASAROLI

In Secret. Status tab., n. 156.966, die 20 m. Augusti a. 1985.

Chronologische ÜbersichtArchiv der Heiliger Kongregation für Ausserordentlichen Kirchlichen Angelegenheiten
1814

- 1814 Gründungsjahr der Kongregation
- 1880 Papst Leo XIII. macht die Öffnung des Geheimarchivs des Vatikans bis
1815 bekannt
- 1881 Öffnung des Vatikanischen Geheimarchivs bis 1815
- 1966 Papst Paul VI. macht die Öffnung des Vatikanischen Geheimarchivs
bis 1878 bekannt
- 1967 Öffnung des Vatikanischen Geheimarchivs bis 1878
- 1968 Die Kongregation bekommt einen neuen Namen: Rat der Öffentlichen
Kirchlichen Angelegenheiten
- 1978 Papst Johannes Paul II. macht die Öffnung des Vatikanischen Geheim-
archivs bis 1903 bekannt
- 1979 Öffnung des Vatikanischen Geheimarchivs 1903
-
- 1986 Kardinalstaatssekretär Agostino Casaroli macht im Auftrag von Johan-
nes Paul II. die Öffnung des vatikanischen Geheimarchivs bis 1922 be-
kannt
- 1987 Öffnung des vatikanischen Geheimarchivs bis 1922
- 1988 Der Rat bekommt einen neuen Namen: Sektion für die Beziehungen
mit den Staaten
- 1988 Eröffnung des Lesesaals im Borgia-Turm des Apostolischen Palastes
- 2006 Öffnung des vatikanischen Geheimarchivs bis 1939 (Pontifikat von
Papst Pius XI.)
- 2006 Der Lesesaal wird geschlossen, die Konsultation ergeht im Lesesaal
des Geheimarchivs: „AES“
- Januar 2011 Ein neuer Lesesaal wird neu eröffnet, wiederhergestellt „AA.EE.SS.“
Erstehung des Archivvermerks „S.RR.SS.“
- September 2013 Ein neuester Lesesaal wird eröffnet
- September 2016 Das Historische Archiv der Sektion für die Beziehungen mit den Staa-
ten bekommt eine Internet-Seite:
http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/sezione-rappor-ti-stati/archivio-storico/index_it.htm
- Oktober 2016 Der Casaroli-Fonds und andere Fonds werden konsultierbar (digitale
Aufnahmen). Deren kurze Beschreibung:
http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/sezione-rappor-ti-stati/archivio-storico/fondi/fondo_spgli_it.html

ADAM SOMORJAI, OSB

TWOHUNDRED YEARS OF THE ARCHIVES OF THE SECTION
RELATIONS WITH STATES OF THE VATICAN SECRETARY OF STATE
THE FOREIGN OFFICE OF THE VATICAN

Specific Aspects of the Research of Sources under the Pontificate of Pius XI (1922-39)

This study in German was written in 2016. This Summary is written in April 2020. – There are some misunderstandings concerning the Vatican Archives. The first is the public opinion that these were only the mythic Vatican Secret Archives (after October 2019 with new name: Vatican Apostolic Archives). The Holy See has so many archives as Dicastries and Offices. The documents of extinct Dicastries and Offices are to be found in the Vatican Apostolic Archives, but Archives of the existing Dicastries are to be found in the Dicastries the same. There is one exception. The Documents of the Secretariat of State of the Holy Father – the today Section for General Affairs – are to be consulted for scholars use in the Vatican Apostolic Archives, but the Archives of the Holy Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs are to be found in the Section for Relations with States. The Holy Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs is founded in the times of the Congress of Vienna, 1814/1815, the documents are made free gradually, as the other Vatican Archives, for scholar lecture only after 1986. The Research Room was in the Tower of the Borgia until 2006, in the years between 2006 and 2010 in the Vatican Secret Archives, after 2011 again in the Apostolic Palace with entrance of the Courtyard of the Belvedere, and after Autumn 2013 again in the Tower of the Borgia, with entrance of the Courtyard of the Belvedere, where the magazines of this Archives were before the Pontificate of Pius XII. 2006 were opened for scholar research the documents of the Pontificate of Pius XI, between 1922 and February 1939. After 2010 this period is being digitalized, together with the earliest documents of the “Cardinal Capraro Fonds”, and after 2016 of the “Cardinal Casaroli Fonds”. The inventories are not written, but to be consulted on one of the 22 Computers of the Research Room. The description of the fonds of the Pontificate of Pius XI is offered the same.

In the annex are offered the official texts of the openings of the Vatican Archives, to follow the birth of the expression in plural of the word Archive / Archives as to Paul VI, 1966: opening of “Our Vatican Archives”, as to John Paul II, 1978: opening of “Vatican Secret Archives *Secreto Vaticano*”, and of Cardinal Secretary of State Casaroli, on behalf of Pope John Paul II, 1986: opening of “Archivistical Fonds”, in Plural. On the conclusion of the Annex is offered a chronological overview of the history of these Archives.

SOMORJAI ÁDÁM OSB-VÁRSZEGI ASZTRIK OSB

JÁNOSI GYULA OSB EMLÉKEZETE
(1910–1978)

A kevésbé ismert történészek közé tartozik Jánosi Sándor, bencés néven Gyula atya, aki a szerzetespaptanárok életét élte, fő működési területe Sopronban kezdődött, majd a Czuczor Gergely Győri Bencés Gimnáziumban teljesedett ki, összesen 36 esztendőn át volt történelem és latin szakos tanár, diákok nemzedékeit tanította. Megemlékezésünkben nemcsak önéki, hanem azoknak a paptanároknak is szeretnénk emléket állítani, akik nehéz időkben álltak helyt és a körülmények közepette mindig alkottak is. Az idős szaktanár és a pályakezdő fiatal bencés kapcsolatának állít emléket folyóiratunk felelős kiadójának írása, majd közöljük megjelent és kéziratban maradt munkáinak jegyzékét.

Dr. Jánosi Gyula Sándor Nagykönyiban (Somogy vm.) született, 1910. december 13-án. Bencés szerzetes lett húsz éves korában, két évvel az érettségi után, 1930. augusztus 6-án. Pannonhalmán egyszerű fogadalmat 1932. június 28-án tett, ünnepélyes fogadalmat pedig 1935. június 28-án. 1936. június 21-én szentelték pappá. Történelem-latin szakos tanulmányokat végzett. Gyakorló gimnáziumi tanár Győrött 1936–37, lelkesz Bakonybélben 1937–39. Kilenc esztendőn át működött Sopronban, a bencés gimnáziumban, mint tanár 1939–48 és mint házgodnok 1940–46 között, segédlelkész 1948–49-ben. Itt bekapcsolódott a helyi sajtó működésébe, ahol publicisztikákat közölt. A város kulturális életében kifejtett tevékenységéért 1977-ben, Sopron 700 éves jubileuma alkalmából em-

lékplakkal tüntették ki. 1949–50-ben gazdaságvezető Bakonybélben, majd segédlelkész Esztergomban 1950–51. Tanári működése a győri bencés gimnáziumban teljesedett ki, ahol huszonhét esztendőn át tanított 1951-től haláláig, itt tanítványai szellemi látókörének tágítására, az összefüggések helyes elemzésére és megértetésére törekedett. Bátor kezdeményezéssel megszerezte és egészen haláláig nagy gonddal vezette a győri bencés ház balatonalmádi rendi nyaralóját, amelynek gondnoka 29 esztendőn át: 1959–1978 között. Meghalt Győrött 1978. december 26-án.¹

Az egyetemen Szekfű-tanítvány volt, róla írt több méltatást is. Doktori értekezésének témája a XVIII. századi barokk hitélet a jezsuiták működése nyomán, nyomtatásban a Pannonhalmi Füzetek sorozatban jelent meg. Recenziót róla Mihályi Ernő bencés írt, aki tanára volt és a Pannonhalmi Szemle szerkesztője. Később, a Katolikus Szemlében, ő recenzálta Mihályi Ernő munkáját, amelyet a Szent István év közeledtével, 1937-ben jelentetett meg és minden tisztelete mellett sem hallgatta el kritikus észrevételeit. 1937–1943 között harminchat könyvismertetést közölt: a Pannonhalmi Szemlében 26-ot, a Katolikus Szemlében tízet. Külön dossziében őrizi a Pedagógiai Lexikonban közölt számos szócikkét, a kéziratos hagyatékban sajnos nem adja meg, hogy melyik pedagógiai lexikonban. A kéziratos szócikkek jelzete: Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, BK 873/III/1.

Első nagyobb önálló műve: A nagy nemzedék kora: a reformkorszak szemelvényekben. Kéziratai között megtaláljuk levelezését a Szent István Társulat vezérigazgatójával, aki, sajnos, az 1848/49-es esztendő nagyjainak írásából összeállított chrestomátiát nem adta ki, mert kényesnek tartotta politikai üzenetét. Érdeklődésként említjük meg, hogy ez ügyben a titkosszolgálat is megfigyelés alatt tartotta. Megfigyelték levelezését és értelmezték a Társulat vezérigazgatójának döntését: „1948. március 5-én ifj. Lámfalussy Sándor Szent Imre kollégista levelet írt P. Jánossy Gyula [sic!] bencés tanárnak Sopronba, melyben közli, hogy kéziratát a Szent István Társulattól egy lemondó levél kíséretében visszaadták. A Társulat politikai félreértés mögött a passzív rezisztencia politikáját látja, melyet felülről irányítanak. Igazat ad a Barankovics Párt néhány képviselőjének, aki ezzel a politikával szembe helyezkedik.”² A könyv végül is még 1948-ban megjelent a veszprémi egyházmegyei nyomdában.

1977-ben ünnepelte a Győri Bencés Gimnázium fennállásának 350. évfordulóját. Ez alkalomból ünnepi kiadvány jelent meg, amelyben ő írta meg a gimnázium történetét. Ez önálló különlenyomatban is napvilágot látott.

Kéziratai a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárba kerültek be, BK 873 jelzett alatt³ összesen 16 dobozt töltenek meg. Egy szorgalmas történelem-latin szakos paptanár munkájának számos dokumentuma, közöttük lelkigyakorlatos predikációk, szentbeszéd vázlatok. A legnagyobb tétel a Giesswein Sándor életművéhez készült adatgyűjtés, amellyel Giesswein halálának harmincadik évfordulóján már méltatást készített (Vigilia, 1953), 1956-ban már félkész kézirata volt és a könyv lassan elkészült. Ecclesia Könyvkiadó ugyan készséget mutatott annak kiadására, nem jelent meg a kéziratokon jelzett egyik esztendőben sem, így 1974-ben és 1977-ben. Halála után rendtársa Cziráki László OSB

1 Vö. *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára 1802–1986*, összeállították: BERKÓ Pál és LEGÁNYI Norbert, Győr 1986. 198. Lásd még: nekrológiát: *Szolgalat* 45. szám (1980) 98. *Confrater* [Vályi Hugó OSB] tollából.

2 Vö. Politikátörténeti Intézet Levéltára, VI. 991. Horváth Márton fond.

3 1802 óta az elhunyt bencések iratanyaga csakúgy, mint újabban publikációinak egy példánya, a „Főkönyvtár” ún. „Benedictina” gyűjteményébe kerülnek be, ennek jelzete a BK.

újra átdolgozta a kéziratot, olvasmányosabbá tette azt, sőt 1979-ben még Rákosi Elek nagyrépost előszót is írt hozzá, de ez is kéziratban maradt.

Jánosi Gyula készült arra is hogy gimnáziumi használatra egyháztörténeti jegyzetet adjon közre, kézíratai között ebből fennmaradt az I. osztály részére (1970-ből), valamint a III. osztály részére (1972-ből) összeállított jegyzet gépelt példánya. Számos kisebb írásának kéziratát őrzi még hagyatéka, amelyek esetében nem találtunk nyomtatott változatra. Ez azt is jelenti, hogy természete szerint is szerény ember lévén, a tanításnak élt elsősorban és tudott az asztalfióknak is dolgozni.

VÁRSZEGI ASZTRIK

NEMZEDÉKVÁLTÁS A GYŐRI CZUCZOR GERGELY BENCÉS GIMNÁZIUMBAN, AVAGY EGY KEZDŐ TANÁR GYÖTRELMEI

1975 júniusában Szennay András főpát úr győri iskolánkba helyezett gyakorlótanárnak és diáktothoni segédprefektusnak. A vakáció leteltével visszaérkeztek a rendtársak. Közlebbről, személyesen ekkor találkoztam Jánosi Gyula atyával. Csendes, békés, akkor számomra az idősebb rendtárs volt. Találkozásunk alkalmával első kérdése az volt: Asztrik atya, maga soproni, rokonságban van-e, vagy ismeri-e azt a Várszegi családot, amelyből a negyvenes években két bencés diákunk is volt? Meglepett kitűnő emlékezete. Igen, volt válaszom, édesapám öccsei voltak, az idősebbik levonteként halt hősi halált 1945 tavaszán Felsőgalla környékén. A másik él, családos. Igen, Imrét tanítottam, volt együttérző válasza. Ez rövid beszélgetés élő kapcsolatot teremtett közöttünk.

Szeptember elejétől mindkét szakomat, történelmet az I. B osztályban, német nyelvet a III. B.-ben tanítottam, Bánhegyi Miksa igazgató adta át németes osztályát. Az egyetemen ötödéves voltam, saját iskolánkban gyakorolhattam és a vizsga tanítást is helyben kellett tartanom. Miksa igazgató úr Dr. Jánosi Gyulát, mint idősebb szaktársat bízta meg vezető tanáromnak. A kijelölt napon és órában Jánosi tanár úr megjelent az osztályterem előtt, udvariasan előre engedtem, felajánlottam számára a katedra egyetlen székét, de ő a tábla mellett szerényen megállt, skapuláre alá tett kézzel, ahogy a bencések, egész órán állt és figyelt. Megtartottam az órát, lelkes, de kezdő voltam. Közben úgy fordultam időnként, hogy Gyula atya arcát a pillanat töredékében láthassam, hogy érzékeljem, mimikájával tetszést, elégedettséget, vagy annak ellenkezőjét látom. Semmit nem vettem észre, sőt azt érzékeltem rémülten két, vagy három alkalommal is, hogy a fejét rázza. Mindenféle rossz érzésem volt, de belső megingásom ellenére is az órát be kellett fejezmem. Befejeztem, a diákokat felállítottam, hogy köszönjenek. Jánosi tanár úr megköszönte nekem a bemutató órát, a diákoknak is fegyelmüket és ügyességüket, majd távozott. A tanáriban barátságosan, biztaton szemembe mosolygott és csak annyit mondott: jó volt, majd belejön, jó kolléga lesz. Jegykönyvembe – emlékezetem szerint – jelest írt. Aztán hamarosan rájöttem, hogy vizsgatanításomkor fejének következetes és szüntelen ingatása nem az én alkalmatlan tanításomnak szólt, hanem a rajta elhatalmasodó időskori szklerózis jele volt. Amikor ezt felfedeztem nagy együttérzéssel voltam iránta és lelkem egyensúlya is helyreállt.

JÁNOSI [JÁNOSY] GYULA (1910–1978) IRODALMI MŰKÖDÉSE

Önálló kiadványok (1935–1977)

Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán, Pannonhalma 1935. (Pannonhalmi Füzetek 17.) 86 [6] lap. Recenzió in: Pannonhalmi Szemle 11 (1936) 232. (Mihályi Ernő OSB)

Barokk búcsújáróhelyeink táji vonásai, Pannonhalma s.h. 1939. [Budapest] 7 lap. (A Pannonhalmi Szemle könyvtára 28.)

A nagy nemzedék kora: a reformkorszak szemelvényekben, Veszprém, Egyházmegyei nyomda 1948. 247 lap.

Különlenyomat: 350 éves a Győri Bencés Gimnázium. Írta: Dr. Jánosi Gyula és a Munkaközösség. 34 lap. Megjelent in: A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Jubileumi Évkönyve 1977.

Tanulmányok, publicisztikák

Bibliográfiai összeállításunkhoz felhasználtuk az Országos Széchényi Könyvtár „Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisát”,⁴ a *Katolikus Szemle* internetes oldalát,⁵ továbbá a *Pannonhalmi Szemle* repertóriumát,⁶ és internetes oldalát,⁷ végül kéziratait: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 873.

Periodikák: Pannonhalmi Szemle (PhSzle), Soproni Szent Asztrik Kat. Gimnáziuma Évkönyve, Soproni Hírlap, Soproni Újság, Sziklán állunk, Új Sopronvármegye, Vigilia.

1939–1943 között:

Barokk búcsújáróhelyeink táji vonásai, in: PhSzle 14 (1939) 350–356.

Erdély mint keleti védőbástya a világnézetek és a történelmi erők ütközőpontján, in: Évkönyv a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Soproni Szent Asztrik Kat. Gimnáziumának 1940/41. iskolai évéről. Közli: Sziklai Jenő igazgató, Sopron 1941. 4–26.

Vallási és faji erők egymásbafonódása a visszatért Erdélyben, in: PhSzle 17 (1942) 41–46.

Mire tanít a nagy Parlag művelője? in: Évkönyv a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Soproni Szent Asztrik Kat. Gimnáziumának 1941/42. iskolai évéről. Közli: Dr. Garami Elek ügyv. igazgató, Sopron 1942. 8–20.

4 <https://matarka.hu/>

5 <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/KatolikusSzemle/>

6 *A Pannonhalmi Szemle repertórium 1926–1944*. Összeállította: GALAMBOS Ferenc. Sajtó alá rendezte: SOMORJAI Gabi. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma 1998. 291 lap.

7 <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/PannonhalmiSzemle/>

1943–1947 között:

- Néhány korszerű pedagógiai elv a Regula fényénél*, in: Évkönyv a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Soproni Szent Asztrik Kat. Gimnáziumának 1942/43. iskolai évéről. Közli: Dr. Garami Elek igazgató, Sopron 1943. 11–16.
- Népi öntudat, nemzeti érzés, nemzetfenntartás*, in: Új Sopronvármegye (politikai és társadalmi napilap), 5. évf. 1943. szeptember 20.
- Mi az igazság Szekefü szenvedélye körül?* in: Soproni Hírlap 1943. március 14.
- Melyik a helyes önismeret?* in: Soproni Hírlap 1943. március 21.
- Hová vezet út a történelmi sorsfordulóból?* in: Soproni Hírlap 1943. május 3.
- Hatvenéves a praeceptor Hungariae (Szekefü Gyuláról)*, in: Soproni Hírlap 1943. május 23.
- Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom*, in: Soproni Hírlap 1943. október 6.
- Háborús Veni Sancte!*, in: Soproni Hírlap 1943. október 31.
- Meddig kövessük a költőket és mikor adjuk át a szót az okosoknak?* in: Sziklán állunk,⁸ 2. évf. 1944. március
- A történelem az élet szolgálatában*, in: Sziklán állunk, 2. évf. 1944. május
- Lássunk végre tisztán a zavaros ideák körül!* in: Soproni Hírlap 1944. február 18.
- „A közös érdek mindent egyesít”*, in: Soproni Hírlap 1944. március 3.
- Ha áldozatos úthoz is, de az Úr vezet*, in: Soproni Hírlap 1944. április 9.
- Ez a népi demokrácia!* in: Soproni Újság 1947. március 28.
- A sajtó hivatása szellemében*, in: Soproni Újság 1947. március 15.
- Fogadjátok szeretettel őket!*, in: Soproni Újság 1947. április 2.
- Ki hengeríti el a követ?* in: Soproni Újság 1947. húsvét

Recenziók 1937–1943:

Periodikák: Katolikus Szemle (KatSzle), Pannonhalmi Szemle (PhSzle)

- Erdély nemzetiségei és vallásai a történelmi erők sodrában. Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története* (Sylvester nyomda; szerző kiadása) X és 556 l., in: KatSzle 51 (1937/3) 170–171.
- Két világnézet harca Buda falainál. Károlyi-Wellmann: Buda és Pest visszavívása 1686-ban* (Székesfehérváros kiadása). Meszlényi Antal: Buda felszabadítása 1686-ban (Szent István Társulat), in: KatSzle 51 (1937/10) 616–618.
- Szelec Arnold: Matto Grosso brazil úttörői*, 12 lap, in: PhSzle 12 (1937/3) 231.
- Horváth Jenő: Világtörténelem. Szt. István-Társulat kiadása. Budapest 1936. 356 lap*, in: PhSzle 12 (1937/3) 231.
- Faller Jenő: Várpalota története az Újlakiak és Podmaniczkyek idejében*. 60 lap. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém 1936, in: PhSzle 12 (1937/3) 231.
- Sík Sándor: Szent magyarság. Szt. István-Társulat kiadása, Budapest 1936. 76 lap*, in: PhSzle 12 (1937/5) 373–374.
- Fábián Gyula: Hej Rákóczi, hej Bercsényi! Horváth Jenő rajzaival. Könyvbarátok kiadása. Egyetemi Nyomda. Budapest 316 lap*, in: PhSzle 12 (1937/5) 374.
- Meszlényi Antal: Buda felszabadítása 1686. Szent István Társulat kiadása. Budapest 1936. 232 lap*, in: PhSzle 12 (1937/5) 376–377.

⁸ Sziklán állunk: az Actio Catholica Főiskola Bizottságának lapja, 1943–1944. Felelős szerkesztő: SZAPPANYOS Béla, az AC országos titkára (1944–1948).

- Kalmár Gusztáv: A népek és fajok harca.* Szent István-Társulat kiadása. Budapest 206 lap (Szent István Könyvek 127.), in: PhSzele 12 (1937/5) 377.
- Dr. Mihályi Ernő: Szent István élete és műve* (Palladis rt. kiadása), in: KatSzele 52 (1938/12) 561.
- Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerkesztette: Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. I. kötet, in: KatSzele 52 (1938/12) 742–744.
- Karl Rahner: Werte ins Schweigen.* Verlag Felizian Rauch, Innsbruck-Leipzig, 120 lap, in: PhSzele 13 (1938/3) 225.
- Gálos László: Isten magányában. Lelkigyakorlatok.* Korda Rt. Budapest, 100 lap, in: PhSzele 13 (1938/3) 226.
- Tamás József: Hatvan magyar falu szociális helyzetrajza.* Budapest 1938. Különlenyomat a KatSzele 1938. III. 1. sz.[ból], in: PhSzele 13 (1938/5) 387.
- Szent István állama és hagyatéka. Emlékkönyv: II. é III. kötet,* in: KatSzele 53 (1939/3) 166–168.
- Hóman Bálint könyve Szent Istvánról.* Szent István (Egyetemi nyomda) 330 l., in: KatSzele 53 (1939/8) 486–487.
- Történelmi determinizmus, vagy történelmi élet? Dr. Péchy Henrik: A történelmi hullámelmélet és a történelmi jövő kiszámítása.* I. Közlemény (Szerző kiadása) 92 l., in: KatSzele 53 (1939/12) 657–659.
- Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén (Pannonhalma)* 96 l. in: KatSzele 53 (1939/4) 242.
- Ministráns kézikönyve (K.),* in: PhSzele 14 (1939) 50–51.
- Gatterer, Michael: Gottes Gedanken über des Kindes Werden,* in: PhSzele 15 (1940) 73.
- Váradai József: Széchenyi éleslátása,* in: PhSzele 14 (1939) 64–65.
- Baráth Tibor: A dunai táj a francianyelvű történetírás tükrében 1871–1935,* in: PhSzele 14 (1939) 65.
- A magyar királykoronázások története. Bartoniek Emma könyve,* in: KatSzele 54 (1940/1) 42–43.
- Erdély története. Horváth Jenő könyve* (Szent István-Társulat kiadása), in: KatSzele 54 (1940/4) 157–158.
- Loyola – Thurston: Jöjjetek, áldozunk! Szentáldozási előkészületek és hálaadások.* Fordította Németh Ferenc S.J. Budapest, Szent István-Társulat kiadása, 622 lap, in: PhSzele 15 (1940/3) 213.
- Szarvasi Margit: Magánkönyvtárak a XVIII. században.* Budapest 1939. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának a kiadása, 132 lap, in: PhSzele 15 (1940/5) 388.
- Dr. Sulica Szilárd: A szegedi egyetemi könyvtár válságos helyzete.* Szeged 1939. 30 lap, in: PhSzele 15 (1940/5) 388.
- Kalmár Gusztáv: Közlekedés és hírszolgálat.* Kincsestár 111 sz. Budapest 1940. 80 lap, in: PhSzele 15 (1940/5) 389.
- Lehmann, Paul: Mitteilungen aus Handschriften VI.* München 1939. 58 lap, in: PhSzele 15 (1940/5) 388.
- Eperjessy Kálmán: A magyar falu településtörténete.* Kincsestár, 7. sz. Budapest 1940. 80 lap, in: PhSzele 16 (1941/3) 232.
- Mendöl Tibor: A Felvidék.* Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Budapest 1940. Kincsestár 118. sz. 80 lap., in: PhSzele 16 (1941/4) 309.

- Bulla Béla: Az Alföld.* Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Budapest 1940. Kincsestár 116. sz. 80 lap, in: PhSzele 16 (1941/4) 309.
- A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve IX,* in: PhSzele 16 (1941) 393–394.
- Szacsvay Imre: Életem és emlékeim.* Sajtó alá rendezte és a bevezető életrajzot írta: Balassa Imre. Kiadja a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1940. 272 lap, in: PhSzele 17 (1942/1) 64–65.
- Vitéz uzsoki Szurmay Sándor: A magyar katona a Kárpátokban.* Budapest 1940. 242 lap. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, in: PhSzele 17 (1942/4) 302–303.
- Fehér Máttyás O.P.: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története, 1241–1941.* Budapest 1942. Stephaneum nyomda, 272 lap, in: KatSzele 57 (1943) 6. sz. 190–191.
- Bajza József: A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Tóth László. Kir. Magy. Egyetemi nyomda. Budapest 1941. 530 lap, in: PhSzele 18 (1943) 371–372.

1953–1976 között:

Periodikák: Pannonhalmi Évkönyvek, Teológia,⁹ Vigilia¹⁰

Giesswein Sándor emlékezete, in: Vigilia 18 (1953/12) 666–667.

Jézus Szíve tisztelet és a keresztény nagykorúság, in: Vigilia 20 (1955/6) 283–288.

Kovács Márk emlékezete, in: Vigilia 20 (1955/4) 207–209.

A lelkipásztorkodás az idők sodrában, in: Vigilia 21 (1956/3) 113–121.

Prohászka 1858–1927. Történeti értékelés, in: Pannonhalmi évkönyvek 1957.¹¹ V. Gépelt, 20 lap BK 873/V/3

Emlékezés Giesswein Sándorra, in: Teológia 7 (1973/3) 190–193.

Teilhard és Giesswein, in: Vigilia 39 (1974/7) 486–489. old.

Háromszázötven éves a győri bencés gimnázium, in: Vigilia 41 (1976/9) 638–640.

Kéziratok

Giesswein Sándor-kötet

- Új idők küszöbén. Giesswein Sándor élete és kora 1856–1823) c. könyv kézírata.* „Ecclesia Könyvkiadó, Budapest 1974.” Tervezet. BK 873/V/1.
- „Ecclesia Könyvkiadó, Budapest 1977.” „Giesswein tisztázat, Jánosi Gyula dr. eredeti szövege”. 293 gépelt lap. Tervezet. BK Jelzete: BK 873/VII.

⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/katolikus_gyujtemenyek_pazmany_htk_teologia/

¹⁰ <https://vigilia.hu/index.php>

¹¹ A „Pannonhalmi évkönyvek 1957.” a bencés rendtársak tanulmányait hozta gépírásban, folytatása: „A [Pannonhalmi] Szent Gellért Főiskola Évkönyve” harmadik folyama, 11 (1958–15 (1962). Lásd: SOMORJAI Ádám OSB: *A Szent Gellért Hittudományi Főiskola Évkönyveinek három folyama: 1–7 (1911–1917), 8–10 (1940–1943), 11–22 (1958–1989)*, recenziója in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM* 8 (1996/1–2) 365. Lásd még uő: *A Szent Gellért Főiskola Évkönyvei négy folyamának repertóriumai,* in: *A Pannonhalmi Szent Gellért Főiskola Évkönyve* 23 (1998/1999) 203–233.

Második változat: Gépelt cím áthúzva: Giesswein Sándor, a béke apostola. *Az új idők küszöbén: Giesswein Sándor élete és műve.* Írta: Dr. Jánosi Gyula. Áthúzva: A kéziratot gondozta Cziráki László. Ceruzával megjegyzés: A mű eredeti címe: *Az új idők küszöbén. Giesswein Sándor élete és műve* volt. Az új címet az átdolgozó javasolta, de bármely más, – alkalmasabb – címet is tudomásul venne! Aláírás.

Giesswein: A béke apostola. A kéziratot gondozta Cziráki László OSB, 226 lap, Rákosi Elek nagyprépost, püspök helynök 1979. október 4-én kelt ajánlásával, Szántó Konrád OFM lektori jelentésének részlete.

Egyháztörténeti jegyzet a gimnáziumok számára

Egyháztörténeti jegyzet a gimnáziumok I. o. számára, 1970.

Egyháztörténeti kisérlési tankönyv a katolikus középiskolák részére, III. o. Az Újkor: a védekező és kitérő egyház. Összeállította: Dr. Jánosi Gyula, Győr 1972.

Ezen túl kisebb tanulmányok-töredékek, amelyekre több utalást nem találtunk:

BK 873/I. jelzetű dobozban:

Mai történetírás és katolikus öntudat

A két jubiláló pápai körlevél és a középiskola, 1941 (Rerum Novarum, Quadragesimo Anno)

Szociális körlevelek és a Regula

Időszzerű gondolatok a fiziokratizmus tanításával kapcsolatban

Gregorián ének Bakonybélben

Gregorián ének és az énekkar bemutatkozása Bakonybélben

Helyes társadalmi felfogásra való nevelés

Nyugati határváltozások Szent Benedek jubileum 543–1943

A koreszme és a lelkipásztor

Beengedjük-e a hivatalos fémjelzéssel ellátott turanizmust iskoláinkba?

A bencés rend és az egyház, in: 1943. IV. 9.

Néhány gondolat a nagy vakáció előtt, „M. K. 1943. június”

BK 873/V/3. jelzetű dobozban:

Az afrikai kereszténység helyzete és jövő kilátásai

Az egyháztörténelem szerepe és jelentősége a modern vallásos nevelésben

A keresztény történelemszemlélet irányelvei

Emlékezés Veinhofér József halála százéves évfordulóján 1778–1859

BK 873/V/4. jelzetű dobozban:

Pártpolitika és nemzetiség a főigazgatói bemutatkozással kapcsolatban

Miről van szó? Magyarság, vallás és kultúra kapcsolata.

BK 873/VI/2. jelzetű dobozban:

Szekfü Gyula és az új történelemszemlélet

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

SZAKOLCZAI GYÖRGY–SZABÓ RÓBERT

KÉT KÍSÉRLET A PROLETÁRDIKTATÚRA ELHÁRÍTÁSÁRA. BARANKOVICS ÉS A DNP 1945–1949. BIBÓ ÉS A DNP 1956.

Gondolat Kiadó, Budapest 2011. 375 lap

Vannak könyvek, amelyek mellett nem lehet szóltanul elmenni, még több év múltán sem. Ilyen az idősebb szerző és kortanú, Szokolczai György,¹ valamint a fiatalabb szerző és történész, Szabó Róbert közös könyve, amely előbb részkiadvásokban, fejezetenként, az *Egyházforum* c. folyóiratban jelent meg.² A kötet újraolvasása után csak megerősödhetett az a benyomás, hogy ez a könyv több, mint ami a címet sejtet, ez egyrészt kézikönyv a keresztény politizálás esélyeinek megértéséhez, másrészt lexikon, mert tartalmazza a Demokrata Néppárt képviselőinek rövid életrajzát is, leírja sorsuk alakulását a pártállami időszakban és azt követően. Ezen túl pedig, a kötet fele, dokumentumkiadvás, amelyek közül számos új kutatási eredmény. Sajnos hiányzik belőle a névmutató, amelynek alapján vissza lehetne keresni az egyes életrajzokat.

A következőkben röviden összegezzük a könyv főbb téziseit, majd közöljük, névmutatót is pótlendő, az egyes DNP-s politikusok névsorát és sorsának alakulását, végül pedig ismertetjük az itt újraközölt vagy új kutatás eredményeként először közölt dokumentumok listáját.

A kötet a Demokrata Néppártnak a KDNP-ből való kiválását, ezzel párhuzamosan a követendő irányvonalat, majd a Mindszentyvel való ellentétet és a kommunista párt egyeduralomra törekvését írja le részben a már publikált, részben újonnan felkutatott dokumentumok tükrében. Ennek rekonstruálásáról itt lemondunk, de jelezzük, hogy a

¹ Életrajzára lásd: <https://barankovics.hu/keresztenydemokracia-adatbazis/ki-kicsoda/szokolczai-gyorgy>

² SZAKOLCZAI György: *A nagy vita a magyar keresztény politikáról. A helyzet alakulása.* (Első rész.) *Egyházforum*, XXIII (X. új) évf. 5. szám (2008) 3–13; *Uő: A nagy összeütközés* (második rész), i. h. XXIII (X. új) évf. 6. szám (2008) 3–12; *Uő: Kísérlet a tragédia elhárítására és a végkifejlet* (harmadik rész), i. h. XXIV (XI. új) évf. 1. szám (2009) 3–14; *Uő: A tanulságok és a következtetések* (negyedik rész), i. h. XXIV (XI. új) évf. 2. szám (2009) 3–17; *Fórum. Vita a magyar keresztény politikáról. Csaba László és Vörös Imre hozzászólása Szokolczai György cikksorozatához*, i. h. XXIV (XI. új) évf. 4. szám (2009) 24–25. – Lásd még: SZABÓ Róbert – SZAKOLCZAI György: *A magyar keresztény politika nagy kísérlete.* A DNP országgyűlési képviselőcsoportja (első rész), in: *Egyházforum*, XXIV (X. új) évf. 5-6. szám (2009) 26–40; *Uők: A DNP parlamenti szerepe* (második rész), i. h. XXV (XI. új) évf. 1. szám (2010) 14–22; *Uők: A DNP országos politikai szerepe a forradalom idején* (harmadik rész), i. h. XXV (XI. új) évf. 2. szám (2010), 16–27; *Uők: Az üldöztetés, a forradalom és a megtorlás* (negyedik rész), i. h. XXV (XI. új) évf. 3. szám (2010) 20–29; *Uők: Az úgynevezett „kádári konszolidáció”, a képviselők sorsa és a késői csekély elismerés* (ötödik rész), i. h. XXV (XI. új) évf. 4–5. szám (2010) 36–46.

dokumentumoknál feltüntetjük, melyek az új kutatás eredményei, amelyeket elsősorban hazai egyházi levéltárakban végeztek, így a Prímási Levéltár, az Egri, Kalocsai és Veszprémi Érseki Levéltár, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában (Czapik-hagyaték), nem utolsósorban pedig az ÁBTL állományában. A levéltári kutatómunkát Fehér Jánosné végezte.

Fölfedezésként hathat az, hogy P. Kerkai Jenő SJ, aki ott volt a háttérben, amikor küzdőtársa P. Nagy Töhötöm SJ 1945-ben és 1946-ban ötször kalandos módon utazott Rómába, s miután P. Nagy 1947. januárjától kényszerűen Uruguayban (majd később Argentínában) találta magát, ellehetetlenült korábbi közvetítői és tárgyalói küldetésében, nos, Kerkai előlépett a színpalán mögül és 1948. elején és nyarán ő maga tárgyalta Rómában talán ugyanazon személyekkel, akikkel P. Nagy, tehát XII. Piusz pápával, P. Leiber jezsuitával, a pápa személyi titkárával, valamint a jezsuita generálissal.

Itt figyelhetünk fel arra a már korábban dokumentált tényre, hogy Kerkai Jenő, aki a KALOT megálmodója és megalapítója volt, miután 1946 júliusában elvették tőle, másodszor is újraindult – csapatával együtt – a KAPSZ³ szervezését vállalta, majd amikor ezt is kivették kezéből és tartományfőnöke Kaposvárra helyezte, akkor elindította a Falu Manréza mozgalmát, amelyben 1947-ben tízezer, 1948-ban tizenkétezer fiatal volt részt a volt KALOT-titkárok által szervezett lelkipályázaton. Majd ezt is elvették tőle, a Mindszenty-per lezárása után, 1949. február 12-én tartóztatták le, brutálisan kezelték és testileg megtörték. Lélekben azonban nem tudták megtörni és mindig újra és újra tudott kezdeni. Generálisától a római jezsuita központban kapott volna rendi állást, de ezt nem fogadta el, mert vállalni akarta népe sorsát.

Kerkai Jenő életsorsa így érdekes párhuzam Nagy Töhötömével, akinek szintén több életet adott a sors, több lehetőséget, de eléggé nagy kanyarokon keresztül. Nagy Töhötöm életét azonban a történetírás jobban ismeri, hiszen a hatvanas években megjelenhette emlékiratait spanyolul, magyarul és németül egyaránt, hagyatékát elhelyezte az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, utóbb megjelent naplója és levelezése,⁴ legújabbban pedig monográfia is született róla.⁵ Kerkai Jenővel mostoháiban bánt a sors, személyével és főleg művével a KALOT monográfiája foglalkozott először,⁶ majd négy kevésbé elterjedt kiadvány.⁷

3 Katolikus Parasztifjúsági Szövetség, amelynek alapszabály-tervezetét azonban háromszor visszautasította a Belügyminisztérium.

4 NAGY Töhötöm: *Napló, 1945–46*. Kapcsolódó dokumentumokkal. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Nagy Töhötöm-hagyaték alapján sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és előszóval ellátta KERESZTES András, Százhalombatta 2019. 312 lap. Interneten: <https://mek.oszk.hu/16700/16719/> – Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm levelezése (1939–1969). Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Nagy Töhötöm-hagyaték alapján sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és előszóval ellátta KERESZTES András, Budapest 2019. 322 lap. Interneten: <https://mek.oszk.hu/16900/16975/>

5 PETRÁS Éva: *Álarok mögött. Nagy Töhötöm életei*. ÁBTL–KRONOSZ, Budapest–Pécs 2019. (ÁBTL Monográfiák)

6 BALOGH Margit: *A „kisatyá”*. P. Kerkai Jenő S. J. (1904–1970), in: KOVÁCS K. Zoltán – ROSDY Pál (szerk.): *Az idő élni jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Barankovics István Alapítvány, Budapest 1996. 42–72; Uő: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. 235 lap (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 23.) Interneten: https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/208894/default/doc_url/BM23ktet0106osszefuzve.pdf

7 ANDRÁS Imre SJ – BÁLINT József SJ – SZABÓ Ferenc SJ (szerk.): *Kerkai Jenő emlékezete*. Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézet, Budapest 1995. 180 lap; BÁLINT József – KOZMA Róbert: *KALOT-Kerkai Évkönyv. Jubileumi kalendárium 1904–2004*. KALOT Katolikus Népfőiskolai Mozgalom, Budapest 2003.

A meghurcoltak életsorsának vizsgálatakor szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején a hatalomnak nem volt konzekvens elképzelése és így megfogalmazott központi utasítása sem a volt DNP-képviselők „problémájának kezelésére” (127. és 135. lapok) 1956 októberében pedig a DNP képviselői mindenütt a helyzet mérséklésére törekedtek, mégis, méltánytalanul és igazságtalanul meghurcolták őket. 1964-ben és 1965-ben a Matheovits- és a Bálint-Sándor-perrel kimutatták, hogyan értelmezi a Kádár-rendszer a Vatikánnal általa megkötött részleges meg egyezést: majdnem teljesen betiltották a katolikus társadalmi és politikai tevékenységet. A Nyugatra menekült tizenkét volt képviselő pedig szétszóródott a világ minden tájára és nagy részüknek szerény sors jutott. A tényleges felső vezetők, akiknek volt értelmiségi állásuk, jobb dolguk volt. Sajnálatos módon azonban egyikük sem érte meg a rendszer-váltást.

A 73 DNP-S POLITIKUS SORSÁNAK ALAKULÁSA TÖSZAVAKBAN

A következőkben a kötet szerint, csoportosítva, bökszavakban próbáljuk összefoglalni a politikusok sorsát és soruk tanulságait. Ennél hosszabb, lexikonszerű leírás már megjelent, de csak 62 képviselőről.⁸

A felső vezetők

1. *Barankovics István* (Polgár 1906 – New York 1974)
1949. február 2-án menekült Ausztriába. New Yorkban íróasztalának írt, szemtanúk szerint halála előtt írásait elégette.⁹
2. *Bálint Sándor dr.* (Szeged 1904 – Budapest 1980)
1951-ben eltiltották a tanítástól és áthelyezték a szegedi egyetemi könyvtárba, ahol tudományos kutatóként dolgozhatott. 1965-ben rendszerellenes izgatás vádjával hat hónap felfüggesztett börtönre ítélték. 1966-ban saját kezdeményezésre nyugdíjba vonult.
3. *Eckhardt Sándor dr.* (Arad 1890 – Budapest 1969)
1949-ben megfosztották MTA tagságától, de maradt francia nyelv- és irodalomtörténet egyetemi tanára és a francia-magyar szótár szerkesztője.
4. *Mihelics Béla Vid dr.* (Csátalja 1899 – Budapest 1968)
Katolikus újságíró, 1949 májusától az Új Ember belső munkatársa, majd főmunkatársa. 1956-ban a forradalom napjaiban az ismét elinduló Hazánk felelős szerkesztője. 1957-ben három hónapig vizsgálati fogságban volt. 1963-tól az Új Em-

235 lap; SZABÓ Ferenc SJ – BARTÓK Tibor (szerk.): *Jezsuiták Szent Ignác nyomdokain. Hármás Jezsúita jubileum*. Szent István Társulat, Budapest 2005. 252 lap; *Kalot – Kerkai. Jubileumi Emlékkönyv 1935–2010, 1970–2010. Újjépíteni mindent Krisztusban! P. Kerkai Jenő S. J. halálának 40. A Kalot alapításának 75. évfordulója alkalmából*, KALOT 2010. Zsebkönyv méret, 73 lap.

8 CSICSKÓ Mária – SZABÓ Róbert: *A Demokrata Néppárt képviselői*, in: KOVÁCS K. Zoltán – ROSDY Pál (szerk.): *Az idő élén jártak*, i. m. 119–188.

9 KOVÁCS K. Zoltán: *A magyar kereszténydemokrácia vezetői politikusa. Barankovics István (1906–1974)*, in: KOVÁCS K. Zoltán – ROSDY Pál (szerk.): *Az idő élén jártak*, i. m. 7–25. – A fennmaradt írások megjelentek in: KOVÁCS K. Zoltán – GYORGYEVICS Miklós (szerk.): *Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*. Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest 2001. 508 lap.

ber felelős szerkesztője, a Vigiliában „Eszmék és tények” címen két évtizeden át állandó rovata volt.¹⁰

5. *Rónay György dr.* (Budapest 1913 – Budapest 1978)

1950-től helyettes tanárként tanított a budapesti piarista gimnáziumban. 1956 szeptemberében kapta vissza írószövetségi tagságát, majd 1969–1977 között a Vigilia főszerkesztője.

A mozgalmi vezetők

6. *Farkas György* (Mogyoród 1908 – Gödöllő 1991)

1949–1953 között mezőgazdasági napszámos, majd levélhordó, 1954-től 1956-ig sertésgondozóként foglalkoztatták. 1956 napjaiban beteg volt, de részt vett a párt elindításával kapcsolatos megbeszéléseken.

7. *Keresztes Sándor dr.* (Magyarókerke 1919 – Budapest 2013)

1948-ban megfosztották mandátumától. Háziipari tevékenységben harisnyakötésből tartotta el népes családját. 1950-től az Új Embernél technikai munkákat végzett. 1953-tól rendőri felügyelet alatt tartották. 1956-ban részt vett a Demokrata Néppárt újjászervezésében. 1957 júliusától októberéig internálták. 1989–1990-ben az újjászerveződő néppárt elnöke, 1990–1994 között szentszéki nagykövet, 1994–1998 között ismét a KDNP országgyűlési képviselője, a külügyi állandó bizottság, az alapszerződésekkel foglalkozó albizottság, az emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi állandó bizottság tagja, 1998-tól a KDNP tiszteletbeli elnöke.¹¹

8. *Székelly Imre Kálmán dr.* (Budapest 1893 – Budapest 1980)

Kizárták az ügyvédi kamarából, feleségével együtt sálszövő kisiparos lett. 1957 márciusában letartóztatták, egy héttel később szabadlábra helyezték.

9. *Ugrin József* (Endrőd 1910 – Budapest 1993)

A KALOT főtítkára, előbb Hunyán, majd Endrődön mezőgazdasági alkalmazásban dolgozott.

10. *Varga László dr.* (Budapest 1910– Budapest 2003)

1948. november 3-án menekült Ausztriába. Elismert ügyvédként élt New Yorkban.¹²

A KALOT-tagok

11. *Babóthy Ferenc* (Vágfarkasd 1915 – Budapest 2004)

1949. február 22-án menekült Ausztriába. Fordnál autóiipari munkás, majd művezető.

12. *Balogh András* (Udvarhely 1912 – Somogyudvarhely 1985)

1951 végén deportálták, házát, földjét, egyéb értékeit kártérítés nélkül elvették. 1953-tól Budapesten, Bicskén, 1954-től a Bakonyban két esztendőn át segédmunkás volt.

10 Lásd a következő monográfiát: FRENYÓ Zoltán: *Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve.* METEM, Budapest 2002. 280 lap.

11 Irodalom: *A kiegyezés reményével. Keresztes Sándorral beszélget Elmer István,* Kairosz, Budapest 2008. 166 lap. – Újabban: JAVORNICZKY István: *Életinterjú Dr. Keresztes Sándorral.* Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta KERESZTES András, Budapest 2020. kézirat, 516 lap. <https://mek.oszk.hu/20200/20260/20260.pdf>

12 Önéletrajza Amerikában jelent meg: VARGA László: *Kérem a vádlott felmentését!* Püski, Youngstown, USA 1979. 253 lap.

13. *Bodor György* (Kunágota 1909 – Kunágota 1981)
Mezőgazdaságból élt. 1956-ban faluja forradalmi tanácsának elnöke, 1956. decemberében letartóztatták, három hétig Békéscsabán raboskodott. 1957. tavaszán újból érte mentek. Családja elbújtatta, az 1963. évi amnesztiáig rejtegették.
14. *Gáspár Mihály* (Nagygencs 1883 – Szombathely 1961)
1950-ben kulákként tették, rosszabb minőségű csereföldet kapott, azon gazdálkodott 1956-ig.
15. *Mézes Miklós* (Zsira 1920 – Niagara Falls, Ontario, Kanada¹³)
1949. február 22-án menekült Ausztriába, pénz- és adóügyi szakértő Kanadában.¹⁴
16. *Papp Béla* (Tarcál 1900 – Budapest 1978)
1950-től az Állami Biztosító alkalmazottja. Megjelent a DNP 1956. október 30-újjáalakuló ülésén, szerepet nem vállalt.
17. *Tuba István* (Jánk 1921 – Jánmajtis 1991)
Fakitermelői munkára kötelezték, majd Sztálinvárosba irányították. Sikeresen visszatérnie szülőfalujába és otthon gazdálkodott.

A kisgazdapárti képviselők

18. *Barkóczy József* (Tengőd 1902 – Tengőd 1961)
Rendőri megfigyelés alá helyezték, 1950-ben letartóztatták, megjárta Oroszlányt és Márianosztrát. 1956 májusában feltételesen szabadlábra helyezték. 1956 forradalmi napjaiban beválasztották községe nemzeti bizottságába. 1957. május 13-án letartóztatták, megverték, Kistarcsán és Tökölön tartották internálva, 1958. októberében engedék haza. A megpróbáltatások miatt agyvérzést kapott.
19. *Belső Gyula* (Kerkakutas 1918 – New Brunswick, New Jersey, USA 1991)
1949. március 15-én menekült Ausztriába. Ingatlanforgalmi irodája lett, a New Brunswick-i magyar takarékpénztárt is vezette.
20. *Bodnár János Antal* (Mezőzombor 1904 – Szerencs 1996)
1949–1957 között a mezőzombori katolikus egyházközség kántora és fizikai munkás.
21. *Eszterhás (Fölker) György* (Ólubló 1916 – Lisbon, New Hampshire, USA 2002)
1949. február 22-án menekült Ausztriába. Fordnál autóiipari munkás, majd anyagbeszerző.
22. *Hajdú Kálmán* (Egerfarmos 1913 – Debrecen 1978)
Egy időre internálták, de egyébként gazdálkodhatott megmaradt földjén. 1956-ban falujában a helyi forradalmi bizottság tagja lett. 1956 novemberében letartóztatták, internálták. Kiszabadulása után egy évig rendőri felügyelet alatt állt.
23. *Kováts Ferenc* (Zalaegerszeg 1902 – Zalaegerszeg 1982)
1960-as évekig tudta fenntartani önálló gazdaságát. 1956. november 1-jén újra a DNP megyei elnöke, november 4. után néhány hétig őrizetben tartották.
24. *Kováts László* (Budapest 1913 – Budapest 2000)
1950 januárjában hat hónapos szabadságvesztésre ítélték, családját kilakoltatták, majd kitelepítették, birtokát elkobozták. 1951-ben Visegrádra költözött és fizikai munkát végzett, később adminisztrátorként, majd erdőgazdasági mérnökként al-

¹³ Meghalt 2019. március 17-én: <https://www.legacy.com/obituaries/name/v-mezes-obituary?pid=194956410>
¹⁴ Emlékiratai: MÉZES Miklós: *A kalászbá szökkenő vetés*. Szerző kiadása, Budapest 1991. 264 lap.

kalmazták. 1956. október 23-án tagja lett a Visegrádi Nemzeti Bizottságnak, a Szentendrei Járási Nemzeti Bizottság elnökévé választották. 1957-ben húsz hónapos börtönbüntetésre ítélték, nyolc hónapot Baracskán és Mátyáspusztán töltött.

25. *Nagy Lajos, vitéz* (Kisköre 1915 – Eger 1993)

1949-ben elkobozták a fővárosban található ingóságait és kitiltották Budapestről. 1950 júliusában és augusztusában bebörtönözték. Apja száz holdas birtokát és tanyáját lefoglalták.

26. *Pécsi József* (Gecse 1899 – Gönyű 1952)

25 holdas gazdálkodó, kulákká nyilvánították, földjét 1951-ben betagosították, a sorozatos zaklatások következtében meghalt.

A képviselőjelöltséget vállaló papok

27. *Bartha Béla* (Poprád 1897 – Legyesbénye 1972)

Hollóházán, majd Sárospatakon plébános, 1949-ben eltiltották a hitoktatástól. 1955-től Fáj község plébánosa.

28. *P. Károlyi Bernát* (Krausz Ádám) OFM (Almáskamarás 1892 – Budapest 1954)

Egy napig volt a képviselőcsoport tagja, 1949. november 28-án letartóztatták, 1954. március 2-án a Gyűjtőfogház rabkórházában halt meg. Boldoggá avatása elindult.

A vidéki jogászok

29. *Abay Nemes Oszkár dr.* (Magyardiószeg 1913 – Pécs 1959)

Miután 1949. márciusában csatlakozott Balogh István pártjához (FMDP), ügyvédi praxisát folytathatta.

30. *Keleti (Jozipovics) Péter István dr.* (Pécs 1904 – Pécs 1977)

Pécsi ingatlanait 1951-ben államosították, de ügyvédi praxisát folytathatta.

31. *Matheovits Ferenc dr.* (Brassó 1914 – Pécs 1995)

Járásbíró, 1956. november 2-án felutazott a fővárosba, részt vett a DNP szervezésében. 1957 júliusában internálták, 13 hónapig Kistarcsán és Tökölön őrizték. Baráti összejöveteleit kifigyelték, a Vatikánnal kötött részleges megegyezés ellenére, 1964. szeptemberében tíz évre ítélték, 1974-ben szabadult. Összesen 19 évet négy hónapot és 16 napot töltött börtönökben és internálótáborokban. Ezt követően fordításokból élt.

32. *Radó (Börgner) Gyula dr.* (Nagyölbő 1882 – Szekszárd 1976)

1949 májusa után megfigyelés alá helyezték, 1953-ban városi házat lefoglalták és családjával a szekszárdi szőlőhegyen lévő komfort nélküli présházba telepítették. 1956 októberében beköltözhetek saját házuk megüresedett szoba-konyhájába.

33. *Rózsavölgyi László dr.* (Nagyvárad 1896 – Szeged 1978)

1950-ben kizárták az ügyvédi kamarából, fizikai munkásként dolgozott. 1956 októberében a gyulai vízügyi igazgatóság festőrészlegében a munkástanács elnökének választották. 1957. februárjában letartóztatták, két év börtönbüntetésre ítélték. 1959. február 28-án szabadult Márianosztráról.

34. *Tóth László dr.* (Szombathely 1885 – Szombathely 1960)

1953 nyarán ügyvédi hivatását feladva nyugdíjba ment és teljes visszavonultságban élt haláláig.

A vidéki értelmiségiek

35. *Bátor Imre* (Várpalota 1917 – Várpalota 1991)
1955-ben letartóztatták, nyolc hónapra ítélték, majd ezt felezték, Veszprémben ülte le.
36. *Berkes János* (Kissomlyó 1902 – Zalaegerszeg 1992)
Tanító, 1949 áprilisában Nyirádra, később Ukra, feleségét pedig Egeraracsára helyezték. 1954-től 1963-ig a Hazafias Népfrent ukki titkára.
37. *Búzási (Felber) Sándor dr.* (Románd 1913 – Budapest 1982)
1951–1955 között téglagyári adminisztrátor, majd gyárvezető. Később a Budai Téglá- és Cementipari Vállalathoz került és még magasabb pozícióba emelkedett.
38. *Csépe Jenő* (Gyöngyös 1900 – Budapest 1966)
1949-ben állásából felfüggesztették, tanári-nevelői munkája folytatására alkalmatlannak minősítették. Nem foglalkoztatták, nem nyugdíjazták.
39. *Kovács József* (Bögöte 1922 – Keszthely 2004)
1949. március 12. – Sikertelen távozási kísérlet. Megjárta a Markó utcát, a Gyűjtőfogházat és Márianosztrát, majd szénbányában dolgoztatták.
40. *Mészáros Ödön* (Budapest 1887 – Győr 1965)
1950-ben többször letartóztatták, az eljárást soha nem zárták le. Nyugdíjat nem kapott.
41. *Nagy László* (Veszprém 1888 – Balatonlelle 1969)
1951-ben visszavonult.
42. *Pethe Ferenc* (Juta 1917 – Mosdós 2006)
1949. február 22-án menekült Ausztriába. Svájcban könyvtáros, majd középiskolai tanár.
43. *Pócza Lajos* (Hévízszentandrás 1909 – Penrith, Ausztrália 1993)
1949. január 13-án menekült Ausztriába. Ausztráliában egy elektronikai gyárban dolgozott.¹⁵
44. *Rónaszéki (Rotter) Lajos* (Cegléd 1911 – Cegléd 1966)
Uradalmi tisztviselő, számtartó, majd szövetkezeti igazgató – 1950-ben osztályidegennek minősítették. Ettől kezdve háztáji jövedelméből élt.
45. *Villányi (Villant) Miklós* (Középtúr, Csehszlovákia 1923 – Kaposvár 1994)
1949. február 22-án menekült Ausztriába. Kanadában szakmunkás, majd műszaki rajzoló.
46. *Zoltán Pál* (Medgyes 1898 – Bécs 1989)
1949. januárjában menekült Ausztriába

A földbirtokosok, mezőgazdászok

47. *Farkas Dénes, boldogfai* (Felsőbagod 1884 – Budapest 1973)
Mindenétől megfosztották és Söjtörrre telepítették ki, ahol feleségével méltatlan körülmények között élt. Felesége halála után izgatás címén letartóztatták, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. 1956. november 1-jén a Kossuth rádióban felhívta volt képviselőtársait a párt újjáalakítására. 1957-ben internálták, majd le

¹⁵ Két művet adott ki: PÓCZA Lajos: *A magyar polgári életrend megtartásának küzdelmei és felszámolása, 1945–1948.* Melbourne – Sydney 1984. 50 lap; uő: *A Demokrata Néppárt története.* Sydney, 1989. 169 lap.

kellett töltenie három hónapot Márianosztrán. Felesége halála után lányához költözött Budapestre, itt már nem zaklatták.

48. *Kovács K. Zoltán* (Magyóvár 1924 – Budapest 2008)

1949. február 22-án menekült Ausztriába. Zoltán Károly néven a Szabad Európa Rádió munkatársa Münchenben. 1993-ban hazatelepedett Magyarországra, a KDNP vezető fórumainak tagja, a Barankovics István Alapítvány kuratóriumának tagja.

49. *Pörneczy József* (Kemenessömjén 1901 – Marcalgergelyi 1956)

1950-ben internálták, 1953-ig kényszerlakhelyeken élt.

A földművesek, iparosok, munkások

50. *Bocskay István* (Újfehértó 1919 – Újfehértó 1984)

Földosztáskor kapott három hold földjén gazdálkodott 1961-ig. 1956-ban nem vállalt politikai szerepet, mégis elhurcolták, megverték, rendőri felügyelet alá helyezték.

51. *Bús Imre* (Kiskunhalas 1890 – Veszprém 1980)

Rendőri felügyelet alá helyezték. 1951-től felesége tanári fizetéséből és a megmaradt ezerkétszáz négyszögöl kert jövedelméből éltek. 1956-ban vezető szerepet nem vállalt, de 1960-as évek elején mégis zaklatták.

52. *Domonkos János* (Rábacsanak 1898 – Rábacsanak 1970)

Gazdálkodó, adóhátralék fejében lefoglalták ingóságait, kulákklistára tették, 1952-ben birtokát államosították, a térszben sertéstelepen állatgondozó.

53. *Fehér Ferenc* (Zalaegerszeg 1911 – Zalaegerszeg 1988)

1951-ben kilakoltatták, 1954-ben őrizetbe vették, hat évre ítélték.

54. *Iszak Kálmán* (Táplánfa 1906 – Gödöllő 1974)

1949-ben letartóztatták, őrizetben tartották, de nem indítottak ellene bírósági eljárást. Kényszerlakhelyen kellett élnie.

55. *Kántor József* 1901 – Kajdacs 1972)

Önálló gazdálkodó, 1952-ben letartóztatták, kihallgatása után szabadlábra helyezték. 1956-ban fellépésével megnyugtatta a kedélyeket, mégis letartóztatták 1957 áprilisában, rendőri felügyelet alá helyezték.

56. *Kolbert János* (Szomajom [Kaposfő] 1912 – Budapest 1986)

Elsőnek próbált Nyugatra szökni de letartóztatták őt is, családját is. Megjárta Kistarcsát és Recsket, majd Márianosztrát.

57. *Pusztai (Sleisz) Ferenc* (Mogyoród 1909 – Kerepestarcsa 1964)

Kertgazdaként dolgozott Gödöllőn.

58. *Pusztai Sándor* (Orosháza 1907 – Miskolc 1966)

Kulákklistára helyezték, építőmesteri iparát feladta, Diósgyőrött a vasgyárban lett építésvezető.

59. *Szabados (Schulder) Pál* (Budapest 1908 – Dunaharaszti 1986)

Lakása felét kiigényelték, szabó és szücsmesteri műhelye nem kapott munkát, adóhátralékok követeltek rajta. 1956-ban részt vett a rend fenntartásában, semmit sem tudtak rábizonyítani, mégis elveszítette munkahelyét.

60. *Tasler Lajos* (Igrice 1897 – Zalaigrice 1967)

1952-ben letartóztatták, egy évig internálták.

61. *Tóth László, id.* (Gyömöre 1900 – Gyömöre 1964)

1950. júniusában elfogták, megverték, két hónapig a győri börtönben tartották, kiengedését követően másfél évig rendőri felügyelet alatt állt. Bár nem vállalt

- szerepet a forradalomban, 1957 februárjában mégis letartóztatták, bántalmazták, Győrött két hónapra internálták, majd fél évre rendőri felügyelet alá helyezték.
62. *Vörös Lajos* (Ölbő 1916 – Szombathely 1977)
Saját gazdaságát vezette, a Hazafias Népfrent Vas megyei bizottságának tagja, majd elnökségi tag
63. *Zomborszky János* (Nyíregyháza 1913 – Nyíregyháza 2001)
1952-ben kiköltöztették, 1953-ban letartóztatták, 1954-ben két év hat hónapra ítélték. Megjárta Márianosztrát. 1956 októberében a szélsőségek megfélemezésére törekedett. A forradalom leverése után többször kihallgatták.

A pótképviselők (zárójelben az oldalszám):

65. *Gábrriel János* (Kaposvár 1894 – Kaposvár 1970)
66. *Horváth Ferenc* (84, 126, 140) (Gyöngyösszentkereszt 1911 – Csáford 1969)
67. *Harnóczy Kálmán* (84, 134) (Kiskunhalas 1898 – Kiskunhalas 1968)
68. *Keszler Aladár* (84, 133, 138) (Tapolca 1908 – Tapolca 1972)
69. *Koczor János* (84, 134, 141) (Inke 1918 – Chatham, Ontario, Kanada 1999)
70. *Csontos Tamás* (84, 134) (Nagyiván 1925 – Karcag 1989)
71. *Szabó Ferenc* (84, 130, 140) (Zalaegerszeg 1920 – Zalaegerszeg 2002)
72. *Bakó Mátyás* (84, 133) (Szebény 1908 – Pécs 1986)

Továbbá: Mészáros Ödön (140); Zoltán Pál (153). Összességében tehát 73 személy sorsának ismertetésére tér ki.

Még lehetne sorolni a könyv további értékeit, szaporítani idézeteinket. Ismertetésünkben az itt szemlézett monográfia szándékai szerint arra szorítkozunk, hogy emléket állítsunk a kor személyiségeinek, DNP egykori képviselőinek, akiknek sorsa nagyrészt feledésbe merült. Nem tudjuk nem fölvetni azt a kérdést, vajon mikor érkezik el az ideje annak is, hogy egyszer az a mintegy hétezer személy is előkerüljön az ismeretlenség homályából, akiknek nevét és illetőségét az államhatóság szervei a Mindszenty bíboros hercegprímásnál tartott házkutatáskor megszerezték, kicédulázták, ezt követően közéleti szereplésüket pedig ellehetetlenítették.¹⁶ Nemcsak a fent ismertetett személyek, hanem ennek a hétezernyi személy is kimaradt az ország közéletének alakításából, hiányukat máig érezzük.

Összességében, mint fentebb említettük, ez a munka ma is figyelemre méltó, hiánypótló és tankönyvként használható.

A könyvben közölt dokumentumok

1945–1948

1. A Keresztény Demokrata Néppárt 1945. január 18-i programja (*utánközlés: Izsák 1994*)
2. Szekfű Gyula levele a MKPK-nak és a levél fogadtatása (*új kutatás*)
 - 2.2 Mihalovics Zsigmond levele Drahos Jánosnak és a hozzá csatolt emlékeztető (*új kutatás*)
 - 2.3 Részletek a MKPK 1945. május 24-i értekezletének jegyzőkönyvéből (*utánközlés*)

¹⁶ Zinner Tibor közlése.

- 2.4. Grósz József érsek levélfogalmazványa Szekfű Gyula levelének fedőlapjára
(*új kutatás*)
3. Barankovics István „Pro memoria”-ja az MKPK részére (*új kutatás*)
 4. Barankovics István 1945. szeptember 25-i programbeszéde (*utánközlés: Izsák 1994*)
 5. Egy katolikus-keresztény párt szervezésének kísérlete
 - 5/1/A Jegyzőkönyv egy katolikus-keresztény párt szervezéséről (*új kutatás*)
 - 5/1/B Jegyzőkönyv egy katolikus-keresztény párt szervezéséről. Jegyzőkönyvi változat tisztázata (*új kutatás*)
 - 5/2. Határozati javaslat katolikus párt létesítésére (*új kutatás*)
 - 5/3. Mindszenty József hercegprímás 1946. június 12-i levéltervezete az angol és amerikai külügyminiszternek (*új kutatás*)
 6. P. Kerkai Jenő és Mindszenty József hercegprímás levelei
 - 6/1. Kerkai Jenő 1946. január 28-i levele Mindszenty Józsefnek (*új kutatás*)
 - 6/2. Mindszenty József 1946. március 26-i levele Kerkai Jenőnek (*új kutatás*)
 - 6/3. Kerkai Jenő 1946. április 9-i levele Mindszenty Józsefnek (*új kutatás*)
 - 6/4. Mindszenty József 1946. június 8-i levele Kerkai Jenőnek (*utánközlés: Mécsáros I 2008*)
 - 6/5. Az MKPK határozata a KAPSZ mellőzéséről és P. Kerkainak az ifjúság szervezésből való kikapcsolásáról (*utánközlés: Beke 1996*)
 7. P. Nagy Töhötöm igazoló jelentése, 1946. június 24. (*utánközlés: Balogh M 1998*)
 8. Bálint Sándor, Eckhardt Sándor és Barankovics István „igazolójelentése” az MKPK tagjainak (*utánközlés: Gergely J 1983*)
 9. Mindszenty József feltételei a DNP vezetői számára és a DNP vezetőinek állásfoglalásai
 - 9/1/A. Mindszenty József feltételei a DNP vezetői számára. Első változat (*új kutatás*)
 - 9/1/B. Mindszenty József feltételei a DNP vezetői számára. Második változat (*új kutatás*)
 - 9/2. A DNP vezetőinek állásfoglalása a nyilatkozattervezettel kapcsolatban
 - 9/3 A DNP vezetőinek állásfoglalása egy korábbi nyilatkozattervezettel kapcsolatban (*új kutatás*)
 10. Jelentés Barankovics István nézeteiről, 1948. július 30. (*utánközlés: Pallos 2007*)
 10. A DNP győri programja, 1948. március 31. (*utánközlés: Izsák 1994*)
 11. A férfi tanítórendek főnökeinek felirata az MKPK-hoz és ennek fogadtatása
 - 11/1. A férfi tanítórendek főnökeinek felirata az MKPK-hoz, 1948. június 23. (*utánközlés: Beke 1996*)
 - 11/2. Kivonat a MKPK 1948. június 24-i rendkívüli értekezletének jegyzőkönyvéből (*utánközlés: Beke 1996*)
 12. Emlékeztető a DNP működéséről 1947. augusztus 1-től 1948. július 15-ig (*új kutatás*)
 13. Mindszenty József válasza Cavallier József, Kodály Zoltán és Szekfű Gyula levelére, 1948. december 8. (*új kutatás*)

1956

14. A DNP 1956. október 23. és november 4. közötti beadványai és megnyilatkozásai
 - 14/1. A DNP 1956. október 30-án írt beadványa Nagy Imre miniszterelnöknek (*utánközlés: Vida 1998*)

- 14/2. Mihelics Vid 1956. november 1-jén írt beadványa Nagy Imre miniszterelnöknek (*utánközlés: Vida 1998*)
- 14/3. Farkas Dénes 1956. november 1-jén 10 óra 20 perckor a Kossuth Rádióban elhangzott rádiónyilatkozata (*utánközlés: Vida 1998*)
- 14/4. A *Hazánk* 1956. november 4-i számában közzétett hír Farkas Dénes 1956. november 1-jei rádiónyilatkozatáról (*utánközlés: Hazánk 1956. november 4.*)
15. A DNP 1956. évi programpontjai és Mihelics Vid cikke
- 15/1. A DNP 1956. évi programpontjai (*utánközlés: Izsák 1994*)
- 15/2. Mihelics Vid „A mi roppant felelősségünk” c., a *Hazánk* 1956. november 4-i számában közzétett cikkének egyes részletei (*utánközlés*)
16. Bibó István 1956. november 6-án írt memoranduma (*utánközlés: Kenedi 1996, Pallos 2007*)
17. Bibó István 1956. december 8-án írt memoranduma (*utánközlés: Kenedi 1996*)
18. Bibó István 1956. december 14-én írt levele Keresztes Sándornak (*utánközlés: Csicskó-Körösenyi 1989*)
19. „Berényi” ügynök 1961. szeptember 4-én írt jelentése a DNP vezetőiről (*új kutatás*)
20. Jegyzőkönyvek dr. Matheovits Ferenc és dr. Keresztes Sándor kihallgatásáról
- 20/1. Jegyzőkönyv dr. Matheovits Ferenc 1964. február 19-i kihallgatásáról (*utánközlés: Pallos 2007*)
- 20/2. Jegyzőkönyvek dr. Keresztes Sándor kihallgatásáról (*utánközlés: Pallos 2007*)

Somorjai Ádám OSB

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) kiadványairól honlapunk rendszeresen tájékoztat: www.heh.hu (Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány). Most, hogy teljes lett folyóiratunk 30. évfolyama, újra nyomtatásban közöljük a METEM által megjelentetett kiadványok katalógusát.

METEM KIADVÁNYOK 1989–2020

METEM-KÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1.	Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	2500 Ft
2.	Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	280 Ft
elfogyott
3.	Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	180 Ft
elfogyott
4.	Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	2000 Ft
5.	Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	300 Ft
elfogyott
6.	B. Murádin Katalin: Faragott kőszószekek Erdélyben Budapest–Kolozsvár, 1994. 168. p.	350 Ft
7.	Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	1500 Ft
8.	Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	1500 Ft
9.	Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	550 Ft
elfogyott
10.	Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	1200 Ft
11.	Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	2000 Ft
12.	Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	1500 Ft
13.	Rónay Jácint: Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.	896 Ft
elfogyott
14.	Galsik Zsolt: Szerzetesrendek feloszlataása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	2000 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. 2000 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. 2000 Ft
17. **Paróczy–Rácz–Szabó:** Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990). Budapest, 1997. 223 p. 1500 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. 950 Ft
elfogyott
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. 2000 Ft

1998

20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. 2000 Ft
21. **A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. 2500 Ft

1999

22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. 2500 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg táborigényei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. 1500 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. 1500 Ft

2000

25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. 1200 Ft

2001

29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. 2000 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. 2000 Ft

2002

35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. 2000 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 + 5 p. illusztráció. 1500 Ft

2003

39. **Schwarz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. 1800 Ft
elfogyott
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. 1000 Ft
elfogyott
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. 1300 Ft

2004

43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. 2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.. 3800 Ft
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. 1300 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. 1900 Ft

2005

49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005. 322. p. 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. 1900 Ft

2006

51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. 2800 Ft

2007

53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. 2000 Ft
54. **Óze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. 2200 Ft
55. **Sümegei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. 1600 Ft
61. **Varga László:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. 2200 Ft

2008

64. **Szelestei Nagy László:** Rekatolizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193. p. 1800 Ft
65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. 2000 Ft

2009

66. **Tóth Sándor Attila:** A szép–jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. 2500 Ft

2010

69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. 1800 Ft
70. **Zsolt Hunyadi:** The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p. 4500 Ft
71. **Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba:** Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p. 3800 Ft

2011

72. **Bikfalvi Géza:** „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p. 2500 Ft
73. **Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.** Budapest, 2010. 258 p. 2500 Ft
74. **Bácsfainé Hévízi Józsa:** Kerékbetört jövő? Katolikus társadalomépítés, szociálpolitika. Küzdelem a diktatúrák ellen Székesfehérváron és Budafokon (1931–1970). Budapest, 2011. 232 p. 2500 Ft
75. **Révész Éva–Tóth Zoltán SVD–Khalil Bernadett:** Magyar misszionáriusok. A verbiták magyarországi története. Budapest, 2011. 226 p. 2500 Ft
76. **Máté Anita:** Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939) Budapest, 2011. 246 p. 2500 Ft

2012–2013

77. **Molnár Antal:** A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest, 2012. 115 p. 1800 Ft
78. **Cúthné Gyöni Eszter:** Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Budapest, 2013. 286 p. 2500 Ft
79. **Zvara Edina:** Ferencesek Szokolcán a korai újkorban. Budapest, 2012. 182 p. 2200 Ft
80. **Molnár Antal:** Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban. Források és tanulmányok a balkáni és hódoltságai katolicizmus 16–17. századi történetéhez. Budapest, 2013. 320 p. 3000 Ft
81. **Kovács Kálmán Árpád:** Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–1770-es években Budapest, 2018. 409 p. 3000 Ft

2015

82. **Lagzi István:** Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939–1941. Budapest, 2015. 339 p. 2800 Ft
83. **Antal Hegedűs:** Život i restauracijska djelatnost kalačkoga nadbiskupa Gabrijela Patačića. (Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége). Budapest, 2015. 151 p. 2500 Ft
84. **Magyarország és a Szentszék Diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.** Szerk.: Fejérdy András Budapest-Róma, 2015. 285 p. 3000 Ft

2016

85. **Episcopus, Archiabbas Benedictinus Historicus Ecclesiae.** Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk.: Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 2016. 616 p. 6000 Ft
86. **Dr. Révész Éva-Tóth Zoltán SVD:** „Küldetése a mi küldetésünk” A verbiták százéve Magyarországon, 1916–2016. Budapest–Köszeg–Szeged, 2016. 156 p. 2500 Ft
87. **A szerbek Magyarországon 1918–1921.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2016. 180 p. 2500 Ft

2017

88. **Somorjai Ádám OSB:** Nuove fonti per la causa Mindszenty nelle carte Casaroli 1962-1995. Újabb Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995. Budapest, 2017. 146 p. 2500 Ft

2018

- (81.) **Kovács Kálmán Árpád:** Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–1770-es években. Budapest, 2018. 409 p. 3000 Ft
89. **A magyarországi evangélikusok az ország művelődésében és kultúrájában 18–20. század.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2018. 204 p. 2. kiadás: Budapest, 2019. 3500 Ft
90. **Lakatos Andor:** Haynald Lajos: egy kiemelkedő főpap életútja a 19. században. Sajtó alatt.
91. **Somorjai Ádám:** Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995. Budapest, 2018. 136 p. 2500 Ft

2019

92. **Kisházy-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (1850–1917). Budapest, 2019. 327 p. 3000.-

2020

93. **John Sabo and Cardinal Mindszenty 1957–1971. Mons. John Sabo és Mindszenty bíboros.** Szerk.: Somorjai Ádám. Budapest, 2020. 342 p. 4000.-

EGYÉB KIADVÁNYOK

1995

1. **Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. 440 Ft
elfogyott
2. **Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. 360 Ft
elfogyott

1996

3. **Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. 3000 Ft
4. **Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. 300 Ft
elfogyott

1997

5. **Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. 850 Ft
6. **Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. 3000 Ft

1998

7. **Rudnay Sándor és kora. Alexander Rudnay a jeho doba (1. kiadás)** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. 2000 Ft
2. kiadás: Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.

1999

8. **Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. 1400 Ft
9. **Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. 2000 Ft

2000

10. **Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. 800 Ft

2001

11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. 2000 Ft
12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. 1200 Ft
elfogyott
13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. 1990 Ft
elfogyott
14. **Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. 2200 Ft
elfogyott

2002

15. **Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. 1500 Ft

2003

16. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. 3000 Ft
17. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) 3000 Ft
18. **Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. ára:
puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

2004

19. **Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p. 3800 Ft
20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p. 1800 Ft
21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. 2500 Ft

2005

22. **A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. 4400 Ft
23. **Bohdan Cywiński:** Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p. 1900 Ft
24. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) 3000 Ft
25. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) 3000 Ft

2006

26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. 1200 Ft
27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p. 1000 Ft
28. **Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. 1800 Ft
elfogyott

2007

29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. 4000 Ft
30. **Egyháztörténeti tanulmányok II. Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p. 1600 Ft
31. **Egyháztörténeti tanulmányok III. Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. 1800 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskotiavnická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. 1800 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Haľko:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. 2900 Ft

2008

38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) 3000 Ft
39. **Kegelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. 1500 Ft
40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest Mindszenty Bíboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. 3500 Ft
41. **Hetény János:** A Szűzanya vérrel könnyező györi képének tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p. 800 Ft
42. **Gryneus Tamás: Köztéri szakrális kiséptmények.** Szeged–Budapest, 2008. 365. p. 3000 Ft
43. **Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842.** Budapest, 2008. 192. p. 3500 Ft
44. **Szilárdfy Zoltán:** A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p. DVD melléklettel 6500 Ft
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között.** Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p. 8000 Ft
46. **Bikfalvi Géza:** Jezsuita olvasókönyv. Bp. 2008, 161. p. 1 800 Ft

2009

47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). Budapest–Szeged, 2009. 290 p. 3500 Ft

48. **Stanko Andrić:** Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, 2009. 323 p. 3500 Ft
49. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p. 3500 Ft
50. **Lagzi István:** „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944 tavaszán. Budapest-Szeged, 2009. 164 p. 1800 Ft
51. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancia Arpadówna Budapest, 2009. 90 p. 1500 Ft
52. **Albert András:** Az erdélyi református egyház a 17-18. században Budapest, 2009. 162 p. 1800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein Budapest, 2009. 192 p. 2000 Ft
54. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious Life in Eastern Europe.** Edited by István Zombori. Budapest, 2009. 147 p. 2500 Ft
55. **Józsa László:** „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009. 327 p. 4000 Ft

2010

56. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p. 2500 Ft
57. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p. 1500 Ft
58. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p. 4000 Ft
59. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p. 2500 Ft
60. **Imre Molnár:** Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p. 2000 Ft
61. **Mike Valéria:** Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p. 4900 Ft

2011

62. **Fazekas Csaba:** Az Országos Vallásügyi Tanács (1989–1990). Budapest, 2011. 124 p. 1500 Ft
63. **Somorjai Ádám:** Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez 1956–1971. Budapest, 2011. 800. p. 6000 Ft
64. **Varga Kálmán:** Nagybaldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000). Budapest, 2011. 295. p. 3800 Ft

65. **Sándor Őze:** Reformation und Grenzgebiete. Budapest, 2011. 3500 Ft
330. p.
66. **A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Emlékkötet Andrzej Przewoznik tiszteletére.** Budapest, 2011. 155. p. 2000 Ft
67. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Jolan. Bl. Jolenta 2500 Ft
Arpadówna. Budapest, 2011. 175. p.

2012

68. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph 6000 Ft
Mindszenty, III/2.Documenta 1967-1971. Budapest, 2012. 700. p.
69. **Lénárd Ödön:** Kutatástörténet. Budapest, 2012. 70. p. 1000. Ft
70. **Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1-2.** Szerk.: puha k.: 5000. Ft
Illés Pál Attila –Juhász-Laczik Albin OSB. Budapest, 2012. kemény k.:
1233. p. 6000. Ft

2013

71. **Lagzi Gábor:** Keresztény egyházak a Baltikumban a 20. szá- 2500. Ft
zadban 1-2. Budapest, 2013. 228. p.
72. **Dánielné Matus Erzsébet:** Óseim emlékére. Fejezetek Nána 2000 Ft
történetéből. Budapest, 2013. 179 p.
73. **Zvara Edina:** Nyugat-Dunántúli protestáns lelkészek könyvei a 3000 Ft
késői humanizmus korában. Szeged-Budapest, 2013. 500 p.
74. **Viskolcz Noémi:** A mecénatúra színterei a főúri udvarban. 4000 Ft
Nádasy Ferenc könyvtára. Budapest, 2013. 776 p.
75. **Joachim Bahlcke:** A magyar püspöki kar és a Habsburg 4000 Ft
Monarchia Együttműködéstől a konfrontációig (1686-1790).
Budapest, 2013. 558 p.

2014

76. **Tóth Sándor Attila:** A piarista rend 18. századi poétái. Latin 2500 Ft
humanitas, neolatin poézis I/2. Budapest, 2014. 380 p.
77. **Gyalogi János:** Az hitnek, mely a szeretet által munkálkodik. 1000 Ft
Budapest, 2014. 52 p.
78. **Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a Kelet-Közép- 1800 Ft
Európai diktatúrákban.** Szerk.: Soós Károly–Zombori István
Budapest, 2014. 123 p.
79. **Szegedi ki kicsoda 2014.** Szerk.: Bodrits István–Zombori Ist- 1500 Ft
ván Szeged, 2014. 113 p.
80. **Az állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 2500 Ft
1945-1989 között. Intézmények és módszerek.** Szerk.: Nagy
Mihály Zoltán–Zombori István. Budapest, 2014. 214. p.
81. **Bálint László:** Hamvas püspök és az ÁVH. Budapest, 2014. 2500 Ft
248. p.
82. **Tóth Tamás:** A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi 4000 Ft
megújulása. Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején
(1733–1784). Budapest-Kalocsa, 2014. 493 p.

2015

83. **János Esterházy węgiersko-polski męczennik.** (Egy lengyel–magyar mártír: Gróf Esterházy János). pod redakcja Imre Molnára i Istvána Zombori. Budapest-Warszawa, 2015. 154 p. 2500 Ft
84. **Sulák Péter Sándor:** Szigorúan ellenőrzött vallásszabadság a Jászkunságban. Budapest, 2015. 112 p. 1500 Ft
85. **Valter Ilona:** A Cikádori más néven (Báta)Széki ciszterci apát-ság története. Budapest, 2015. 187 p. 2500 Ft
86. **Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők** felfogása az állam-egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között. Szerk.: Nagy Mihály Zoltán - Zombori István. Budapest, 2015. 163 p. 2000 Ft
87. **Orbán József Gyula:** Keresztények elleni erőszak. Háttér, elemzés és tények. Budapest, 2015. 477 p. 4000 Ft
88. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.** Szerk.: Fejérdy András. Budapest–Róma, 2015. 280 p. 3000 Ft

2016

89. **Cserhádi Ferenc:** Magyarok a bajor fővárosban. Budapest 2016. 446 p. 4000 Ft
90. **„Evangelizare pauperibus misit me!” Lazaristák Magyarországon.** Szerk: Csíky Balázs – Illés Pál Attila. Budapest–Pilisscsaba, 2016. 231 p. 2500 Ft

2017

91. **Tóth Tamás:** A Pápai Magyar Intézet Róma. Róma–Budapest, 2017. 100 p. 3000 Ft
92. **Tamás Tóth:** Il Pontificio Instituto Ecclesiastico Ungherese Roma. Roma–Budapest, 2017. 100 p. 3000 Ft
93. **Ormos István:** Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931. Budapest, 2017. 508 p. 4000 Ft
94. **A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Kereszténység, lengyel–magyar kapcsolatok, globalizáció.** Szerk. Dániel Erzsébet–Zombori István. Budapest, 2017. 211 p. 2500 Ft

2018

95. **Valter Ilona:** Pásztor a középkorban Budapest, 2018. 294 p. 5000 Ft
96. **Hármas püspöki kinevezés 1944-ben. Hamvas Endre, Kovács Sándor, Mindszenty József.** Szerk. Zombori István. Budapest, 2018. 118. p. 2000 Ft

2019

97. **Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata.** Sajtó alá rendezte: Tengely Adrienn. Budapest, 2019. 213. p. 2000 Ft

98. **Esterházy János emlékkönyv II. Egy közép-európai mártír.** 3000 Ft
Szerk.: Balázs F. Attila, Hajtman Béla, Molnár Imre. Budapest,
2019. 168. p.

2020

99. **A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren 1938–2018.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2020. 132 p. 3000 Ft
100. **Dudás Róbert:** Magyar Katolikus papok Észak-Amerikában. Budapest, 2020, 536 p. 5000 Ft
101. **A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának hungarika anyagai. 1939–1948.** Szerk. Somorjai Ádám. Budapest, 2020, 108 p. 2000 Ft

EGYETEMES EGYHÁZ

Sorozatszerkesztők
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám, Zombori István

Első sorozat

ECCLESIA SANCTA

1. **A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 p. 150 Ft
elfogyott
2. **A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 p. 1000 Ft
3. **A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 p. 280 Ft
elfogyott
4. **Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 p. 2000 Ft
5. **A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. 2000 Ft
6. **A katolikus egyház Írországon.** Budapest, 2002. 414 p. 2500 Ft
7. **A katolikus egyház Észak-Európában.** Budapest, 2003. 284 p. 2000 Ft
8. **A katolikus egyház Svájcban.** Budapest, 2004. 495 p. 2600 Ft
9. **A katolikus egyház Ausztriában.** Budapest, 2005, 306 p. 2200 Ft

Második sorozat

EGYETEMES EGYHÁZ

1. **Paul Pallath:** A Katolikus Egyház Indiában. Budapest, 2015. 2500.-
232 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. Kalocsa főegyházmegye. Budapest, 1994.
135 p. Összeállította: Dóka Klára	800 Ft
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p.	800 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997.
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	800 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997.
127 p. Összeállította: Dóka Klára	800 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997.
296. p. Összeállította: Dóka Klára	800 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998.
217. p. Összeállította: Dóka Klára	800 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998.
214 p. Összeállította Dóka Klára	800 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999.
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	800 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999.
276 p. Összeállította Dóka Klára	800 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000.
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.	3000 Ft

JELES BENCÉS TANÁRAINK

1. Jávor Egon emlékezete. Budapest, 2011. 97. p.	ára 1000 Ft

PANNONHALMI APÁTOK ÉS FŐAPÁTOK

1. Somorjai Ádám OSB: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950) Budapest, 2014. 260 p.	3500 Ft
2. Hegedűs Éva: Uros pannonhalmi apát jogbiztosító és birtok-szerző tevékenysége (1207–1242). Budapest, 2014. 102. p.	1800 Ft
3. Solymos Szilveszter OSB: Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát (1865–1885) Kruesz Krizosztom önéletrajza. Sajtó alá rendezte: Somorjai Ádám. Budapest, 2018, 499 p.	4000 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

1.	Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában
Budapest, 2000. 181 p.	1200 Ft
2.	Monumenta Vaticana I–VI. , (1–6. kötet = 5 db)
Budapest, 2000	1800 Ft/db
3.	Monumenta Vaticana II. sorozat I–III. Budapest, 2001
(1–2. kötet = 3 db)	ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár)
köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p-
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK – REGNUM

A folyóirat elektronikus változata elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyh=E1zt=F6rt=E9neti_v=E1zlatok.html

1. évf. 1989. 1. köt.	ára kötetenként: 400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1–2., 3–4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1–2., 3–4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1–2., 3–4.	400 Ft
8. évf. 1996. 1–2., 3–4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1–2., 3–4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1–2., 3–4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1–2., 3–4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1–4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1–2., 3–4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1–4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1–2., 3–4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1–2., 3–4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1–2., 3–4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1–2., 3–4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1–2., 3–4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1–2., 3–4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1–4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1–2., 3–4	500 Ft
23. évf. 2011. 1–2., 3–4	500 Ft
24. évf. 2012. 1–2., 3–4	1000 Ft
25. évf. 2013. 1–2., 3–4	1000 Ft
26. évf. 2014. 1–4	2000 Ft
27. évf. 2015. 1–2.	1000 Ft
28. évf. 2016. 1–4	2000 Ft
29. évf. 2017. 1–2., 3–4.	1000 Ft
30. évf. 2018. 1–2., 3–4.	1000 Ft

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

1989–1992 1–4. évfolyam Évkönyv
1993-tól 5. évfolyamtól Folyóirat

Neve:

1989–1993

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Essays in Church History in Hungary

1994–2006

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum

2007-től

ismét csak Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

Főszerkesztők

1989–1900	1–2. évfolyam	Uzsoki András (1925–2011)
1991–1993	3–5. évfolyam	Horváth Tibor SJ (1927–2008)
1994–1999	6–11. évfolyam	Szántó Konrád OFM (1920–1999)
2000–	12. évfolyamtól	Csóka Gáspár OSB

Alapító: Horváth Tibor SJ

Felelős kiadó: 1989-től Várszegi Asztrik OSB

Felelős szerkesztő: 1990-től Zombori István

1998-től Gabriel L. Asztrik tiszteletbeli elnök 2005/1-2-ig, haláláig.

NUNCIUSI JELENTÉSEK

1. **Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria. S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920–1925. Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből. 1920–1925.** Szerk.: Somorjai Ádám OSB. Budapest, 2020, 382 p. 4000 Ft
2. **Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Cesare Orsenigo 1925-1930 – Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930.** Szerk. Somorjai Ádám OSB. előkészületben